Բագին

ԱՄՍԱԳԻՐ

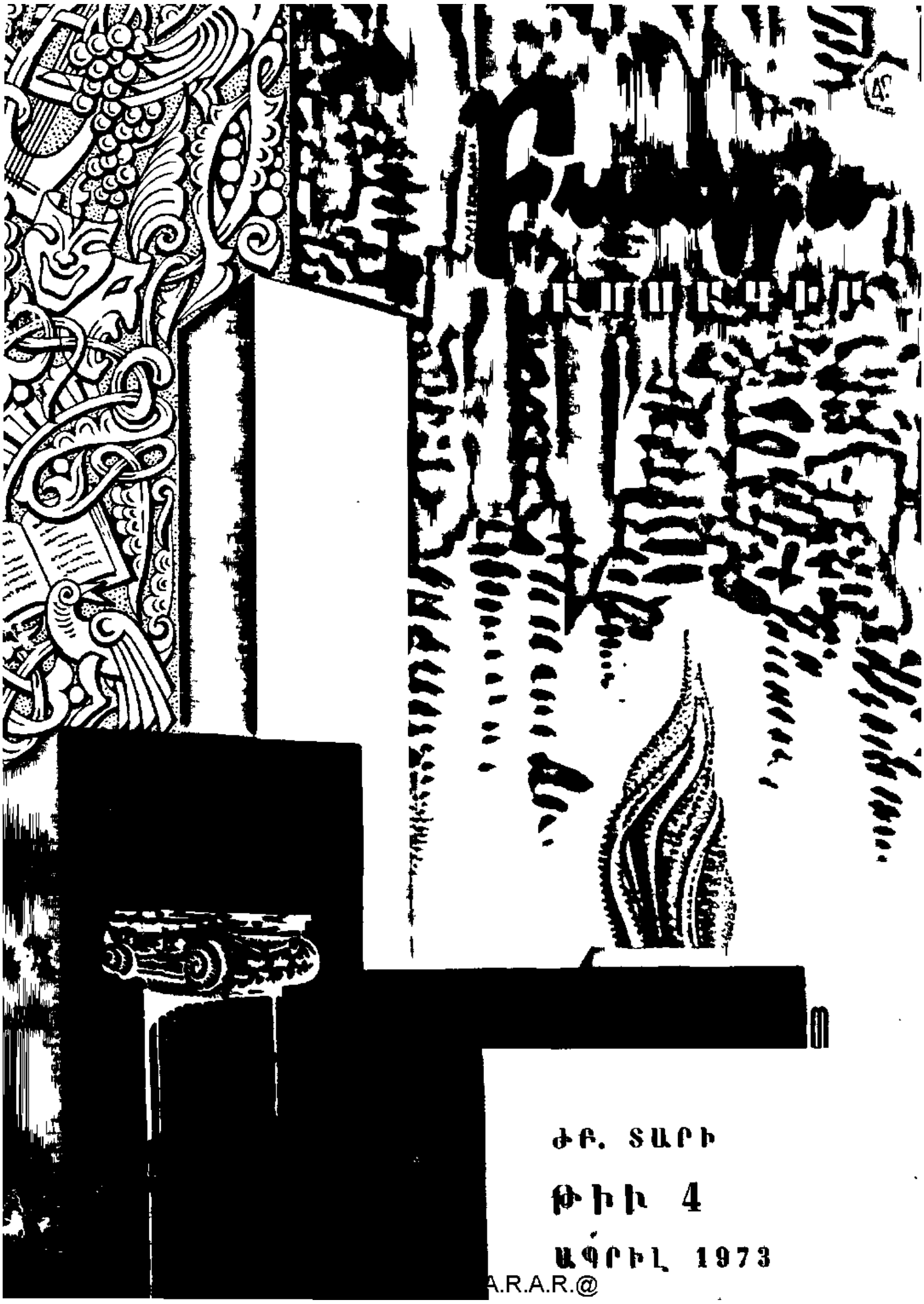

ԺԲ. ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 4

ԱՊՐԻԼ 1973

A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՆՈՒՐԵԱՆ . . . . Ցապաղած… մարգարէն

Ս. ՓԱՆՈՍԵԱՆ . . . . Սրբազան անպարտութիւն

Ժ. Ս. ՑԱԿՈԲԵԱՆ . . . . «Գացէ՜ք»

Ա. Ն. ՁԱՐԽՈՒՏԵԱՆ . . . . . . Քիչ մը երազ, կամ՝ դուն արեւը չուզեցիր բռնել

Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ . . . . Արէութեան հետքերով

ՆԱԶ ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ . . . . . Անապատը

… . . . . Հանրիխ Պէօլ

ՀԱՆՐԻԽ ՊԷՕԼ . . . . Աշխատանքի հաւատքին անկումը

… . . . . Լռջութեան կոչ մը

ՓԻԷՐ ՊԷՆԻՇՈՒ . . . . Զրոյց՝ Ժան-Փօլ Սարթրի հետ (հայացուց՝ Տիգրան Ոսկունի)

Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ . . . . Ո՞վ է մտաւորականը

Լ. ՄԻՐՏՉԵԱՆ . . . . Վասպուրականի միջնադարը մենագրութեան մէջ

Մ. ԷՍԼԻՆ . . . . Սամուէլ Պէքէթ (հայացուց՝ Քնար Ճինպաշեան)

Յ. Խ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ . . . . Հայ գրականութեան երկու կորուստները

… . . . . Հ.Բ.Ը.Մ.ի Ալեք Մանուկեան գրական մրցանակին վերջնական արդիւնքները

… . . . . Արշաւիր Շիրակեան

digitised by A.R.A.R.@

Բագին

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԺԸ. ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4 — ԱՊՐԻԼ 1978 — ՊԷՅՐՈՒԹ

ԱՏՈՄ ՆՈՒՐԵԱՆ

ՅԱՊԱՂԱԾ... ՄԱՐԳԱՐԷՆ

•

Ասկէ յետոյ, ոչ մէկ ճի՛ւղ պիտի ոտքիս տակ կոտրի,
Ինչ սղոց ալ գործածեն.
Սատանայէն, աղուէսէն գնուած ամէն դիմակի՝
Պիտի նայիմ ես··· մօտէն:

Երգերուս մէջ հպատակ դարձած ամէն ձայնանիշ,
Երբ կոչումն իր մոռնայ՝
Զիս··· սիրողէն շա՛տ առաջ պիտի ընեմ մատնանիշ,
Որ «սրտցաւ»ը հեռանայ:

Ընկերներէս ո՞ր մէկուն արդեօք հոգիս հանեմ տամ,
Մէկը միւսէն մտերիմ,
Ո՞ր մէկ անկեղծ, իմ սիրո՛յս բուռածներուն դիմանամ՝
Այս է հիմա՝ կը խորհիմ:

digitised by A.R.A.R.@

Ասկէ յետոյ տկար ճիւղ՝ չկա՛յ երբեք ոտքիս տակ,
Ո՛վ է վախցող տապարէն,
Իսկ թէ մարդիկ սրտնեղած, զիս անուանեն իմաստակ՝
«Կամքէ անկախ» գէթ չըսեն:

Ես մարգարէ չըլլալուս համար անպարտ եմ հիմա,
Յապաղածն է անոր ճիշդ,
Չհասկցած ըլլալուս... միամտութեան ո՞վ կրնայ
Բառեր հիւսել ամբարիշտ:

***

Բարձր հասակիդ թզուկն ես միայն,
Երբ քեզ շատ սիրեն
Ու երբ ժպիտով, նաեւ ծաղիկ տան՝
Զարկա՛ծ են արդէն:

Չունիմ թշնամի, բայց անոր դիմաց՝
Կան զիս սիրողներ —
Հաւատարմութեան սուրբ բառէն ինկած
Մէկ երկու տառեր:

Թէ ինչո՛ւ այսպէս եղայ «Յոռետես»՝
Հարցուցէք սրտին
Եւ օրէնքներուն՝ հարկատու աղուէս՝
Պարոն... կեղծիքին:

Ո՞ւր էք, ճակատէս խուսափող ու կոր,
Մթի՛ն նայուածքներ,
Իմ կեցած ճիւղիս սղոցի օրօր
Շարադրո՛ղ ձեռքեր:

ԱՇՈՏ ՆՈՒՐԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
digitised by A.R.A.R.@

Ս. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՃՊԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

●

Զ.

«ՈՒ ԱԴԱՄ ՍԵՐԵՑ...»

Ու Ադամ եւ Եւա բնակութիւն հաստատեցին ակին վերեւը, քարայրին մէջ: Ադամ գնաց որսի. Եւա քնացաւ օրն ի բուն, քանզի շատ ընելիք չունէր, այլ միայն՝ քովի հողերուն վրայ հասկաքաղ ընել եւ ցախ հաւաքել: Եւ երբ, օր մը մէջն օրերու, Ադամ երէի մը դին շալկած՝ կը վերադառնար, տեսաւ գայլաշուն մը, որ պպզած էր քարայրին առջեւ: Եւ Ադամ հասկցաւ, որ ինք գրաւած էր գայլաշունին որջը: Գայլաշունը առաւ արիւնի հոտ եւ վազեց հոտին եկած ուղղութեամբ. ապա՝ լսեց ոտնաձայն եւ կանգ առաւ աղբիւրին գլուխը: Ու Եւան տեսաւ, փակոցին ետեւէն, Ադամին գալը. եւ ճչաց, քանզի լեզուն բռնուած էր գայլաշունին մուտքին առջեւ մնալէն: Ու գայլաշունը հաչեց, իբրեւ բողոք, իրեն եղած անարդարութեան դէմ. սակայն հեռացաւ ակէն, հեռուն չնթռկեցաւ, կարմիր-բոց լեզուն թիզ մը կախած. եւ Ադամ գիտցաւ, որ կենդանին անօթի էր մնացած եւ սովածի երեւոյթ ունէր: Որսը դրաւ աղբիւրի քարին. եւ սուր քարաշեղբով պատռեց երէին փորը ու փորոտիքը հանելով, նետեց զայն գայլաշան առջեւ, որ հոտուըտաց, սակայն չդպաւ անոր: Ու Ադամ նայեցաւ կենդանիին եւ գիտցաւ, որ ան իրեն հաւատարիմ բարեկամ պիտի դառնար. եւ գող ու յափշտակող դազաններու սերունդին հետ հաշտ պիտի չըլլար եւ պիտի գիտնար Եւային պահապանութիւն ընել, քանզի ծակաչք չէր, այլ վեհանձն:

Ցեամբիջօրէի տաք արեւ կար, եւ կապոյտ կամար՝ գլխավերեւը: Ադամ օծուած էր որսին կաթկթող արիւնով: Ուստի՝ մտաւ աղբիւրին տակ լուացուելու: Եւ ջուրը սառն էր եւ մարմինը ախորժեցաւ այդ շփումէն:

Եւ երբ կը լուար իր անդամը, Եւա իջաւ ջուրին քով ու տեսաւ Ադամը անդամը կը լուար. ակամայ ափը տարաւ սրունքներուն միացման տեղին եւ ծածկեց մայրածոցը: Եւ Եւա գիտցաւ, որ ինք էգ էր եւ Ադամ՝ արու եւ հասկցաւ գայլաշունին արու ըլլալը եւ ամչցաւ անկէ, քանզի կենդանին կը նայէր իր մերկութեան: Ու նստաւ աղբիւրի մէկ քարին, երկար մազերով ծածկեց կուրծքն ու փորը եւ ծամը հասաւ ու գոցեց գոգը: Այն ատեն, Ադամ սրատաշ կայծքարով մորթազերծ ըրաւ երէն... Մորթը լուաց եւ դրաւ ա-

digitised by A.R.A.R.@

րեւին տակ ու միսը կախեց ծառի ճիւղէն, բաժնելով ու փրցնելով ազդրերը։ Ու ըսաւ Եւային.

— Բե՛ր ցախ. կրակ վառենք, քանզի գիտենք կրակ վառել կայծքարի եւ չորցած արեթասունկի միջոցաւ։

Ու բացաւ երէի բերանը ու հոն թխմած արեթասունկը հանեց եւ զարկաւ կայծքարը կայծքարին ու արեթասունկը մխաց։ Եւա փչեց մուխին վրայ, որ կրակ եղաւ։ Նախամարդու օճախ ունեցան եւ խորովեցին միսը անոր վրայ. եւ նախամարդու նման կերան արիւնոտ ու ծխան միսը։

— Ա՛ղ ունենանք, — ըսաւ Եւա, Եդեմին կերակուրները յիշելով։

— Բլուրին այն կողմը տեսայ, որ խոտակերներ քարը կը լզէին. գուցէ աղ գտնուի հոն։

— Բե՛ր, — ըսաւ Եւա։ Որսամիսը դժուար կը ծամուէր։

Ադամ խոշոր կտոր մը միս նետեց գայլաշան կողմը։ Ու գայլաշունը լիզեց տաքը միսին վրայէն. ապա լափեց կտորը մէկ անգամէն։ Եւ Եւա ըրաւ նոյնը. ու կենդանին ըրաւ նոյնը։ Ու քանի մը անգամ կրկնեցին միսի կտոր նետելը. բայց գայլաշունը չդպաւ այլեւս իրեն նետուած միսի կտորներուն. ու զանոնք մէկիկ-մէկիկ բերանը առած՝ կրեց քարայրին մուտքին առջեւ, մէկ կողմ դրաւ ու հող տուաւ վրան։

Ադամ եւ Եւա հիացան գայլաշան արարքին. եւ առաջին անգամ ըլլալով, սրտաբաց ու անհոգ մարդոց պէս՝ խնդացին։ Ու գայլաշունը պոչը շարժեց ու քծնանք ցոյց տուաւ։ Ադամ սուլեց եւ գայլաշունը եկաւ կեցաւ ակին գլուխը ու նայեցաւ իր տէրերու աչքին մէջ։ Ու տէրը, որ Ադամը պիտի ըլլար, հրամայեց.

— Գնա՛, պառկէ փակոցին քով։

Եւ գայլաշունը կատարեց տիրոջ հրամանը, քանզի խելացի կենդանի մըն էր. ու հետագային պիտի կոչուէր կարճ՝ շուն։

Իսկ Ադամ շօշափեց արեւին փռուած մորթը, որ չորցած էր։ Ան բաժնեց երկու մասի եւ փայտօղակով մէկը յարմարցուց իր մէջքին ու միւսը անցուց Եւայի կոնքազիծին։ Երբ եղաւ այս բանը, երկուքը իրարու նայեցան եւ ժպտացին. գոհ էին կիսածածկոցէն. այլեւս պիտի չամչնային իրարմէ արեւին տակ. եւ Եւա պիտի չքաշուէր շունին նայուածքէն։

— Ուրիշ անգամ, կը փռենք խոտէ խշտեակին վրայ. եւ ուրիշ անգամ՝ կը փռենք մեր վրայ, քնացած ժամանակ։ Ետքէն, կ'երթամ դրացի երկիրը ու քեզի համար չոր կը բերեմ, — ըսաւ Ադամ երազկոտ։

— Ինչո՞վ պիտի առնես ինծի չոր, — զարմացաւ ու մտահոգուեցաւ Եւա եւ ըսաւ, — ես առանձին չեմ մնար. կը վախնամ մինչեւ գալդ։

Ադամ շոյեց իր կնոջ կայտառ ծիծերը ու ըսաւ.

— Կ'երթամ-կու գամ մէկ օրուան մէջ. դուն ինչո՞ւ պիտի վախնաս. շունը քեզ կը պահէ, մինչեւ գալս. ես որսամիս կը տանիմ մարդոց ու փոխանակութիւն կ'ընեմ։

— Լո՛յս ալ բեր. ջուրի աման ա՛լ բեր. ի՞նչ որ գտնես՝ բե՛ր, — ուրախացաւ Եւա ու ելաւ փախաւ դէպի քարայր։

Ո՞վ պիտի ըսէր, թէ Եւա մէկ երկրի թագաւորի աղջիկ էր. եւ ի՞նչ թագաւոր, որ հազիւ հազար, երկու հազար մարդ կը հանէր կռիւի, չունէր ո՛չ գահ եւ ոչ թագ, այլ որ քաջին մէկն էր, հսկայահասակ, պնդակազմ ու երեւելի. մենամարտով կը շահէր կռիւը, ու կը հպատակէին հակառակորդ ցեղի մարդիկ. ու բոլորը մէկ՝ կ'ընդունէին քաջը իբրեւ առաջնորդ, արքայիկ ու յետոյ կը պաշտէին զինք, իբրեւ աստուած։

digitised by A.R.A.R.@

Եւ այդ աստուած-արքայիկը կ՚ուզէր պառկիլ... գեղեցիկ աղջկան հետ ու պղծել զայն եւ աղջիկը, որ իր հարազատ քոյրն էր, ըմբոստացաւ եղբօր դէմ եւ զազրօրէն փախաւ սիրած տղուն հետ։ Ու նախընտրեց թափառական դառնալ ու ապրիլ նախամարդու կեանքին պէս կեանք մը, քանզի ան, որ կ՚ուզէր պղծել զինք, շաբաթ մը առաջ խեղդամահ ըրած էր թագաւոր հայրը, որ Նուային հայրն էր...

Ադամ եկաւ, առաւ եղնիկի կիսախորով մարմնի մնացեալը ու տարաւ դէպի քարայր։ Մութը կը լեցուէր ու կը թանձրանար դուրսը. սակայն ներսը բոլորովին խտացած խաւարը կը տիրէր։ Ադամ խարխափելով գտաւ պատի խորշը եւ ինք ինկաւ խշտեակին վրայ եւ քուն մտաւ, քանզի շատ էր յոգնած որսի ետեւէն վազվզելով։ Նուան կպաւ իրեն եւ ուզեց գգուել ու սիրել, որ չքնանար շուտ, երբ իր քունը չէր տաներ եւ առանձնութիւնը խաւարին մէջ զրկանքներուն ամէնէն զարհուրելին էր։

Նուա գոցեց աչքերը. ու Եդեմը եկաւ աչքին. ու Եդեմը հետզհետէ աւելի պայծառացաւ. ծառերն ու ծաղիկները մոմանման կ՚այրէին ու Եդեմը ամբողջ տօնի մէջ էր։ Քերովբէներ ու սերովբէներ բռնած էին լուսէ սուսեր եւ ոսկեգոյն նուագարաններ։ Հարսնիք կար Եդեմին մէջ. փեսան յայտնի էր. ահա նստած էր գահաւորակին, բայց հարսը չէր երեւեր. զմրուխտ հագած օձ մըն էր պոչին վրայ կանգնած փեսային քով. ու փեսան Նուային ծանօթ կը թուէր։ Մի՞թէ Եհովան էր փեսան. իսկ այդ օձը ինչո՞ւ գրաւած էր իր տեղը. չէ՞ որ Եհովան խօսք տուած էր իրեն՝ թագուհի օծել տալ եւ փեսայանալ իրեն... Նուա բացաւ աչքերը եւ ոչինչ տեսաւ. եւ ահա շունը սկսաւ հաչել ու հաչել։ Նուան յիշեց, որ քարայրին փակոցը չդրաւ Ադամ... Եւ ինչո՞ւ շունը կը հաչէր այնքան կատաղօրէն...։

Եւ շուներ կը հաչէին երազին մէջ Ադամին։ Կը գտնուէր եդեմամերձ անտառին մէջ։ Եհովայի հրամանով կենդանական հաւաք էր։ Ամէն տեսակի ու ազգի բոլոր միջին եւ բարձր դասին ներկայացուցիչները գազաններուն եւ խոտակեր ու կճղակաւոր անասուններուն՝ հոն էին, արու եւ էգ. հրաւիրուած էին թռչնազգիներէն անոնք, որ դայլայլել գիտէին ու երգասաց էին. հոն էր հաւաքլորը, որ տուաւ հաւաքի ազդանշանը զիլ կու-կուլի-կուով։ Ադամին պաշտօն տրուած էր ճանչնալ եւ յարմարագոյն անունով կոչել ամէն տեսակի ու ազգի կենդանիները, քանզի ինք պիտի ըլլար անոնց մեծն ու տէրը, Եհովայէն ետք։ Եւ ահա, Ադամ կը քալէր խումբէ խումբ, վասնզի մսակերներ կային եւ խոտակերներ, իրենց անհաշտելի բնազդներով ու կերքերով։ Ու քերովբէներ կը հսկէին, որ յօշոտում, առեւանգում կամ կրքամոլութեան տեսարաններ չպարզուէին հաւաքատեղիին վրայ, Եհովայի աչքին առջեւ։ Իսկ հաւաքը կը ներկայացնէր Ֆոլքլորիկ գեղեցկութիւններու եւ տգեղութեանց հրաշալի ամբողջութիւն մը, որով հմայուած էր Ադամ։ Եւ ահա արջին էգը, զոր ճանչցած էր, կը պարէր կրքոտ կնոջ մը պէս եւ աչքունքով կը հրաւիրէր Ադամը, որ առանձնանայ իրեն հետ ու առագաստ մտնէ... Ճղճղան, շատախօս, ծաղրածու՝ կապկազգիները հարսանեկան «լուլո՛ւչ» կը կանչէին։ Կը մռնչէին առիւծազգին եւ վագրացեղը. կը ճղ-ճչար փիղը, եւ գայլը կ՚ոռնար ու շնագայլը, իբրեւ հարսնեմայր՝ աղի՜-աղի կուլար։ Իսկ մատակ էշը դոփ-դոփ պար կը դառնար եւ ետ-ետ կու գար։ Ադամ կը դիտէր արջապարը, քանզի սրտովն էր. իսկ մատակ էշը քացի կու տար արջին, խանդոտ զռռոցով...

Եւ բոլոր գազանները եւ խոտակերները էշին հոտը կը քաշէին, դունչ ու ցռուկ վեր առնելով. մինչ մատակ էշը աչք ունէր միայն Ադամին վրայ

digitised by A.R.A.R.@

ու յետասկզմը մօտ-մօտ կ՚ընէր անոր։ Ու Ադամին սիրտը չէր դար բնաւ, քանզի ոտքերով մխուած էր հողին ու փախչիլ չէր կրնար։ Որովհետեւ կը ցանկար էջը եւ Ադամ անտարբեր էր… բոլոր տեսակի արուները յարձակեցան մատակ էշուն վրայ ու մտան անոր, զարհուրելի, խառնիճաղանճ գոռգոռոցով զիրար յօշոտելով։ Ադամ փախչիլ կրցաւ եւ գազաններ ոռնացին ետեւէն. ու ոռնոցները շատ մօտ տեղէն կը լսուէին։

Նաեւ հրմշտկեց Ադամը… ու Ադամ ընդոստ արթնցաւ ու երազի պէս, լսեց ոռնոցները, որոնք երազի շարունակութիւն թուեցան իրեն։

— Շունը կը հաջէ՞ ու կը հաջէ. փակոցը չես դրած, — ըսաւ Եւա փափսուքով։

Ադամ նետուեցաւ ոտքի եւ փնտռեց փայտակոճը։ Գտաւ զայն ու առաւ ձեռքին մէջ ու գնաց դէպի մուտքը քարայրին։ Ու աստղալոյսի պղտոր մութին մէջ, ակին գլուխը նշմարեց խոշոր գազանի մը սիլուէթը*։ Շունը կռնակը քարայրին էր դարձուցած ու կը հաջէր, չհամարձակելով մօտիկ-մօտիկ ընել։ Գազանին զարշահոտը մտաւ Ադամին քիթը եւ ան գիտցաւ, որ բորենին էր թշնամին, որ առնելով մարդահոտ եւ երէի միսին բոյրը, ահա եկած էր դէպի քարայրը։ Իր բախտէն առջեւը գտաւ գայլաշունը, որ վտանգաւոր ոսոխ մըն էր բորենիական ցեղին, բայց մինակը ոչինչ կրնար ընել։ Ադամ նշան բռնեց ու ճօճեց փայտակոճը ու չպրտեց դէպի բորենին։ Կոճը դպաւ անոր ճակատի վերնամասին։ Երերաց եւ ինկաւ հողին. ուշաթափ եղաւ։ Շունը նետուեցաւ զոհին վրայ ու ժանիքներով պատառոտեց շնչերակը ու խեղդեց զայն։ Ու Ադամ գնաց դէպի շունը, որ եկաւ քսուեցաւ իր ոտքերուն։ Ադամ ըսաւ. «Եկո՛ւր». ու շունը գնաց ետեւէն։ Ադամ դըրաւ փակոցը մուտքին. ու տեսաւ, որ շունը կու լար. բացաւ փակոցը ու՝ «մտիր», ըսաւ. եւ շունը ներս մտաւ, քանզի իր որջն էր։ Ադամ վրայ տուաւ փակոցը եւ ըսաւ. «Հոս պառկէ». ու շունը պառկեցաւ հոն։ Ադամ ապահով եղաւ, որ շունը ընդմիշտ կը մնար մարդուն հաւատարիմ։*

Եւա, որ արթուն էր, կանչեց. «Ադամ, ա՛լ կը բաւէ. եկո՛ւր»։ Եւ Ադամ մութը կոխկռտելով գնաց դէպի ձայնը։ Ու ինկաւ Եւայի կողքին։ Եւա արջապառկուկ եղաւ. ու Ադամ շոյեց Եւային կուրծքերը, որ հասած տանձի էին նման. ու շոյեց Եւային զիստերը, որոնք պիրկ էին ու լեցուն ու գրկեց ապա մէջքը, որ տաք էր։ Այն ատեն սէրը եկաւ եւ Ադամ նորէն ճանչցաւ իր կինը…

Եւա յղի մնալէ ինը ամիս ետք ծնաւ Կայէն, որ իր բեղմնաւորումը առած էր Եդեմի մէջ, ծնողքին օձային սաղմնաւորումէն։ Ան եղաւ խելացի, խորամանկ ու չար, օձի բնաւորութեամբ։ Դարձաւ հողագործ, մշակեց ազրերամօտ գետինը եւ ցորեն եւ գարի ու կորեկ սերմանեց։ Ու Ադամ անոր տուաւ զոյգ մը լծկան ցուլ. երկու կով. ու տուաւ երկու ոչխար եւ երկու այծ, արու եւ էգ, ու ըսաւ. «Գործիր նայէ, Կայէն. ահա ինձմէ քեզի ժառանգութիւն»։ Եւ Ադամ այս բաները տուաւ, քանզի ան չինած էր մորթիներէ եւ ճիւղերէ իր վրան-տունը. ու կլթած էր որսացած պճղակաւորները ու մարդամօտ դարձուցած զանոնք։ Ապա, անոնք, որ արու եւ էգ էին, ծնան իրենց ձագերը. ու ձագերը ծնան իրենց ձագերը ու ժամանակը եղաւ բարի եւ համբերատար, քանզի ո՛չ երաշտը զարկաւ բերքին եւ ոչ ալ համաճարակը՝ կենդանիներուն։ Գայլաշունն ալ առանձին չմնաց. ան իր էգը գըտաւ անտառէն, եւ էգը ծնաւ իր ձագերը, որոնք մեծնալով պահապան կանգնեցան Ադամի հողային հարստութեան եւ ինչքին, որ հետզհետէ կը բարելաւուէր։

Ադամ եւ Եւա շատ զաւակներ ունեցան. բայց անոնց մէջ կը յիշուէր Կայէնը, ապա՝ Աբէլը։ Ասոնք քիչ տարբերութեամբ իրարմէ մեծ ու պզտիկ էին եւ Աբէլ խաշնարած եղաւ ու հօրը հօտն ու նախիրը արածելու կը տանէր։ Ու այս երկու եղբայրներուն միջեւ վէճ ծագեցաւ։ Կայէն աստուածապաշտ չէր եւ ըմբոստ էր. ու իր հողը շատ մօտիկը կը գտնուէր Եղեմին։ Եհովան պայման դրած էր Ադամի եւ Եւայի միջեւ.

— Ես եմ ձեր Տէրը ու Աստուածը. ինծմէ զատ ուրիշ աստուած չպաշտէք. ու իմ անունս պիտի տարածուի ձեր որդւոց եւ անոնց որդիներու եւ անոնց թոռներու ու թոռներու–ծոռներուն վրայ։ Ու բոլորը պիտի խօսին և պիտի տարածեն աշխարհէ աշխարհ ու երկրի վրայ եւ երկնքի մէջ իմ անունս. քանզի ես եմ ստեղծիչը երկնքի ու երկրի եւ բոլոր շնչաւոր եւ ոչ–շնչաւոր բաներուն...

Եւ ան, որ կ'անսար այս պայմանին, անիծուած կ'ըլլար ու կը քշէր եդեմամերձ հողերէն, վասնզի երկիրը իր սեփականութիւնն էր. ինչպէս վռնտած էր Ադամ–Եւան Եդեմէն, այնպէս պիտի քայքայէր ամէն տուն, ուր թերահաւատութիւն կ'իյնար իր անունին շուրջ։ Ու Ադամ եւ Եւա յարգեցին պայմանը ու ապրեցան խաղաղ, տուրքէ մնացին զերծ։ Սակայն, Կայէն խելացի էր ու գիտէր, թէ Եհովա ի՞նչ պայմաններու տակ եւ ի՛նչ պատճառով վռնտած էր ծնողքը Եդեմէն. կ'ատէր Եհովան...

Աբէլ բարի էր, միամիտ, հնազանդ եւ սրտէն իր բեղմնաւորումը առած էր ծնողքին քարանձաւային կեանքի սաղմնաւորումէն, որ տառապանքի մէջ գոյացած էր։ Ու Աբէլ կը պաշտէր Եհովան, իբրեւ միակ ու մէկ Աստուած եւ յաճախ զոհ կը մատուցանէր իր լուսագոյնը՝ հօտին մէջէն։ Կայէն կը ծաղրէր զինք ու կը բարկանար վրան. ու կը մեղքնար ի զուր զոհուած կենդանիներուն։ Ու պատահեցաւ, որ Աբէլ կրկին զոհ մատուցանել ուզեց. եւ Կայէն բարկացաւ եւ հայհոյեց Եհովային. եւ Աբէլ, որ դանակ ունէր ձեռքին մէջ, զայն ցոյց տալով սպառնաց Կայէնին։ Ու Կայէն ինքն իրմէ ելած եւ իբրեւ ինքնապաշտպանութիւն, առաւ խոշոր քար մը իր արտէն ու նետեց Աբէլին կողմը։ Եւ Աբէլ մնաց տեղը անշարժ, թէ ահա Եհովան ետ կը պահէր նետուած քարը օդին մէջ եւ այդպէսով կը ստիպէր Կայէնին հաւատալ իր Աստծոյ, հրաշքը տեսնելով։ Սակայն հրաշք չգործուեցաւ եւ Կայէնին նետած ակամայ քարը դպաւ Աբէլին ու ջարդեց անոր գլուխը։ Ու Աբէլ ինկաւ դանակը ձեռքին ու մեռաւ եւ իր կարմիր արիւնը ներկեց Կայէնի ճակտի քրտինքով աճեցուցած ցորենարտը։

Այն ատեն Ադամ եւ Եւա ողբացին Աբէլի մահը, որ հաւատքին զոհ գացած էր ու մտահոգուեցան Կայէնի համար, քանզի Եհովան լուր ունէր Աբէլի աստուածապաշտութեան մասին ու պիտի փնտռէր զայն։ Եւ Կայէն, որ կը սիրէր եղբայրը իր անձին չափ, խելահան եղաւ ու կը թափառէր օրն ի բուն եւ կ'ողբար Աբէլի հողակոյտին վրայ տարածուած։ Ու տեսան Ադամ եւ Եւա իրենց անդրանիկին զիղջն ու տառապանքը ու խորհուրդ տուին, որ ելլէր քշէր Նայիրի երկիրը, քանզի որքան մօտ ըլլար Աբէլի անունին, այնքան պիտի տառապէր. գուցէ Եհովա օր մը բռնել տար զինք քերովբէներու ձեռքով ու մահուան դատաստան տեսնէր հետը, իրեն հայհոյելուն եւ Աբէլը սպաննելուն համար։

Եւ Կայէն լսեց ծնողքին խորհուրդը ու ելաւ գնաց Նայիրի երկիրը։ Ու Նայիրի երկրի մարդիկ չէին ճանչնար Եհովան։ Կայէն հոն ճանչցաւ իր կինը, որ յղացաւ ու ծնաւ Ենովք։ Ու հոն Կայէն քաղաք մը շինեց եւ զայն նուիրեց Ենովքին. ու քաղաքին անունը Ենովք էր։

digitised by A.R.A.R.@

Իսկ Ադամ երբ հարիւր երեսուն տարեկան էր, մտաւ Եւային, որ յղացաւ ու ծնաւ Սէթը, որ սերունդներու հայր պիտի ըլլար։ Այնուհետեւ Ադամ եւ Եւա շատ տղաք եւ աղջիկներ ունեցան, որոնք խառնուելով իրարու, ծընունդ տուին նոր-նոր սերունդներու։ Ու Ադամ Սէթը սերելէ ետք, ինը հարիւր տարի եւ երեսուն ալ ապրելով՝ մեռաւ։

Ահա այսպէս է գրուած «Գիրք Ծննդոց»ին մէջ. ու գրող գրիչը եղած է Եհովան փառաբանող վարձկան մէկը, քանզի ճշմարտութիւնը աշխարհի ստեղծագործութեան՝ խեղաթիւրած է կողմնապաշտութեամբ... ու խըտրականութեամբ։

Ադամի սերունդները եղան...

— Ադամ ծնաւ Սէթը. ու Սէթը սերեց Ենովքը եւ Ենովք ծնաւ Կայնան, ու Կայնան ծնաւ Մաղաղիէլը, որուն որդին՝ Յարեդը ծնաւ Ենովք. ու Ենովքի որդին էր Մաթուսաղան, որ ծնաւ Ղամէքը։ Ու Ղամէք, որ Նոյին հայրն էր, ապրեցաւ 777 տարի եւ Ջրհեղեղի առաջին օրը մեռաւ։ Իսկ Նոյը ունեցաւ երեք որդի՝ Սէմ, Քամ եւ Յաբէթ...

Այս է ահա Ադամի ազգաբանութեան ծնունդը, իր որդիներով, թոռներով եւ ծոռներով։ Ամբողջ տասը սերունդ՝ հազար հինգ հարիւր յիսունըհինգ տարուան մէջ, մինչեւ Ջրհեղեղի տարին, երբ Նոյ վեց հարիւրին մէջ կը մտնէր...

Է.

«ՍՏԵՂԾԵՑ, ԲԱՅՑ ՉՂՋԱՑ...»

Տիեզերական Աստուած, որ կը մնար անյայտ ու անտես, եւ իրական ստեղծիչը՝ Երկինքի ու Երկրի, ու բոլոր մոլորակներու՝ եղաւ չխօսկան, ոչ-ինքնագով եւ ոչ-լսող՝ իրաւ Աստուածը։ Եւ քանի որ կրաւորական բնոյթ կը կրէր, ինքնակոչ աստուածներ ելան աշխարհի վրայ. ո՛րը ինքզինք պարտադրեց, ո՛րը մարդիկ պարտադրեցին մարդոց։ Ու այս նորեկ աստուածները տեսանելի էին, շօշափելի կամ զգալի էին։ Տեղ մը, արեւն էր պաշտուողը, քանզի բարերար էր. ուրիշ տեղ՝ շանթն ու կրակը, բարութեան եւ չարիքի զոյգ բնոյթով հասկնալի։ Ու եղան աստուածներ՝ ջուրը, սպիտակ կովը, ծառը. եւ հասկնալի էր, թէ մարդիկն էին անոնց ստեղծիչները։ Սակայն Եհովան կամ Աստուր իրենք զիրենք պարտադրեցին, քանզի մարդ էին եւ գիտցան օգտուիլ մարդկային սնոտիապաշտութեան թուլկամութենէն։ Ու անոնք եղան բռնապետ, ոխակալ, խանդոտ ու միացեղական աստուածներ։ Եհովան գիտցաւ գրել տալ «Գիրք Ծննդոց»ը, ուր անմահացաւ։ Ան լեցուեցաւ ատելութեամբ, երբ մարդիկ աճելով եւ բազմանալով՝ պաշտեցին կուռքեր ու վատասերեցան, ինչպէս կենդանիներու մէջ խառնածնութիւն եղաւ։ Ու մատակ էշը ձիէն ջորի ծնաւ. ու արու էշէն մատակ ձիին՝ անծին ծնաւ, այնպէս ալ մարդիկ ու ցեղեր՝ միջ-խառնուեցան, անթլփատը թլփատուողին աղջիկը առաւ, որ ծնաւ անթլփատ սերունդ. ու այսպէս այլասերութիւնը շատցաւ. եւ մարդիկ մոռցան, թէ Եհովա կար՝ աստուածանուն։ Ու Եհովա չարացաւ ու միտքէն ըսաւ.

— Քանի որ մարդիկ աշխարհի վրայ սկսան շատնալ եւ իրենց աղջիկները ծնան, ու Աստուծոյ որդիները մարդոց աղջիկներուն գեղեցիկ ըլլալը տեսան, եւ ամէնը իրենց ընտրածներէն կիներ առին... Ու այն օրերը երկրի

digitised by A.R.A.R.@

մէջ հսկաներ կային, որոնք Աստուծոյ որդիներու աղջիկներուն կը մըտնէին... չարերու սերունդ կը ծնանէին, ուրեմն չարութիւնը շատցաւ աշխարհի վրայ: Ես պէտք է ջնջեմ մարդիկը, կենդանիները, մինչեւ սողուններըը, մինչեւ երկնի թռչունները, վասնզի անոնց ստեղծելուն զղջացեր եմ. ու սիրտիս մէջ կը տրտմիմ այդպէս ըրած ըլլալուս...:

Եւ այսպէս ալ գրուած է «Գիրք Ծննդոցի» մէջ:

Ու երբ այդ միտքը յղացաւ Եհովա իր մէջ, աշխարհին վրայէն անցած էին մօտաւորապէս հազար հինգ հարիւր գարուններ, որոնք ծիներու եղանակով հաշուըւած են «Գիրք Ծննդոցին» մէջ...

Ու Նայիրի երկրին մէջ, Կայէնի եւ Սաքինա կնոջ սերունդները այնքան շատցան, որ երկու անգամ եօթը պորտ թոռներ ու ծոռներ հասցուցին ու լեցուցին շատ մը քաղաքներ, զորս հիմնեցին նոր-նոր ցեղեր: Ու Ադամ նախահօր օրերէն մինչեւ Քեթուն աղջիկը, — որ Սաքան նախահօր սերունդէն էր, — անցած էին մօտաւորապէս հազար չորս հարիւր յիսուն գարուն տարիներ, որոնք ծիներու եղանակով հաշուըւած են:

Ու պատահեցաւ որ Նոյ, Եդեմի երկրէն, եւ Քեթում՝ Նայիրի երկրէն, գտան զիրար Եդեմի եւ Նայիրիի միջեւ, ձորի կողքին եղած ակին քով եւ ճանչցան զիրար: Նոյը երեք հարիւր տարեկան էր եւ դեռ հասուն կեանք չէր մտած. ու Քեթում՝ հարիւր տարեկան էր եւ դեռ թարմատի աղջիկ էր: Նոյ ջուր խնդրեց Քեթումէն, որ կուժը կը լեցնէր: Ու Քեթում տուաւ սափորը Նոյին, որ շատ ուրախացաւ, քանզի Քեթում ժպտեցաւ իրեն, կարմրած նուռի պէս՝ խայնելով:

Այն ատեն Նոյ ըսաւ.

— Անունդ Քեթո՛ւմ է. ճանչցայ աչքերէդ:

Ու Քեթում խնդաց ու ծամկալով քողեց բերանն ու քիթը եւ շեղ-աչք ըրաւ ու ըսաւ.

— Աչքերս սիւրմայով են. ինչէ՞ն գիտցար:

Ու Նոյ մտածեց եւ ըսաւ.

— Քո՛ւ շրթներէդ իմացայ...

Եւ ահա Քեթում ծռեցաւ ակին զանգակ ջուրին վրայ ու իր պատկերը տեսաւ Նոյի պատկերին քով. ու վարէն դէպի վեր նայելով՝ ըսաւ.

— Իմ շրթունքներս շպարուած են. ինչէ՞ն իմացար:

Ու Նոյ տեսաւ իր պատկերը ջուրին մէջ, Քեթումի պատկերին հպած. ու երկու պատկերները կ'օրօրուէին ու կը խառնուէին իրարու: Եւ նոյնն էր երկուքին միտքէն անցածը: Նոյ ըսաւ.

— Ես քեզ գիտցայ. դուն զիս գիտցա՞ր...

Եւ Քեթում ուշացումով պատասխան տուաւ եւ ըսաւ.

— Դուն Եդեմացի Նո՛յն ես. ես քեզ գիտցայ քու բարի անունէդ:

Եւ ահա, ամառէն ետք աշուն եկաւ եւ երբ ձմեռ պիտի մտնէր աշխարհը, Նոյ առաւ Քեթումը եւ իրեն կին ըրաւ: Ու Քեթում ճանչցաւ իր այրը եւ սակայն չյղացաւ մէկ անգամէն: Ու Նոյը Եհովայի նախասիրած ցեղէն էր. իսկ Քեթում Եհովան ճանչնալու համար պիտի անցընէր չքերութեան ծանր փորձութիւնը, քանզի Եհովա գիտէր ստորնացնել եւ տառապեցնել իր ժողովուրդը, յետոյ կաշառելու անոր հաւատքը դէպի իրեն: Ու Քեթում տակաւին պիտի սպասէր, որ Նոյին Աստուածը տեսնուէր իրեն, յորմէ յետոյ՝ կըրնար յղանալ եւ գոհ մատուցանել Տիրոջը: Ու տակաւին Նոյ պիտի կրկնապատկէր առաջինի բնաւորութիւնը, չեղած մեղքերու համար իյնար իր Եհովային ոտքերը, յետոյ ունենալու Անոր շնորհը իր ընտանիքին վրայ: Ահա

digitised by A.R.A.R.@

Թէ ինչու Նոյ հինգ հարիւր տարեկան դառնալէ ետք, երբ մտաւ իր կնոջ՝ Քեթումին, Քեթում յղացաւ ու ծնաւ Սէմը. ապա Քեթում յղացաւ եւ ծնաւ Քամը. այնուհետեւ յղացաւ ու ծնաւ Յաբէթը:

Նոյը հիւսն էր եւ իր բնակութիւնը հաստատեց այն աղբիւրին մօտ, անտառի եզրին, ուր առաջին անգամ, երեք անգամ այրիանալէ եւ անպտուղ մնալէ ետք, հանդիպեցաւ այրի Քեթումին, որ, իր կարգին, այրիացած եւ չբեր մնացած էր երկու անգամ: Եդեմացիները շատցած ու չարացած էին եւ իրարու միս կը կրծէին. ու չարերը կը խլէին բարիներու ինչքն ու կը բռնանային կիներուն եւ ապօրինի տղաք աշխարհ կը բերէին, որոնք անիշխանական դառնալով՝ կը պատուհասէին ժողովուրդը:

Նոյը ու Քեթումը փախան այդ դժոխք կեանքէն: Ունէին մատակ էշ մը եւ որձ ջորի մը լծած՝ եզասայլի նմանող երկանիւ հարթակի մը, որուն վրայ բեռցած էին տնային իրեղէնները, վրանը, որ կոշտ մազէ բանուած էր, հիւսնի գործիքներ եւ այծամօր երկու ուլիկներ, հաւու մէկ քանի ճուտ: Սայլի հանած փոշիին մէջ փռթկալով ու գլուխ երերցնելով, կը քալէին կովն ու իր ցլացու ձագը: Մայր այծը կը վազվզէր փոքրիկ կարաւանին աջ ու ահեակ կողմերէն, մկկալով...

Նոյ բարձրահասակ էր. թաւ պեխ-մօրուքով, գիսախռիւ. բարի եւ յոգնած աչքեր ունէր եւ վրան կը կրէր քաթանէ երկար վերնաշապիկ մը, որ կ'իջնէր մինչեւ ոտքին կոճղերը. ու ոտքերը բոպիկ էին, զաձելով իրենց մատները ճամբու փոշիին վրայ: Ձեռքին կը կրէր կոճղափայտը, որ իր անբաժան ընկերն էր, անոր վրայ կռթնելով՝ կը քալէր: Քեթում հագին ունէր չթէ պարեգօտը, որ կը մտնէր սրունքներուն միջեւ ու կը յոգնեցնէր քալելուն մէջ. դէմքը ծածկած էր քողով ու կը քալէր էշուն մէկ ականջէն բռնած: Գամբռը իր քածով եւս քոչուոր էին:

Այս գաղթի ժամանակ Քեթում դեռ չէր ծնած ո՛չ Քամը եւ ոչ Յաբէթը. սակայն, կը կրէր արգանդին մէջ Սէմին կազմաւորման սաղմը, քանզի Եհովա շաբաթ մը առաջ տեսած էր զինք եւ ըսած էր Նոյին.

— Նո՛յ, մտիր կնոջդ. ու ան պիտի յղանայ... Եւ երբ եօթ օրը անցնի առաջին օրէն, առ ընտանիքդ ու գնա՛ եւ անտառին քով բնակութիւն հաստատէ, քանզի քեզի պիտի տամ մեծ առաքելութիւն մը...

Եւ Նոյ ու Քեթում, ահա կը քոչէին եւ եկան հաստատուեցան Եդեմի ու Նայիդի միջեւ եղած ծանօթ ակին մօտ, որուն շուրջ կը տարածուէր անտառը:

Թէ ինչպէ՞ս եւ ուրկէ՞ բերուած պտղածառի ու անտառաբնակ հսկայ ծառներու սերմեր ինկան այդ ձորին մէջ, յայտնի չէր: Կը թուէր, թէ սերմնացան մը անցած էր հոնկէ եւ բուռ-բուռ հունտը նետած պարարտ եւ կոյս հողին եւ ահա, դարերու ընթացքին՝ անտառը բարձրացած էր ու ուռճացած: Ծառաբուներ կային պառաւած, ցնփորուած ու ճեղքուած, ուր հազար ու մէկ գազան ու գազանիկ, սողուն կամ թռչնազգի՝ իրենց յարմար որջը կամ բոյնը շինած՝ գիշերներն ու ձմրան ժամանակ ծուար կու գային: Ու անտառը լեցուն էր վայրի գազաններով, եղջերաւոր խոտակերներով, սողուններով եւ թեւաւորներով: Ու արեգակը օրն ի բուն կը ցնցուղէր իր լուսջերմութիւնը ձորին վրայ, որուն մէջէն կը հոսէր գետակ մը, որ իր ժրաջանութեամբ՝ զով ու խոնաւութիւն կը պարգեւէր անտառին:

Ու անտառը՝ երկթեւանի, ինկեր փռուեր էր բլրակողերուն, որոնք ստնտուի առաւելագոյն աւիշը կը ջամբէին ծառարմատներուն: Ու գարնան ծիններուն՝ թաւիշ գորգեր կ'ըլլար կանանչ խոտը, զոր կը ճարակէին ստնտու

digitised by A.R.A.R.@

ոճղակաւորներն ու սմբակաւորները: Եւ գազանները կը գտնէին իրենց որ-ջը՝ ապաստարութիւն սփռելով եղջերաւորներու ցեղին չարքերէն ներս: Ու աշնան կը թափէին հասուն միրգերը վայրի ծառերուն, որոնց թափահարողը կ'ըլլար անտառաբնակ արջը...

Եւ երկրի այդ անտառամասը, որ թէեւ շնչաւոր չէր, սակայն կը զգար ու կը շնչէր իր անչափելի բարութեամբ, իր վրայ կրած կենդանական աշխարհին մէջ, պատահած զարհուրանքը ապրելով: Քանզի օրն ի բուն անտառը լեցուն էր ճիչ-պոռչտուքով, ճըւճըւոցներով, գոռում-գոչումով: Իրենց սովածութիւնը յագեցնելու համար գազանները կը հալածէին առանձին ու տկար ուժի տէր կենդանիները եւ ահա կը սկսէր վազվզուքը, նետահալած եղած զոհին ու զինք հետապնդող գազանին միջեւ, մինչեւ որ զոհը իյնար ու յօշոտողը բզկտէր զայն: Երէին չարչարանքով արիւնը կը ծծուէր հողէն այնքան, որ չորցած տեղին վրայ յաջորդ գարունին կը ծաղկէին կարմիր կակաչներ: Մինչ լիարգացած, անխռով արեան հոտէն, ոճրավայրին վրայ կը վազէին տասնեակ թուլայ-կորիւն, արջուկ-կատուիկ, որոնք չէին գտած տակաւին իրենց ծնողքին յօշոտող ու անհանդուրժող գիշատիչ բնազդը: Ու ամէն օր արեան ճապաղիք էր. ու կը մղուէր կեանքի եւ մահուան յաւիտենական պայքարը ո՛չ թէ փորի պահանջքով, այլ բնազդային ապահովութեան պէտքին համար, սահմանները անվտանգ դարձնելու. մոլուցքին տուրք տալով:

Քանի՜ դարու կեանք ապրած անտառ էր ու քանի՜ դար տակաւին անտառ մնալու իրաւունք ունէր բլրաձորը, ուր եկաւ Նոյ իր բնակութիւնը հաստատելու: Ու քիչ տարիք չունէր Նոյը: Նոյի Նախորդ սերունդները, պապով-պապ՝ միջին հաշուով ապրեր էին ութ կամ ինը դարեան երկարակեցութիւն. ու Նոյը իր հինգ հարիւրին մէջն էր տակաւին եւ հայրը՝ Ղամէք, ու Ղամէքին հայրը՝ Մաթուսաղա ողջերուն մէջն էին դեռ, իրենց թոռներով ու ծոռներով շրջապատուած...

Նոյ շինեց ակին մօտ իր փայտեայ տունը, մառանաբաժիններով, ուր իրեն հետ պիտի ապրէին ընտանի կենդանիները ու անոնց յառաջ բերած սերունդները: Կտրտեց անամերձ ծառերը. բացաւ արտաչափ հող եւ հետը բերած ցորենի եւ գարիի սերմը շաղ տուաւ հերկին մէջ: Քեթում դժգոհ չէր, որ թողած էր հաւաքական կեանքը: Նոյ իր քովն էր եւ կը բաւէր, որ Եհովան անբերջութեանը վերջ տուած էր: Ու Քեթում եղաւ համողուած հաւատացեալ մը, որ տիւ եւ գիշեր կ'աղօթէր իր նոր Աստուծոյ ու կը փայփայէր սերմին արգասիքը, որ մէջը կը խլրտէր: Ու ահա, իրենց քոչելէն ինը ամիս ետք, Քեթում ինքնածին եղաւ եւ Նոյին բաշխեց առաջնեկը, զոր կոչեցին Սէմ: Սէմը այծի կաթ ծծելով մեծցաւ յաճախ, երբ Քեթում անտառին մէջ ցախ կամ բանջար հաւաքելու կ'երթար ու կ'ուշանար: Գամբռը կ'ընկերանար մէ՛կ Քեթումին, ու մէկ՝ Նոյին: Ու Նոյ, երբ չէր զբաղեր հիւսնութեամբ, քանզի տապարանք չկար, որսի կ'երթար, բայց զամբռն էր որսացողը, որ զայլախեղդ ընելով՝ կ'անշարժացնէր եղէն կամ քարայծը: Ու Նոյ ուսին դրած կը կրէր զոհին դիակը մինչեւ ակին մօտ, ուր մորթազերծ կ'ընէր զայն:

Ընտանի կենդանիներէն ամենադժբախտը մատակ էշն էր, քանզի սերունդ հասցնելու կիրքը կը յայտնէր կարճ-կարճ զռուինչներով: Որձ ջորին անպէտք էր: Եւ մատակ էշը փորձեց, օր մը ցանկապատը անցնիլ ու անտառ երթալ: Բայց իր բախտը բանեցաւ այլ կերպ: Անտառէն էր, որ իրեն եկաւ վայրի արու էշը: Գիշեր էր. ու լուսնկայ պայծառ լոյս մը կար ցանկապա-

digitised by A.R.A.R.@

տէն ներս։ Գամբռը կատաղօրէն հաչեց գիշերին մէջ եւ Նոյը վազեց տունէն դուրս։ Գազա՞ն էր անկոչ հիւրը։ Ոչ. մատակ էշը ցանկապատին մօտն էր. ու ցանկապատէն անդին բութ խրխնջիւն մը կար։ Նոյ հասկցաւ, որ եկած էր ատիթը, որ իր էշը յղանար։ Կանչեց գամբռն ու քածը. շղթայի զարկաւ զանոնք ու գաղտագողի գնաց եւ էշը հեռացուց ցանկապատէն ու անոր ոտքը կապեց ցիցի մը, այն ուղղութեան վրայ, ուր կը բացուէր ցանկապատին փակոցը։ Վայրի էշը խրտչեցաւ, երբ առաւ հոտը մարդուն ու լսեց անոր ոտնաձայնը։ Ետ վազելով փախաւ. սակայն, շատ հեռու չգնաց. քանզի ըռնազդօրէն առաւ հոտը հետապնդող գազանի մը. մինչ այդ, երբ ան ետ կուգար, գտաւ ցանկապատին փակոցը ետ քաշուած։ Այլեւս ան չմտածեց անասնօրէն գերութեան մասին, վասնզի մահուան սարսափը, որ կը զգար իր ետին, աւելի ուժեղ զգացում մըն էր, քան գերութիւնը։ Նոյ ետ դրաւ մուտքին փակոցը, երբ վայրի էշը սկսաւ դառնալ խելակորոյս վազքով մը բակին մէջ, հալածուելով շնային հաջոցներէ։ Նոյ հսկեց, ամբողջ կէս-գիշերը, տան սեմին նստած, վայրի էշուն շարժումները։ Ու միայն առաւօտեան մօտ, տուն ըրաւ, երբ վայրի արու էշը մօտաւ իր մատակին եւ կեցաւ անոր քով։ Յաջորդ օրերուն, Նոյ աշխատեցաւ ընտելացնել վայրի էշը, որ չզատուեցաւ իր բնաւորութէնէն երկար ժամանակով, սակայն գիշերները փնտռեց ախոռի կեանքը։

Ու Նոյին օրերը սահեցան անտառի դրացնութեան մէջ, խաղաղ։ Քեթում տասը տարին անգամ մը ծունկ դրաւ գետին. ու ծնաւ Քամը. ու Քամը, որ եղաւ տասը տարեկան, Քեթում ծունկ իջաւ ու ծնաւ Յաբէթը։ Իսկ մատակ էշին սերունդը կը հաշուէր տասը ծնունդ։ Ու կովը յղացաւ իր ձագէն, քոշի տարին իսկ. ապա արջառները շատցան եւ ցուլերու ցեղը ներքինացաւ ու եզներ յառաջ եկան, որոնք հլու լծկան դարձան եւ հերկեցին արտաչափ հողը։ Նոյ խնայեց մէկ երկու ցուլի, որ մտնելով կովերուն, զանոնք կը յղացնէին։ Որձ ջորին եւս ունեցաւ իր անհարազատ եղբայր-քոյրերը, քանզի Նոյ գիտցաւ որսալ վայրի ձիեր, զորս ընտելացուց։ Անոնց արուները մտան մատակ էշերուն ու մատակ էշերը ծնան անծին ջորիներ։ Ու արու էշը քաշուեցաւ մատակ ձիուն կոնակը. ու մատակ ձին ծնաւ անծին ջորի։ Այսպէս քառասունըմէկ տարիներ անցան. Նոյ եւ իր որդիները, որոնք արդէն Եդեմէն կամ Նայիրիէն աղջիկներ բերելով ըրեր էին իրենց կին, մեծցուցած էին արտաչափ հողերը եւ շատցուցած ախոռի ու փարախի ընտանի կենդանիները։ Ու երկնի թռչունները եւ դաշտի գազաններն ու անասունները, սողուններէն ազգի-ազգի մօտիկութիւն ցոյց կու տային բարի մարդոց, որոնք զոհ կը մատուցանէին Եհովային եւ կը կերակրէին բոլոր մսակերները. ու դաշտի խոտ կը նետէին եղջերաւոր, սմբակակիր եւ քառաթաթ խոտակերներուն առջեւ. ու աղ կու տային անոնց եւ ջուր կը խմցնէին փոքրիկ լճակէն։ Մարդն ու անասունները իրարու բարեկամ էին եւ կը յիշեցնէին երկնի արքայութեան պատկերը... Մինչդեռ շուրջի աշխարհներուն մէջ, մարդիկ ապականած էին ու կը վարուէին իրարու հետ գազաններու պէս. ու տէրը իր ծառան չէր գիտեր. եւ ծառան իր տէրը չէր ճանչնար։ Կը կողոպտէին ու կը սպաննէին զիրար. ապօրինի կեանք կը վարէին իրենց հարազատներու կիներուն հետ. կը մտնէին իրենց քրոջ ու աղջկան. դրացիին կինը, աղջիկը, որդին կը պղծէին. ոչ ոք Աստուծոյ անունը կու տար եւ անոր զոհ կը մատուցանէր, ինչպէս հարկն էր։ Ու Եհովա երեւցաւ Նոյին ու ըսաւ անոր.

— Բոլոր մարդոց մէջ քեզ ընտրեցի եւ ահա կ'ըսեմ, թէ պիտի ջնջեմ աշխարհի երեսէն բոլոր մարդերը, բոլոր անասունները եւ սողունները, եր-

digitised by A.R.A.R.@

կնքի բոլոր թռչունները, վասնզի ես զանոնք ստեղծելուս զղջացած եմ…

Ու Նոյ, որ երկարակեաց էր ու աշխարհէն կը ճանչնար հինգ սերունդէ յառաջացած ժողովուրդներ, չհաշուած իր նախորդ սերունդին աճեցուցած սերունդները, պատասխան տուաւ եւ յուշեց, ինքն իր մէջ.

— Տէ՛ր, մի՞թէ չորին հետ թա՛ցն ալ պիտի այրուի։

Ու Եհովա հասկցաւ անոր բարութեամբ թերահաւատ միտքը՝ բոլոր խօսքի մասին. ու ներեց Նոյի համարձակութիւնը, լրացուց իր միտքը.

— Երկրի վրայ ես նայեցայ եւ ապականած գտայ զայն, վասնզի ամէն մարմին իր ճամբան ապականեր է…

Եւ Նոյ զարմացաւ իր մէջ, թէ ինչպէ՛ս ամէն մարմին ապականեր էր իր ճամբան եւ ո՞ւր էր յանցանքը գազաններուն, խոտակեր անասուններուն, երկնքի մէջ թռչողներուն եւ սողուններուն, երբ զանոնք Աստուած ստեղծած էր իրենց բնութեան պէս. ու անոնց բնութեան մէջ դրած էր յօշոտելու եւ յօշոտուելու, թշնամին հարուածելու եւ սատկեցնելու բնազդը. ու անոնց մէջ չարժուն ըրած էր սերնդագործելու կիրքը, նախանձոտութիւնը, սեռը հրապուրելու մէջ՝ հակառակորդը փճացնելու ուժը եւ պարտուածին տկարութիւնը։ Ու այս բոլորը կ՚ըլլային կենդանիներու մէջ, բանականութեան պակասովն իսկ։ Ու այս այսպէս էր եղած ստեղծագործութեան առաջին օրէն ու կը շարունակուէր անփոփոխ, ո՛չ դէպի յառին եւ ոչ դէպի լաւը, քանզի այդպէս էր անոնց բնութիւնը ի սկզբանէ…

Ու մարդը, որուն մէջ կար բանականութիւն, տեսողութեան մէջ նկատում, լսողութեան մէջ՝ ըմբռնում եւ բնազդով ու կիրքով նման էր կենդանիներուն — կեղեքիչ, սպաննող, հրապուրող եւ հրապուրուող՝ էգի եւ արուի յաւիտենական փոխյարաբերութիւն՝ պիտի չխրէ՞ր մտայղացումի մէջ, զարգացնելով ու կատարելագործելով անբան անասուններուն ըրածները։ Ո՞ւր էր, ուրեմն, ապականութիւն խօսքին արդարացումը։

— Տէ՛ր, ի՞նչն է յանցանքը երկրի վրայ գոյութիւն առած գազաններուն, անասուններուն, սողուններուն եւ երկնքի թռչուններուն, որոնք ստեղծուեցան մարդէն առաջ եւ կը գործադրեն այն, ինչ որ իրենց բնութեան մէջ դրուած է Աստուծոյ կողմէ եւ օրինականացուցած, ըսելով.— Աճեցէ՛ք եւ լեցուցէք երկիրը, ամէն մէկը իր տեսակին պէս…

Եհովան կը գիտակցէր, թէ Նոյը իմաստուն դատողութիւն կ՚ընէր, ու կարելի չէր հակառակը փաստել. սակայն աններող բռնապետ էր, միահեծան Տէր, որ առարկութիւններ չէր վերցներ. ըսաւ.

— Ես Եհովան եմ, երկնքի ու երկրի Տէրը, ինձմէ զատ աստուած չկայ. եւ ահա, մարդիկ սկսան ուրանալ զիս, քանզի սկսան պաշտել ձեռածոյ կուռքեր. ու ինծի ըլլալիք զոհը կը ճաշակեն մարդոց որդիները։ Եւ Աստուծոյ որդիները զայս տեսնելով՝ առին անոնց աղջիկներէն իրենց կին ու մտնելով կռապաշտներու աղջիկներուն, անոնք խառնածիններ ծնան եւ շատցուցին կռապաշտներուն թիւը։ Ու նոյն ապօրինութիւնները կը գործուին անասուններուն մէջ, արատաւորելով աստուածային տնօրինութիւնը. ուրեմն, Նոյ, եկած է ժամանակը, որ ես սրբեմ աշխարհը շնչաւոր ամէն տեսակի տունն եւ անասուն ցեղերէն՝ ամէն մէկը իր տեսակին հետ, որպէսզի քեզմով սկսի մարդկութեան եւ կենդանական աշխարհի նոր սերումը…

Ու Նոյ ըսաւ բարձրաձայն իր աղօթքին մէջ.

— Տէ՛ր, ըրէ, ինչ որ հաճոյ է Քեզի, քանզի Դուն ես իմ Տէրը եւ երկնքի ու երկրի միակ Աստուածը…

digitised by A.R.A.R.@

Այն ատեն Եհովա դարձաւ եւ ըսաւ Նոյի.

— Արդ՝ դուն քեզի նաճիի փայտէ տապան մը շինէ եւ զայն ներսէն ու դուրսէն ձիւթով ծեփէ… Տապանին երկայնութիւնը երեք հարիւր կանգուն, լայնութիւնը՝ յիսուն կանգուն, եւ բարձրութիւնը՝ երեսուն կանգուն ըլլայ. տապանը երեք յարկով պիտի շինես՝ ներքնատունով, միջնատունով եւ վերնատունով, քանզի ջրհեղեղով ես պիտի սատկեցնեմ ամէն ինչ, որուն մէջ շունչ դրած կամ։ Ու դուն եւ քու որդիներդ, անոնց կիները եւ որդիներուդ Մայրը պիտի մտնէք տապանը։ Եւ ամէն անասուններէն, ամէն մարմիններէն երկերկու, արու եւ էգ, պիտի առնես տապանին մէջ, սողուններէն մինչեւ փիղը, գազաններէն մինչեւ մանրաթեւները, ամէն մէկը իր տեսակին պէս, արու եւ էգ, պիտի առնես, որ քեզի հետ ողջ մնան եւ կրկին լեցնեն աշխարհ։ Պիտի առնես քեզի, որդիներուդ, անոնց կիներուն ուտելիք, բաւարար չափով. ու խոտ պիտի առնես եւ մաքուր անասուններէն ու թռչուններէն կ'առնես եօթական հատ եւ անմաքուրներէն՝ երկուական հատ։ Ու երբ տապանը շինես լմննաս, եօթն օրէն ջրհեղեղը պիտի սկսի ու ջուրերը պիտի առատանան եւ վեր բարձրացնեն տապանը…

Նոյ սարսափով եւ ակնածութեամբ ոտլցուն եղաւ ու կեցաւ Տիրոջ առջեւ, քանզի ինչ որ կը պատուիրէր Եհովա, ահաւոր բան էր։ Ու Նոյի մազերը փուշ-փուշ եղան, վասնզի իրեն ծանօթ շատ մարդիկ եւ ընտանի կենդանիներ, որոնց վրայ շատ քրտինք թափած էր, պիտի բաց ձգուէին, որ սատկին։ Սակայն ի՞նչ կրնար ընել. Տէրն էր հրամայողը…

— Տէր, ես ինչպէ՞ս բերեմ բոլոր անասուններէն իրենց տեսակին պէս, զոյգ-զոյգ, երբ շատեր վայրի են ու տէր չեն ճանչնար. ապա՝ աշխատութիւն պիտի չըլլա՞յ միթէ առնել մէկը, որ կրնայ աւելի վայրագ, անպէտք կամ կեղծաւոր ըլլալ, քան այն միւսը։

Եհովա կը հասկնար Նոյին միտքը. սակայն չէր կրնար անկէ երես դարձնել, ուրիշի մը վրայ կեդրոնացնելով իր առած որոշումը իրագործելու հոգը. ու Եհովա վճռած էր նախապատուութիւնը տալ Նոյին, վասնզի Նոյ, ցարդ մեղանչած չէր իր առջեւ. կտրուկ՝ ըսաւ.

— Ես քեզ ընտրեցի. զիս մի բարկացներ. գնա՛ եւ ըրէ ինչ որ պատուիրեցի քեզի…

Ու Նոյ այլեւս Եհովայի ձայնը չլսեց մինչեւ ինը տարի. քանզի տապանին շինութիւնը իրմէ կը պահանջէր այնքան ժամանակ։ Ինքն էր, իր երեք որդիները եւ անոնց կիները, էշերն ու ջորիները, ձիերն ու եզները, որոնք կը ներկայացնէին աշխատող ուժեր։ Նոյ ղրկեց տղաքը, որ գրաստներով կրէին-բերէին քաղաքէն պէտք եղած գործիքներ եւ իրեր, որոնց պակասը կը զգացուէր տապանի աշխատանքներուն համար։

Եգեմէն ու Նայիդի երկրէն, երբ մարդիկ լսեցին, որ Նոյ տապան կը շինէր, եկան հարցուցին Նոյին.

— Վասն ինչի՞ կը շինես տապանը այս…

— Վասն բնակարանի եւ նաւարկութեան։

Եւ մարդիկ, որ գիտէին, թէ նման բնակարան շինելը անմտութիւն էր, եւ ծովն ալ խիստ հեռու էր, կը խնդային Նոյի խելքին եւ կը մեկնէին, զարմանազան ծիծաղելի պատմութիւններ հիւսելով Նոյի ցնդածութեան վերաբերեալ… Թող իր Եհովան ինը տարի սպասէ, ի՞նչ կը կորսնցնէ, կ'ըսէին ու կը խնդային։

digitised by A.R.A.R.@

Ը.

«ՋՐՀԵՂԵՂ···»

Նոյի ժամանակ, մարդիկ վրանաբնակութենէ նստակեաց եղան, հիմնեցին գիւղեր, աւաններ՝ հողակերտ կամ կղմինտրապատ, եւ նստակեաց ըլլալով, շատցան ու լեցուցին շուրջի պարապութիւնները։ Ու գոհ չէին, քանզի ուտող բերաններուն հաց պէտք էր եւ անասուններուն՝ ընդարձակ արօտավայրեր։ Ուստի՝ շատեր ելան գացին անկոխ հողեր գտան բլուրներէն անդին, ուր կը սկսէին լեռները ու անոնց միջեւ ինկած ձորեր ու լեռնադաշտեր։ Եւ հոն, ուր գնաց մարդը, իր մօտիկութիւնը վնտռեց վայրի գազանը, որ խոտակերներու թշնամին եւ յօշոտիչն էր։ Եւ ձորերը կանաչցան արմտիքի սերմով, լեռնակողերը բնակուեցան քոչուոր ցեղերով ու քարայրաբնակ եղան, փորելով ժայռերը երկաթ գործիքներով, քանզի պղնձէ դարը, վաղուց տեղը յանձնած էր երկաթէ դարին։

Արտագաղթերը գուցէ ներշնչուած էին նախախնամական թելադրանքէ մը, մա՛նաւանդ՝ որ շատեր կը լսէին Նոյ կոչեցեալ եղեմացիի մը տապան շինելու լուրը, որ քիչ ժամանակուան մէջ տարածուած էր ամէն կողմ։ Ու դիպուածի արդի՞ւնք էր, որ երբ Նոյ վեց հարիւր տարին լրացուց եւ արդէն տապանը պատրաստ էր, երկիրը սկսաւ խլրտալ ու ցնցուիլ···

Ցնցման առաջին սաստին, որու կաթուածով կը մեռնէր Նոյին հայրը՝ Ղամէք, որ մահաքունին մէջ՝ կը յաջորդէր իր հօրը՝ Մաթուսաղային։

Երկրին ընդերքին մէջ մեծ հալոցքը, որ խառնուրդ էր երկաթի, պղնձի, ոսկիի ու մետաղ կոչուած ամէն նիւթի, իր եռքին մէջ հանգիստ, միապաղաղ քուն կը քաշէր, երբ աղահանքի մը խորը կաթկթող ջուրի ծակոցը միջոց գտաւ խցկուելու ներս ու խորանալու մինչեւ հալոցքին վերեւի պարապութիւնը, որ լեցուած էր պայթուցիկ կազերով։ Եւ եղաւ, որ ջուրին անցքը լայննալով՝ ջրվէժեց ջուրը հալոցքին մէջ. ու շոգին թշշաց եւ նօսրանալով սեղմեց կազերուն փորը, որ կատաղի պայթեցաւ։ Այն ատեն երկիրը սաստիկ ցնցուեցաւ ու ճեղքեր երեւցան երեսին։ Եղեմայ եւ Նայիդ երկրին բոլոր տուները, որոնք կաւէ էին, մէկ վայրկեանէն փլեցան, հողը շարժեցաւ ու գետերը կուլ գացին ճեղքերուն մէջ եւ լեռնանալով բլրակներ դուրս նետուեցան, որ փակեցին լեռներէն իջնող գետերուն առջեւը։ Ձմեռ ու գարունի մէջ ինկած ամսուան առաջին օրն էր. եւ Նոյի վեցհարիւրերորդ տարուան, երկրորդ ամսուն տասնըեօթերորդ օրն էր։

Եւ ահա, երկրին բոլոր ակերը բացուեցան ու յորդեցան։ Գետերուն ջուրը բարձրացաւ. եւ սաստիկ քամիներ հարաւէն փչեցին երկրի վրայ։ Ու երկինքը ծակեցաւ եւ հեղեղանման անձրեւներ իջան։ Ու մարդիկ, դաշտի եւ անտառի գազանները, բոլոր շնչաւոր կենդանիներն ու սողունները, երկնի թռչունները, ո՛վ ինչպէս կրնար, փախաւ դէպի բարձունքները··· Սակայն, ի զո՞ւր. հեղեղները կը քշէին զիրենք դէպի դաշտը, որ արդէն ջուրերու տակ կը մնար։ Ու տակաւին երկիրը շարժ կու գար ու կայծակներ կ՚որոտային. կը պատռէր մթագնած ամպակողը փայլակն իր հրեղէն թուրով. ու սառն քամին, հեռաւոր ծովուն ջուրերը եւ անոնց լեռնանման ալիքները առջեւը ձգած հօտերու պէս, ուղտերու սապատաւոր կարաւանի նման՝ կը քշէր կը բերէր Եղեմայ եւ Նայիդ երկիրներու վրայ թող կու տար····

Նոյի տապանը ծանրախարխափ՝ նստած էր ձորավերեւ անտառի կուշտին։ Երկրաշարժը անոր ցռուկը դարձուցած էր դէպի հիւսիս ու տապանին

digitised by A.R.A.R.@

դուռը բաց էր անտառի կողմը։ Ու Նոյի կինը՝ Քեթում եւ որդիները՝ Սէմ, Քամ եւ Յաբէթ, ու անոնց կիները եւ Նոյի ագարակին բոլոր անասունները մտած էին տապան ու ելած վերնատունը, վասնզի բոլորը՝ աստուն եւ անասուն՝ մէկ ընտանիք կը կազմէին։ Ու վերնատունը ունէր իր մասնաբաժինները գուրգէն եկող պճղակաւոր եւ անպճղակ խոտակերները տեղաւորելու համար։ Եւ քանի որ տապանին դուռը կը մնար բաց, անտառին վայրի գազանները, ահա՛ կու գային, որ մտնեն ապաստանարան, քանզի անտառամիջեան գետը հունը փոխեր եւ յորդեր էր՝ անտառը կոխելով։ Ու կու գային եղջերաւորներ, սմբակակիրներ, քառաթաթ, երկոտանի, ցատկող, փորսող գետնուն եւ ծառերուն վրայ, բոյնը փլած՝ անբոյն թռչուններ, պաղատական նայուածքով, գոռում-գոչումով, պոռացող-զանչացող, կռնչադին, ճռճռացող, բառաչ կանչող, ծըւծըւացող։ Ու այս բոլորը ահա լեցուած-խռնուեցան տապանին չուրջ-բոլորը. ու իրենց ձայնին մէջ կար պաղատանքը Նոյին ուղղըւած։ Ու Նոյը եւ իր երեք որդիները դուռին առջեւ կանգնած՝ կը քննէին արուն եւ էգը ամէն տեսակի ու ազգի, եւ Նոյ կ'արտօնէր երանելիներուն՝ զոյգ-զոյգ արու եւ էգ, ոտք դնել տապանէն ներս, ուր Սէմի, Քամի եւ Յաբէթի կիները կը տեղաւորուէին, յառաջագունէ որոշուած սահմաններու մէջ. ու կը շղթայէին զանոնք։

Ու այս գործերը կը կատարուէին հեղեղանման անձրեւներու տակ եւ գետնէն բխող ջուրերու վրայ, ուր ետքէն, ետ մնացող, իրենց տեսակէն պակաս անասուններ լող տալով, խխում եղած՝ պիտի ներկայանային Նոյին եւ որդիներուն, քննութենէ անցնելու համար, քանզի շատ մը տեսակի ու ազգի ինչաւորներ իրենց սեռը չէին ցոյց տար եւ պէտք էր մանրակրկիտ խուզարկութիւն մը կատարել անոնց արու կամ էգ ըլլալը ստուգելու համար։ Ու երջանիկ էին անոնք, որոնց բախտը կը տրուէր անցնիլ կեանքի եւ մահու մազէ կամուրջէն. անոնք անմիջապէս որ գրաւէին իրենց տեղերը եւ շղթայի զարնուէին, Նոյի հարսները կը փութային իշաբեռերը մօտեցնել՝ փնջիկ մը խոտ կամ կտոր մը միս, մատուցուած զոհի մը դիէն պահուած...։ Ընտրեալները, իրենց սեռով ու ցեղով՝ ու յատկանիշով — մսակեր, խոտով սնող, զեռուն եւ չար ու բարի, մաքուր կամ անմաքուր — որոշուած յարկաբաժինը կ'առաջնորդուէին։ Սողուն-զեռուններուն եւ ծանրամարմին թեւաւորներուն տրուեցաւ ներքնատունը, որը եղաւ նաեւ մթերանոց եւ ջրամբար։ Միջնատան մէջ կը զետեղուէին մուշտակաւոր գազանները, ծանրամարմին եւ քառաթաթ պտղակեր-խոտակերները, կապկազգիներ եւ գիշատիչ թռչուններ թառ պիտի գային պատուհաններու վրայ։ Վերնատունը կ'ամփոփէր Նոյի ընտանիքը, ընտանի կենդանիները, պճղակաւոր վայրի անասունները, իրենց ուտելիքներով ու խմելիք ջուրով։ Ազատ թողուած թռչունները արտօնուած էին ել ու մուտ ընել երեք յարկաբաժիններու առաստաղներուն թառ գալով, քանզի բոլոր յօշոտիչները՝ ճիրանաւոր կամ մագիլակիր՝ շղթայի զարնուած էին։ Նոյն արտօնութենէն կրնային օգտուիլ մանր կճղակաւորները, որոնք բարի էին վարք ու բարքով։

Զարմանալի էր, որ հողածին մարդկային ցեղէն ոչ ոք ներկայացաւ Նոյին, տապան առնուելու խնդրանքով։ Արդարեւ, ամբողջ Եդեմայ եւ Նայիդ երկրի ժողովուրդները, որոնց սպառնաց առաջին իսկ երկվայրկեանէն մեծ աղէտը, բնաւ իրենց մտքէն չանցուցին Նոյի տապանը. ու բնազդական եղաւ անոնց դրօհը դէպի հեռակայ բարձունքները, որոնք եղած էին, սերունդներու փորձառութեամբ, ժամանակաւոր աղէտներու առիթով՝ փրկութեան վստահելի հանգրուաններ։ Եւ արդէն, դաշտային գազաններ ու երկրին

digitised by A.R.A.R.@

բոլոր մարդիկ, խուճապահար՝ հոնտեղերը դիմեցին, քանզի ձորամէջ փախուստը ոչ մէկ յոյս կը ներշնչէր. ու յորդած գետը կտրած էր բոլոր ճամբաները: Գետին եւ անձրեւներուն ջուրերը կը հեղեղէին ու իրենց առջեւ ելած ամէն արգելք կը սրբէին, կը քշէին պղտոր յորձանքի մը բերանը առւած: Ու ամպախաւարը կպած էր գետին:

Եւ Նոյի համար նոյնքան զարմանալի էր Եհովային լռութիւնը. մի՞թէ ան եւս կը խորհէր իր գլուխը փրկելու մասին եւ մոռցած ըրած էր իր խոստումը.— «Երբ լրանայ տապանի շինութիւնը, եօթ օրէն ես ջրհեղեղ պիտի ընեմ. ու այդ եօթ օրուան մէջ քեզի պիտի ղրկեմ բոլոր այն անասուններն ու շնչաւորները, զորս հետդ պիտի առնես տապանին մէջ, որ փրկուի անոնց կեանքը»:

Եւ ինչո՞ւ չէր յայտնած Եհովան երկրաշարժի մասին:

Եւ Թերահաւատութիւնը մտաւ սիրտը Նոյին, քանզի երկրաշարժը երկրային պատուհաս էր ընդունուած այն օրէն ի վեր, երբ Աստուած յայտնըւեցաւ, իբրեւ ստեղծիչ երկնի եւ երկրի, որոնց միջեւ, կ'ըսուէր, թէ հրեշտակները ապստամբելով՝ արքայութեան տէր ուզած էին կանգնել. ու պարտըւելով սերովբէներէ ու քերովբէներէ, աքսորուած էին երկրին խորերը, սատանաներու այլափոխուած: Եւ երկրաշարժերն ու հրաբխային ժայթքումները կը վերագրուէին ներքնաբնակներու խլրտումներուն: Ու ահա, սատանայապետը կանխած էր Եհովան: Մի՞թէ ձախողած էր իրեն յանձնուած առաքելութիւնը: Նոյ կը վախնար նման մտածումէ, թէեւ տապանին շինութեան աւարտին յաջորդելիք եօթ օրերու ապահովութիւնը չէր ունեցած եւ ահա ջուրերը կ'ողողէին տապանին տակի ցիցերը եւ ո՛ւր որ էր, անոնք պիտի հասնէին մուտքին: Ու շփոթ այս կացութեան առջեւ, Նոյի որդիները թոյլ տուին թերացումներ, երբ անուշադրութեամբ ներս մտնելու իրաւունք ունեցան նոյնազգի երկուական արու կամ այլ տեսակի զոյգ էգեր, որոնց սերունդները պիտի վերացուէին աշխարհի երեսէն, երբ այս վերջինները ոչընչանային բնական սատակումով կամ արկածի հանդիպելով՝ վրայ տային իրենց գոյութիւնը: Բայց մինչեւ իրենց վախճանը, անոնք՝ արու-արուի կամ էգ-էգի հետ շփում ունենալ պիտի փորձէին եւ օրինակ դառնային հետագային միասեռականութեան արհեստին: Եւ արդէն, մեծ աղէտի թոհուբոհին մէջ անկարելի էր զանոնք զատել եւ դուրս արտաքսել, քանզի անոնք պիտի զգային իրենց փախստական ըլլալը ու պիտի պահ տային, անգտանելիօրէն...

Եւ սակայն, Նոյ կ'ընդունէր տակաւին ուշ մնացած կենդանիներէն իրեն յանձնարարուած տեսակները, որքան որ ջրերն ու ժամանակը կը թոյլատրէին. ու մինչ սխալներ կը գործուէին, քանզի օրը խաւար էր, անլոյս՝ մուտքին առջեւ, ուր դժուարութիւններ անպակաս էին, արու եւ էգի ընտրութեանց պատճառով: Մթագնած երկինքը կը փակէր իր զարհուրելի խաւարը երկրի երեսին եւ կայթող, հեղեղող ջուրերուն հոսքաձայնը կը բռնէր ամբողջ շրջապատը: Նոյ վայրկեանէ վայրկեան կը սպասէր Տիրոջ ձայնին, որ պիտի ըլլար փրկութիւն մը՝ իր դառն կասկածներուն ծանրութենէն ձերբազատուելու համար:

Ի զուր. եթէ գար իսկ Տիրոջ ձայնը, ինք պիտի չլսէր, վասնզի տարերքին աղմուկը պիտի խլացնէր ամենազօրեղ ձայնն իսկ:

Երկիրը անգամ մը եւս ունեցաւ ուժեղ ցնցում. ու հարաւէն փչող ծովային գաղջ քամին, որ կարծուեցաւ աշխարհատատան, ուժգնօրէն զարնուելով տապանի հսկայ զանգուածին, ջարդեց յենակող ցիցերը ու տապանը դը-

digitised by A.R.A.R.@

րաւ անկայուն վիճակի մէջ: Ցնցումէն փլուզում եղաւ ներսը, ուր չղթայակապ գազաններն ու անկապները իրարու վրայ շրջուելով, ահաւոր աղմուկ մը բարձրացուցին: Եղան զոհեր եւս, սակայն, անոնց ինքնութիւնը ճշդել կարելի չէր: Ու տապանը յետսակողմով՝ նստեցաւ գետնին վրայ, ջուրերու ալիքով մը ողողուած: Նոյ եւ իր տղաքը հազիւ կարող եղան փակել դուռը տապանին, քանզի ծովային ալիքներու նմանող զօրաւոր ծփանք մը խուժեց տապանէն ներս: Ի վերջոյ փակուեցաւ դուռը, որ ծեփուեցաւ անմիջապէս: Ուշ մնացածներէն անոնք, որ պիտի լլացնէին կենդանական աշխարհացանկը՝ մնացին խուժող ջուրի նոր ալիքներուն տակ ու խեղդամահ եղան:

Գիշեր էր արդէն: Նոյը եւ իր երեք որդիները, անոնց կիները եւ բոլորին մայրը՝ Բեթուս շատ էին յոգնած ու չարչարուած. ու անոնք ողբալով եւ գլուխ ծեծելով՝ գրին պատառ մը հաց բերաններն եւ կիսածամ դեռ պատառը՝ ինկան քնացան, իրենց յաջորդ օրերը յանձնելով անստոյգ ապագային...

Յաջորդ օրերուն, փակուած տապանին մէջ, ու իրենց կեանքը յանձնած տապանի զօրաւոր կազմուածքին ու պատերուն՝ սպասեցին, որ իրենց ու աշխարհին առաջին նաւը բարձրանար ջուրերուն վրայ ու քշուէր պատահականութեան եւ անորոշին վիրկը: Եւ Նոյի միտքէն բնաւ չէր անցած, որ ջրհեղեղը կրնար տեւել երկար ժամանակ: Ու անճարակութեամբ մթերած անունդը անբաւարար կրնար գալ երկար պաշարումի մը, զոր նախատեսել անկարելի էր, քանզի Եհովա չէր լուսաբանած այդ կարեւոր կէտը:

Թ.

«ԵՀՈՎԱՆ ՑԻՇԵՑ...»

«Գիրք Ծննդոց»ին մէջ այսպէս գրուած է.

— «Նոյի կեանքին վեցհարիւրերորդ տարին, երկրորդ ամիսը, ամսուան տասնեօթերորդ օրը... մեծ անդունդին բոլոր աղբիւրները ճեղքուեցան, ու երկինքի պատուհանները բացուեցան. ու երկրի վրայ քառասուն օր եւ քառասուն գիշեր անձրեւ եկաւ... ու ջրհեղեղ եղաւ. ու ջուրերը շատցան եւ տապանը վերցուցին... ու տապանը ջուրերու վրայ կը պտըտէր...»

Ու Նոյին տապանը մնաց ջուրերուն վրայ հարիւր յիսուն օր ու գիշեր, քանզի ջրհեղեղը տասնըհինգ կանգուն ջուրի թանձր խաւով եւ մթութեամբ ծածկած էր բոլոր լեռնագագաթները, որ կ'իյնային Եդեմի հիւսիսակողմը: Ու հարաւի թունդ քամիներն ու ծովային լեռնանման ծփանք տուող ալիքները կը քշէին անառագաստ նաւը դէպի վեր, դէպի հիւսիս, ուր ջուրերը աւելի նօսր էին, վասնզի լեռնային զանգուածներ կային, Եդեմէն հինգ անգամ հազար կանգուն բարձրութեամբ: Մա'նաւանդ կար գագաթ մը, որ Եդեմեան շարունակութեան վրայ՝ ինքնաբարձ քարեղէն ոդի մըն էր, մագնիսական քաշողութեամբ: Եւ ահա, Նոյեան տապանը իր խարխափումներուն մէջ եւ նախախնամութեան մղումով գնաց անոր. ու երբ ջուրերը սկսան նըւազիլ, առաջին գագաթն էր Արարատը, որ օգնութեան հասաւ Նոյին:

Սակայն, այդ կը պատահէր երեք հարիւր եօթանասունըհինգ օր ետք, երբ տապանին մէջ սկսած էր սովը իր զոհերը հնձել անասնական աշխարհի այն խուլին մէջ, ուր շտապկերութիւնը, ազատ միջավայրի մէջ, ո՛չ մեղք էր եւ ոչ ալ հաշուի առնուած չափանիշ: Ու ագնուական բնաւորութեան տէր գազանները, որոնց մորթը հետագային շատ յարգի պիտի ըլլային, կրցան ծոմապահութեամբ տոկալ աղէտին, քանզի հպարտ էին եւ գիակի միսին ան-

digitised by A.R.A.R.@

վարժ. եւ Նոյը կրցաւ գոհացնել անոնց սակաւակերութիւնը ընտանի կենդանիներու միսով: Քանզի խոտակերները խոշոր ստամոքսներու պարապութիւնը չկրցան կրել ու սատակելէ առաջ, Նոյը անոնց արիւնը վաթեց... Անհամեմատ ուռեցան, պայթելու չափ դիրնալով, դիակնամիս ուտելու արարքով՝ գարշելի բորենին, գայլը, չագալը. ու Թռչուններէն ագռաւն ու անգղը եւ տակաւին դիակնակերերու ցեղին զատ-զատ ներկայացուցիչներ... որոնց բնութեան տեղեակ, Նոյ նուազագոյն կերաբաժին յատկացուցած էր, կանխամտածումով՝ սկիզբի օրերէն իսկ:

Ու ահա, երբ տապանը կանգ կ՚առնէր Արարատի սարալանջին, Եհովա յիշեց Նոյը, քանզի Նոյ կրնար մոռնալ զինք եւ պաշտել զուգէ այն լեռը, որ իրեն տուած էր հանգրուան եւ յոյս։ «Գիրք Ծննդոց»ի մէջ, Ան գրել տուած է.

— Եւ Աստուած երկրի վրայ հով մը բերաւ, ու ջուրերը նուազեցան. նաեւ անդունդի աղբիւրներն ու երկինքի պատուհանները գոցուեցան. եւ երկինքի անձրեւը կտրեցաւ. ու երթալով ջուրերը երկրի վրայէն կը քաշուէին եւ հարիւր յիսուն օր ետք անոնք քիչցան...

Եւ Նոյի վեց հարիւր եւ մէկերորդ տարին, երկրորդ ամիսը, եւ ամսուան քսանըեօթերորդ օրը՝ երկիրը չորցաւ եւ տիղմը ճաքճքելով ծիլեր երեւցան: Ու ծառերը մերկապարուկ՝ պտկաւորման աւիշով լեցուեցան: Նոյ փութաց ոտքը դնել հողին, որ հող չէր, այլ քարածայռ, ու գագաթ էր Արարատ անունով: Նոյի հետ իջան կինը, որդիներն ու անոնց կիները. ու ծունկի եկան եւ աղօթեցին Ամենակալ Աստուծոյ եւ չյիշեցին Եհովայի անունը, քանզի ան իրենց մէջը չէր: Երբ արեւին ճառագայթները տաքցան ու տաքցուցին պաղը, որ պատած էր լերան գագաթին չուրջը, Նոյ բացաւ միջնատան դուռը եւ ազատ արձակեց բոլոր գազանները, որոնք գլուխնին առած՝ խոյացան լեռն ի վար, բնազդի մղումով, թէ վարի դաշտերուն եւ անտառներուն մէջ կը գտնեն աննեխ դիակներ ջրամոյն եղած կենդանիներու: Այսպէս Նոյ բաց թողուց տապանի մէջ ծուարած երկնի բոլոր թռչունները, ապահով ըլլալով, թէ անոնք եւս կը գտնէին ճիճիներ խոնաւ կաւերու մէջ: Ու երբ անցաւ երեսուն օր, Նոյ տեսաւ լեռնակողերուն եւ ձորերուն խորը կանանչի թաւիշը. այն ատեն թողուց բաց տապանին մէջ մնացեալ կճղակաւորներն ու բոլոր բուսակերները, որ երթան իրենց բախտը տնօրինեն ծլարձակող հողերու վրայ:

Ու երբ իր առաքելութեան վերջ տուաւ, Նոյ առաւ կինը, որդիները, անոնց կիներն ու ընտանի բոլոր կենդանիները, որոնց տէրն էր ինք, ու լեռէն վար իջաւ ու կոխեց իրական հողին, որ կը կոչուէր Արարատեան երկիր: Ու Նոյ սկսաւ փորել, հետը բերած գործիքներով այգիին հողը. ու արօրը յանձնեց Քամին, քանզի Յաբեթ այգեգործ պիտի ըլլար հօրը կողքին: Ու Սէմին ըսաւ՝ կառավարէ տնտեսութիւնը, վասնզի Սէմը անդրանիկն էր տունին: Ու Սէմը չնայեցաւ տնտեսութեան, չնայեցաւ հողին ու չնայեցաւ հօրը աշխատանքին: Ու ծունկ դրաւ եւ աղօթեց Եհովային, որմէ նեղուած ու քէն ըրած էր Նոյ: Ու Նոյ ըսաւ՝ ժամանակ չէ եւ հարկ չկայ, որ մարդս մարդուն աղօթէ: Սէմ նեղուելով այս խօսքերէն, ելաւ կանչեց իր կինը, որ եկաւ՝ իր այրին քով: Ու Սէմը բռնեց մատակ էշուն ականջը. եւ էշը հնազանդեցաւ. ու իր կռնակին վրայ առաւ Սէմի կինը: Այն ատեն Սէմ կանչեց արու էշը, որ կ՚արածէր հեռուն. եւ արու էշը զռալով եկաւ, թէ պիտի մըտնէր մատակին: Սէմ հարուածեց անոր տնկուած ականջին եւ ապա նըստաւ անոր մէջքին, ըսաւ.

digitised by A.R.A.R.@

— Չո՛ւ, չո՛ւ... քալէ՛, աւանակ։

Ու էշն ու էշը ոտք փոխեցին։

Ու աւանակը գնաց ուժգին դաշտի ամայութեան մէջ. եւ զռռոցը արձագանգ տուաւ, որուն պատասխանեց ձիազգի յովատակը արեւելեան կողմէն, քանզի աւանակին ձայնը կու գար ահա հարաւ արեւմուտքէն։

Ու Նոյ, որ ծռած էր՝ հողը կը փորէր, գլուխը վերցուց եւ նայեցաւ, ափը ամպհովանի ընելով աչքերուն, քանզի արարատեան արեւը տաք էր եւ լուսաւոր։ Ու Նոյ իր վեց հարիւր եւ մէկ տարեկան մարդու թաւ ձայնով կանչեց Սէմին, որ կը հեռանար կնոջ հետ.

— Հէ՛յ, Սէմ. այդ ո՞ւր, որդի՛...

Եւ ահա Քեթում կռնակը շտկեց ու նայեցաւ ձայնին գացած կողմը. եւ Քամն ու իր կինը շրջուեցան եւ նայեցան Սէմին ու կնոջը։ Եւ բոլոր ընտանի կենդանիները գունչերնին տնկեցին ու նայեցան էշուն ու էշին, որոնք կռնակ դարձուցած իրենց ընկերութեան, ահա, կը հեռանային։

Եւ Սէմ լսեց հօրը ձայնը, դարձաւ կէս-կռնակ ետեւ ու էշուն քամակին վրայէն պատասխան տուաւ եւ ըսաւ.

— Եհովա՛ն զիս կանչեց... Դուք մնացէ՛ք խաղաղութեամբ...

Ու Նոյ մտածումի ծովը ինկաւ. Քեթում կ'ողբար իր անդրանիկին երթալը։ Քամն ու կինը ո՛չ լացին եւ ոչ ողբացին, քանզի իրենց միտքը դրին, որ իրենք ալ երթային դէպի արեւելք, քանզի կը սկսէին արեւը սիրել ու պաշտել զայն։ Բայց ընտանի կենդանիները իրենց խառնաձայն համերգով լեցուցին արարատեան դաշտը եւ ապա սկսան արածիլ։

Ու Նոյ մտմտուք ըրաւ եւ ըսաւ ինքն իրեն.

— Ահա, երկպառակութեան որոմը ցանեց Եհովան ու բաժնեց որդին հօրմէն, եղբայրը՝ եղբօրմէն, ու հարազատը հարազատէն ու մնացուց օտարութիւն անոնց միջեւ. իսկ ես պիտի մնամ առանձին, քանզի ահա, Քամի աչքերուն մէջ արեւին պաշտամունքը եւ արեւը արեւելքէն կը ծագի. ուստի՝ Քամ պիտի երթայ արեւելք...

Մինչ՝ Սէմն ու իր կինը կորսուեցան մեծ լերան ետին ու անհետ եղան Նոյի աչքէն։ Ան իրեն հետ տարաւ աւանակներու յաջորդ սերունդներուն նախահայրն ու նախամայրը. եւ հասկնալի դարձաւ, որ Արարատեան երկրին մէջ էշերու երեւումը, հետագային նկատուէր ներածուած ապրանք։ Եւ երբ տարիներ ետք, Քամն ու իր կինը, որդիներով ու թոռներով քոչեցին արեւելք, յայտնի դարձաւ, թէ ինչո՞ւ Արարատեան երկրին մէջ ծնունդ առաւ երկպառակութիւնը, իբրեւ տեղական ապրանք։

Եւ Նոյ, կորսնցնելէ ետք Սէմը, ապա ետքէն՝ Քամ որդին, մնաց Յաբէթին հետ, ու մշակեց հող, որուն վրայ ամէն առաւօտ՝ ծունկի եկաւ ու աղօթեց իր Նոր Աստուծոյ, որ պահեց ու պաշտպանեց իր Յաբէթ որդին, որ եղաւ իրմէ սերած սերունդներուն նախահայրը։

Այնուհետեւ Նոյ ապրեցաւ տակաւին երեք հարիւր յիսուն տարի ու սերեց շատ տղաք ու աղջիկներ. ապա մեռաւ ու թաղուեցաւ Արարատ երկրի բերրի հողին մէջ...

Ու Յաբէթի սերունդները աճեցան ու շատնալով լեցուցին երկիրը եւ միշտ իրենց աչքը յառեցին Արարատ լերան գագաթին, քանզի իրենց փրկութեան նաւը հոն կը մնար, ձիւներու տակ ծածկուած...

ՍՄԲԱՏ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

(Շար. 2 եւ վերջ)

digitised by A.R.A.R.@

ԺԱԳ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

"ԳԱՑԷ՛Ք..."

●

— Գացէ՛ք, ըսաւ:

Եւ հնազանդ,
Ինչպէս հովերն են՝ Արարչին,
Գացին՝
Կոչի՛ն հաւատարիմ,
Երկու-երկու կամ առանձին,
Իրենց շուքն իսկ ձգած ետեւ՝
Բեռ մը իբրեւ
— Փշոտ արգե՛լք իրենց ճամբուն
Կամ ծանրութի՛ւն չարչարագին՝
Իրենց ուսին
Եւ քայլերուն:

— Գացէ՛ք:
Գացի՛ն՝
Նե՛տ արձակուած,
Ո՛րս հալածուած,
Հեղե՛ղ անսանձ,
Ամպրո՛պ անկառ,
Բոնկա՛ծ անտառ,
Ծա՛նթ հրավազ
Եւ երիվա՛ր
Մրրկավար:

Ո՛վ կը ժտէր
Կանգնեց անոնց վազքին դիմաց
Երկնասլաց՝
Դեռ չէ՛ր գիտեր մրրիկն ի՛նչ է,
Ջրհեղեղի ալիքն ի՛նչ է,
— Փշրուա՛ծ էր.
Դեռ չէ՛ր գիտեր կայծակն ի՛նչ է
Ու կատաղած նիզակն ի՛նչ է,
— Կործանա՛ծ էր.
Զի տասներկու մարդիկ չէին՝
Այլ Սուրբ Հոգին...

«Գացէ՛ք», ըսա՞ւ...
Ո՛ւր որ գացին՝
Գարուն տարին
Թախիծներու ձմեռին մէջ,
Եւ մեղքերու դժոխքին մէջ
Տարին երկինք
Ու դրախտի բացին տեսի՛լք:
Տարին համբո՛յր
Եղբայրութեան համայնական
Եւ կեանքի հա՛ց ու կեանքի քո՛յր
Տարին անոնք՝
Ո՛ւր դրին ոտք:
Ո՛ւր ոտք դրին՝
Կուրծքերու տակ վառեցաւ շունչ
Կենսաբորբոք,
Լոյս արթնցաւ լամբերու մէջ,
Ծափ պայթեցաւ ափերու մէջ,
Բանտերու մէջ ժայթեցաւ յոյս,
Եւ ծիածան՝ ամպերու մէջ:
Ո՛ւր որ գացին՝
Ամէն հոգի եւ ամէն տուն
Զարդարեցին վարդով սիրոյ,
Եւ Աստուծոյ օրհներգութեա՛մբ
Հրդեհեցին
Ամէն շիջած հաւատքի լամբ:

digitised by A.R.A.R.@

Ի՞նչ ունէին…
Բայց Ծնունդի ծիծղուն ծաղիկ
Եւ աւետիս,
Բայց Զատիկի
Զուարթ զանգակ ու նոր Մայի՛ս
Տարին, դրին
Մարդոց տխուր օրերուն մէջ,
Օրերու զուր օրօրին մէջ.
Եւ բարի լուր անոնք տարին
Չար աշխարհին,
Եւ առողջ լոյս՝ կոյր խաւարին,
Ո՛ւր որ գացին:

Հո՛ն ուր գացին
Աստուածային բարեւ տարին
Որբուկներու տունին անայց,
Աստուածութեան արեւ տարին
Հիւանդներու սրտին առկայծ,
Սուրբ Հոգիի անձրեւ տարին
Պանդուխտներու հոգւոյն պասքած,
Հոգիներո՛ւն երկնատոչար:

Եւ դարերու եւ դարերու
Ակնկառոյց
Տենչանքն ու յոյսն անոնք տարին
Եւ նոր օրուան
Մը արշալոյսն աննախընթաց՝
Ո՛ւր որ գացին ցերեկ թէ ցայգ
Տասներկու մարդ աստուածառաք:

Ո՛ւր որ կուլար հազար կարիք՝
Տարին հազար ու մէկ բարիք,
Թէեւ, ափսո՜ս, քա՛ն չունէին՝
Հարո՛ւստ անձինք,
Աղքա՛տ մարդիկ:

Ա՜հ, չունէին դեղ բալասան՝
Որ բուժէին վէրք ու կսկած,
Որ մաքրէին հոգիներէն
Մեղք ու գեհեն,
Որ մարէին ամէն մորմոք
Հրաբորբոք:
Ուժ չունէին,
Որ բաժնէին խաչն ուրիշին
Իրենց ուսին,
Վեր բռնէին ձեռքեր կարկամ
Եւ հաստատուն
Ցուպ ըլլային խոնջ ոտքերուն:

Չունէին գիրք,
Որ տգէտին՝
Ճշմարտութիւնն ուսուցէին,
Չունէին միտք՝
Որ խօսէին իմաստունին՝
Իմաստութեամբ,
Չունէին լամբ՝
Որ լոյս տային սրտով կոյրին,
Ճամբով ծուռին:
Մարմնով փխրուն, միտքով անճար
Եւ ապիկար՝
Մարդիկ էին,
Իրե՛նք կարօտ իմաստունին
Ամենագէտ:

Եւ չունէին հանդերձ կրկնակ,
Որ ծածկէին ամօթն մերկին,
Բորոտն մեղքին,
Կամ փոխէին քուրջը հէքին:
Ո՛չ ալ քսակ՝
Որ չքաւորն հարուստ ու շէն
Դարձնէին:
Ձեռքով անզօր եւ անճարակ՝
Մարդիկ էին,
Իրե՛նք կարօտ ունեւորին
Ամենալի:

Չունէին յարկ,
Որ տնանկին ու սնանկին
Դուռ բանային հիւրամեծար
Ու պատսպար:
Եւ չունէին հաց ու նեկտար,
Որ հասնոյթովը պանդուխտի
Մը օրհնէնքին
Պտղաբերէր սեղանն իրենց
Կամ լումայովը որբուկի
Մը աղօթքին
Հարստանար օճախն իրենց
Սիրտով դողդոջ, քայլով մանուկ՝
Մարդիկ էին,
Իրե՛նք կարօտ ողորմածին
Ամենագութ:

Իրենց համար
Բա՜ն չունէին եթէ, Աստուա՛ծ,
Ի՞նչ ունէին
Հապա ուրեմն այլոց համար,

digitised by A.R.A.R.@

Որ տանէին
Իբրեւ եղբօր մը սէրագրած
Եւ զօրծ պայծառ։

Տարի՛ն սակայն
— Սո՛ւրբ թեռնակիր —
Այս աշխարհին՝
Տարին կարի՛քն ամէնէն մեծ
Ու սրբազան·
— Անո՛ւն մըն էր։
Անուն մըն էր՝ լոյսի նման…
Այս աշխարհի դիմաց գիտէր
Ու կիսաւեր՝
Լոյսի նման
Միա՛յն Անուն մը ունէին
Իրենց հոգւոյն,
— Եւ ի՛նչ անուն…
Հմայեակի՛ պէս մոգական·
Բայց ո՛չ մոգ էր, ո՛չ հմայեակ,
Այլ ուժանա՛կ՝
Մեղքի, ցեխի եւ մութի մէջ
Փտած աշխարհ
Մը քնելու տակն ու վրայ։

Միայն Անո՛ւն մը ունէին
Իբրեւ հաւատք ու սէր ու յոյս,
— Միա՛յն Յիսուս։

Եւ չէ՞ր բաւեր — ըսէ՛ք, մարդե՛ր,
Ան չէ՞ր բաւեր այս աշխարհին,
Այս դարերուն
Ու յաւերժին։
Ան չէ՛ր բաւեր որ երթայի՛ն
Եւ հաց առ հաց ու զանձ առ զանձ
Բաշխուէին
Եւ տանէին զայն ամէնուն,
Եւ բաժնէին զայն հացի պէս
Եւ զանձի պէս,
Հասցնէին զայն իբրեւ լոյս,
Ճանչցնէին բիւր ծագերուն
Միա՛յն Յիսուս…

— Գացէ՛ք, ըսաւ,
Տասներերկու մարդոց անճար
Ու ապիկար։
Եւ գացին մինչ ծայրն աշխարհի,
Ծայրագոյն խորշը խաւարին,
Մինչեւ յատակը անդունդին,
— Կորսուածին։
Եւ իրենց հետ, թէեւ ազքա՛տ,
Իբրեւ գմուռս, իբրեւ ոսկի
Եւ ադամա՛նդ,
Յիսուս անունն
Եւ օրհնութիւնն անոնք բերին
Մինչեւ քեզի…

Պասատենա, 1972

ԺԱԳ Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԱՐԱՔՍԻ Ն. ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

ՔԻՉ ՄԸ ԵՐԱԶ, ԿԱՄ՝ ԴՈՒՆ ԱՐԵՒԸ ՉՈՒԶԵՑԻՐ ԲՌՆԵԼ…,

Աղջիկը նստած է դէմդ, բզկտուած պատշգամին անկիւնը…

— Որո՞ւն կը սպասես, — կը հարցընես սարսափած բիբերդ ցցելով։

— Որո՞ւն… չե՞ս գիտեր, արշալոյսը մեռա՛ծ է…

Գետինը, սեւ եւ տխուր տառապանքով սառած է… Պատերէն կախուած են պատառոտուած գանկերու անհամա՛ր շարքեր, գոլորշինե՛ր կը մագլցին առաստաղէն. իսկ մարդոց բերնին մէջ ժպիտ չկայ, որովհետեւ անոնք դատապարտուած են…

— Ո՛չ մէկուն, — կը պատասխանէ աղջիկը եւ շրթունքները կծկած, — օդը հեղձուցիչ է… մորթիս վրայ պիտի զգա՞մ ուրիշ մէկու մը ժպիտը… ըսէ՛ պիտի զգա՞մ… Թոքերս մինչեւ պիտի այրի՞ն անոր համբոյրներէն։

— Շա՛տ սպասեցիր, — կը շշնջաս կամաց, յոգնած եւ բեկբեկուն ձայնով։

— Մինչեւ որ արեւս եկաւ մթնցնելու աչքերուս ճերմակը։

— Եթէ քիչ մըն ալ սպասէիր… Լուսինը գինովցնէ՛ր աստղերուդ դալկութիւնը, չյուսահատէիր… շարունակէի՛ր ճամբադ. Թերեւս…։

— Ո՛չ, — կ'ըսէ աղջիկը, — ես զա՛յն կ'ըղձամ. տե՛ս սա հաստ շղթան. ձեռքերուս վրան է… մատներս այնքա՛ն կը ցաւին. երբեմն նոյնիսկ արգանդս կը պրկուի ցաւով… չեմ դիմանար այլեւս…։

— Ե՛ս ալ կրած եմ ցաւը սրտիս մէջ… գիտե՛ս…

— Ես ցաւով արբեցա՛ծ եմ. միացա՛ծ եմ ցաւին հետ…

— Ցաւը տկարներուն համար չէ. հերոսները կը ցաւին յաճախ, անոնք, որոնք իրենց արիւնը չեն տեսներ…

— Անոնք, որոնք կը մաքրուին իրե՛նց արիւնով, իրե՛նց վէրքերով…։

— Կ'երթան, սակայն երբեք չե՛ն ոչընչանար…

— Անոնց կեանքը արեգակներու հեղեղներով կը ծաղկի, կը փթթի եւ կը շնչէ՛…։

— Օր մը, դիտեցի մեռնող մանուկի մը դէմքը. ժպիտ մը խեղդուած էր կզակին կորութեան վրայ…։ Զգոյշ, մօտեցայ իրեն…։ Ճաճանչներ կը պատռէին կիսաբաց աչքերը… ժայթքող սառնութեան մէջ տեսայ, այո՛, տեսայ ստուերանման կեանքը, որ կը փախէր… կը փախէր… երկչոտ եւ մոլորո՛ւն։

— Ո՞ւր կ'երթաս, — ըսի իրեն կամացի, — դեռ շա՛տ կանուխ է…։

Սակայն մանուկը այլեւս չէր ժըպ-

digitised by A.R.A.R.@

տեր… եթէ գիտնաս, նո՛յն բաղէին, որքան վայրագօրէ՛ն զգացի ցաւը, ա՛յն ցաւը, որ խեղճերու համար չէ. այն ցաւը, զոր միա՛յն հերոսները կրնան ըզգալ…։

— Ես գիշեր մը բզկտեցի ցաւը։ Այն ատեն շատ փոքր էի. ակռաներո՛վս բըզըկտեցի, սակայն բռունցքիս մէջ արի՛ւն տեսայ…։

— Պատմէ՛ գիշերներէդ, — կ'աղաչէ աղջիկը, — որքա՛ն կ'ուզեմ շրթունքներդ դողան, երերան… տեսնեմ անոնց մէջ շրջող բաց մանիշակագոյն հեղուկը…։

— Մի՛ խօսիր, — կը պոռայ, — մի՛ խօսիր. դիակնե՛ր կը տեսնեմ չուրջըս, ինկած հերոսներու դիակներ…։ Այս բաները չեն զուարճացներ զիս… չե՞ս տեսներ մահը, որ անդադար կը ալքայ սուլելով, ճիչդ ստահակի մը նըման, մե՛զ կը հալածէ, մեզ կը կմըրթէ…։

— Մա՛հը… դուն պիտի չուզէի՛ր մահը…

— Կեա՛նքս ալ չուզեցի. գիտե՛ս…։

— Բե՛ր շրթունքներդ. բե՛ր, ես անոնց արիւնը խմել կ'ուզեմ։

Օդը կը ստուարանայ, կը նեխի կարծես. յոգնած չես դեռ. գիշերը որքա՛ն երկար է… Երկու խոշո՛ր եւ փայլուն խաչեր կ'օրօրուին միջոցին մէջ… պահ մը կը կարծես տեսնել աշխարհի բոլոր հարստութիւնները անոնց վրայ քանդակուած։

Երկու տղաքը կը խօսին.

— Դուն «սուրբ» էիր, — կ'ըսէ անոնցմէ մէկը։

— Սակայն փողոց իջած էի, — կը պատասխանէ տարեցը, — պատանութիւնըս անցուցի փողոցներու վրայ. եւ մուրացկաններն իսկ երես դարձուցին ինծմէ։

— Ես ալ կղերական պիտի ըլլայի… վարդապետ մը խաբեց զիս… սարսափեցայ բոլորէն… լքեցի՛ ամէն ինչ… փախայ։

— Յետո՞յ, յետո՞յ։

— Փողո՛ց իջայ, — ըսի՛ քեզի, — հանեցի դիմակս, սպաննեցի՛ արդարութիւնը… ստեցի, սակայն շատեր ինծմով փրկուեցան…։

— Ինչո՞ւ կ'ուզէիր կղերական ըլլալ։

— Ես չէի՛ ուզողը, հայրս էր։

— Որովհետեւ բանի մը չէ՞ր հաւատար…

— Ինչպէ՞ս գիտցար, ըսէ՛ ինչպէ՞ս…։

Մոխիրէ արցունք մը կը տեսնեմ անոր մօրուքին վրայ։ Արցունքը կ'երերայ եւ կը ճմլուի…։

Օդը կը նուազի, բարակ գոլորշիներ կը պարեն միսերու մերկութեան պատռող անդունդին մէջ…

Ծովը յոգնած՝ կը փրփրի՛, կը փըրփրի՛ եւ կը չքանա՛յ յանկարծ։

— Օդը որքա՛ն բարկացաւ, — կ'ըսէ աղջիկը յօրանջելով։

— Ա՛հ, եթէ կարենայինք մեր կեանքը շահիլ… գոնէ բաղէ՛ մը…։

— Չե՛նք կրնար… ո՛չ մէկը կրնայ այլեւս իր կեանքը շահիլ… կամ՝ կորսնցնել…։

— Գինո՞վ ես, թէ կը զառանցես։

— Պիտի երթամ հեռուները, ուր անապատին տաքը նուազ է. ուր ծառերը կապոյտ են. եւ ծաղիկները աւելի առողջ. ուր տղոց բերանները վա՛րդ կը բուրեն…։

— Եթէ կարենաս քալել։ Ճամբան շա՛տ երկար է։

— Տե՛ս ոտքերուս երակները։

— Բերնի՛ս վէրքը։

— Աղիքներուս խլիրդը, որ կը սըրքա՛յ…

— Սրուքը, սե՛ւը, եղծուած բերանը լուսնին։

— Անոնց ափերուն կնճիռները, անոնց կուրծքերուն խօսո՛ղ թշուառութիւնը…

Օդը կը պարէ քահանայի ոքեմին պէս։

— Ինչո՞ւ եկեղեցի չմտանք այդ օր, — կը հարցնէ աղջիկը նեղուած չեչտով։

— Չե՞ս գիտեր. մեզ վռնտեցին. մեր ոտքերը մաքուր չէին… մեր հագուստ-

digitised by A.R.A.R.@

ները պառառած էին, եւ յետոյ՝ մեր աչքերը արիւնո՛տ էին...։

— Եթէ գիտնաս, թէ որքա՛ն մութ է ամէն ինչ։ Կը տեսնեմ այդ մարգարէները... Հեւացո՛ղ մարգարէները, որոնք բոպի՛կ էին, տխո՛ւր էին, տունէրէ վըռնտուածնե՛ր էին։

— Անոնց վէրքերը բզկտուած էին վիշապներու ակռաներէն. սակայն անոնք չկրցան փրկել մարդկութիւնը...

— Աստուա՛ծ իմ, որքա՛ն ուշացաւ օրօրը եւ որքան մեծ է խաւարը, մե՛ր խաւարը...

***

Խաչով տղան կը նստի պատշգամին անկիւնը։ Անոր վտիտ կուրծքէն թարախ կը հոսի. մազերը քրտինքին խառնուած՝ կը գոցեն իր ճակտին մռայլութիւնը։ Ո՛րքա՛ն կսկիծ կայ անոր բիբերուն խորը, որքա՛ն...

— Շա՛տ յոգնեցայ, — կ'ըսէ հացը ծամելով, — ո՛չ մէկը ձեռք չերկարեց...

— Եթէ կարենայիր պառկիլ անդունդը, շօշափել կնոջ մը ստինքները, գլուխը թաղել տենդոտ թեւերուդ մէջ եւ հեկեկա՛լ։

— Ինձմէ շա՛տ հեռու էր... չկըրցայ, — կը պատասխանէ տղան փարանոտ, — անոր մատները կը դողան արեւներու պակասէն, իսկ շրթունքին վարի մասը տակաւ կը ճեղքուի մթնոլորտին կրակէն...

— Գոյութեանս մէջ կը զգամ արեւը, որ հեղ մը կու գայ եւ հե՛ղ մը կը փախչի... ի՛նչ տարօրինակ է այս։

— Չկրցա՞ր թաղել զայն, — ըսէ՛, — չկրցա՞ր...

— Ձեռքերս կը ցաւէի՛ն շղթայէս. կը հասկնա՞ս, դատապարտուած էի... մարդիկ քարկոծած էին մարմինս ամէն մէկ հիւլէն։ Բանտերու մէջ, գեղեցիկ մարմնիս ստուերը կը տեսնէի պատին վրայ եւ կը մեղքնայի՛ տարիներուս...

— Հանէ՛ այլեւս շղթադ, չե՞ս տեսներ, ամէնքը ազա՛տ են, հայրենի՛ք ունին, դաշտեր եւ արտեր ունին, ազա՛տ են. կը շարժի՛ն, կը պարեն եւ կը պոռթկա՛ն հրճուանքով։

— Նայէ՛, տղայ, դուն իմ մէջս ես կապարի պէս ամուր. կը տեսնե՞ս այս ծովը, հեռո՛ւն, այո՛, ծառը։ Անոնք անունդ կը կրեն. շրթունքներուս կարմիրն իսկ կը կրէ քու անունդ. երկինքը, բոլո՛րը, բոլո՛րը ես քեզմէ ետք կրցայ տեսնել...։

— Դուն պառկանեցար ուրիշներու. քու սիրտդ պղծուեցաւ հիւծախտաւոր կրակներէ...

— Քու ափդ աւելի՛ տաք էր... մատներուդ հպումն իսկ կեանք տուաւ ինծի... Օր մը, կը յիշե՞ս, բռնեցի՛ր ձեռքերէս... այդ օր, կարծեցի գեհե՛նս կ'ապրիմ...

— Ուրի՛շ աղջիկներ կը սպասեն ինծի... անո՛նք, որոնք փողոց չեն իջած թէեւ, եւ սակայն օր մը արտասանեցին իմ անունս...

— Անոնք իմ տառապանքս չունեցան... Մի՛ երթար, տղա՛յ, լորձունքէդ մա՛ս մը տուր ինծի... արիւնէդ կաթի՛լ մը դիր շրթունքներուս ծարաւին վըրայ... օդը կը լռանայ, չե՞ս տեսներ, ամէն բան կը սկսի մեռնիլ, չքանա՛լ... անէանալ... տիեզերքը կը փտի արագօրէն...

— Ո՛ւր երթանք. ըսէ՛, աճապարէ՛... հիմա կը լրանա՛յ վայրկեանը։

— Հեռո՛ւն... ուր ոչ մէկ շունչ կարենայ պղծել մեր հոգիին բաբախիւնը... ուր արեւները կայո՛ւն ըլլան...

— Տարինե՛ր երազեցի քեզ, չգիտցար, — կ'ըսէ աղջիկը ճմռթկուած թոքերով, — քեզմո՛վ կը շնչէի. դուն սակայն կ'ապրէիր միւսներուն մէջ... օր մը տեսայ քեզ, որքա՛ն ուրախ էիր անոնց հետ...

— Ինծի ոչինչ ըսիր... ինչպէ՞ս գիտնայի. նշան մը չըրիր. թերեւս գային, գրկէի՛ իրանդ մատներուս ներքեւ... մխիթարէի ստինքներուդ մինակութիւնը...

— Թերեւս այդպէս աւելի լաւ եղաւ. մահը չճանչցանք. սակայն սեղմը-

digitised by A.R.A.R.@

ւեցանք շղթային օղակներէն... տանջը-ւեցանք եւ արիւնեցա՛նք։

— Եթէ գայի՛ր, քեզ կարենայի՛ սեղմել մինչեւ առտու... Գիտե՛մ, գեղեցիկ ես, մերկութիւնդ կը տեսնեմ... եւ կը տանջուիմ անոր պատկերով... Ես ալ մինակ եմ. անոնք, որոնք օր մը պատռեցին գիշերներս, քու կրակդ չէ՛ն կրնար տալ. գիտե՛ս։ Արդէն կ'ըղձամ քեզ առա՛նց տեսնելու մերկութիւնդ. իմ հոգի՛ս միայն կրնայ տեսնել քու մերկութիւնդ։

— Առի՛ր միւսներուն մարմինները, արբեցուցի՛ր զանոնք։

— Անոնք ալ գի՛ս առին... մեռան ոտքերուս ներքեւ... ածխացա՛ն... իսկ դուն կը մնա՛ս։

***

Երազը կը հալի անոնց ակռաներուն ներքեւ։

— Ես երազս չեմ ուզեր, — կ'ըսէ անոնցմէ մէկը։

— Զէ՞ք տեսներ արեւը, որ հիւա՛նդ է այլեւս երազներու յարձանքներէն. դատարկութիւն կը հոսի. ինչո՞ւ չէք բաղձար ոռնացող ովկիանոսները. նայեցէք հեռուն, ամէն ինչ կատաղի՛ է։

— Ամէն բան շինծու է, — կ'ըսէ աղջիկը յուսահատ, — հաւա՛տքը, ա՛զգը, մե՛նք, մեր գաղափարները, ուրեմն ինչո՞ւ վայրագանանք, ինչո՞ւ ըղձանք...

— Իմ ազգս մեռած չէ՛, — կ'ըսես, — մորթուա՛ծ է, սակայն մեռած չէ՛, կ'ապրի՛։

— Ինչպէ՛ս կրնայ ապրիլ, — կ'ըսէ աղջիկը զարմացած, — ինչպէ՛ս։

— Արեան մէջ անոր ծաղիկները կը փթթին. կը մեծնան, կը խոշորնան, արտո՛ւղ կու տան։

Օդը կը ջղայնանայ՝ հիւանդի մը բազկերակին պէս։

— Վառե՛րը, — կը գոռայ բռունցքըդ սեղմած, — մայրս կը պատմէր... փորուած կղակները ինկա՛ն, սակայն անոնց կայծնահար խոռոչներէն ճիւղեր ծլան, մեծցան... թարմացան եւ ճիւղաւորուեցան։

— Ամէն մարդ ոճրագործ ըլլալու է, — կ'ըսէ աղջիկը տխուր, — այլապէս կեանք պիտի չըլլար... կարծես ծնած ըլլայինք մեռնելու եւ մեռցնելու համար... գազաններո՛ւ նման։ Ճակատէդ արիւն կը հոսի գորգին վրայ։

— Տե՛ս, — կ'ըսես բռունցքդ դնելով անոր կրակոտ կուրծքին, — տե՛ս, օր մը, մե՛ր զաւակները, անոնք, որոնք պիտի գան, պիտի չարունակե՛ն այս երազը... մեր զաւակները պիտի սորվի՛ն սիրել...

— Եթէ չըլլա՛ն, եթէ կեանքը կենայ. ամէն ինչ դադրի ըլլալէ. տիեզերքը փճանա՛յ...

— Թերեւս խնդա՛նք, մնա՛նք, ջնջենք մեր սէրը։

— Ես ո՛չ մէկ հետք կը տեսնեմ... ժպիտս կորսնցուցի, այլեւս չեմ ուզեր խնդալ... երգե՛լ... մինչեւ որ... շղթաս փշրուի....

***

Խաչերը կը շարժին տարփանքով. տղաներ կը քալեն շարքով, գլուխնին կախ, յանցաւորներու պէս։

— Մարդիկ որքա՛ն խեղճ են, — կ'ըսէ անոնցմէ մէկը։

— Որովհետեւ շա՜տ կուլան, — կը պատասխանէ միւսը, — անդադա՛ր կուլան։

— Հող մը իսկ չունեցանք մեր ոտքերուն տակ. գոնէ քիչ մը կը հանգչէինք. մեր կռնակը կը դնէինք տան մը կողքին։

— Զինուոր կը պակսէր. ագռաւներ յիմարացուցին օդին մաքրութիւնը... երկինքները կարմրեցան յանկարծ եւ մարդիկ փախան տառապանքէ չորցած սրտերով...

— Այս երկրին փողոցները շա՛տ սիրեցիր, — կ'ըսէ խաչով տղան՝ չորցած լեզուն քսելով աղջկան այտին վրայ, — ըսէ՛, ինչո՞ւ այսքան սիրեցիր։

Զայրացած, ոտքի կ'ելլես։

digitised by A.R.A.R.@

— Մի՛ ըներ, այս աղջիկը ինծի կը պատկանի, — կ՚ըսես յարձակելով անոր վրայ, — այս աղջիկը ինծի կը պատկանի այլեւս, կը լսե՞ս։

— Ես մէկը չունիմ, — կը պոռայ աղջիկը սարսափած, — ես չղթայէս զատ մարդ չունեցայ. չա՛տ քալեցի, սակայն ամբողջ աշխարհը բանտ կարծեցի. տղայ մը սիրեցի. գնաց, հեռացա՛ւ...

Վայրկեանները կը կաթին անսուններու պէս։

— Եթէ պոռայի՛ր սէրդ, գա՛ր, ձեռքերը դնէր ուսերուդ։

— Ան ինծի պէս խե՛նթ չէր. անոր սրտին զարկերը գանգա՛ղ էին, շունչը երկա՛ր էր։

— Եթէ բառ մը ըսէիր, թերեւս տանէ՛ր քեզ, հեռանայիք, մոռնայի՛ք ամէ՛ն բան։

— Հոգիս ընտրեցի. կեա՛նքս ընտրեցի. չե՞ս հասկնար։

— Հոգիդ փողոցը մնաց։

— «Սուրբերո՞ւն» քով։

— Ո՛չ, արեան մէջ խեղդուեցաւ...

— Դո՞ւն ալ ուզեցիր հերոսանալ։

— Ստորնանալ չուզեցի, քալեցի քաղաքներու մէջէն, տեսայ օրօրներ եւ խաւարէ գիշերներ. փնտռեցի՛, անիծեցի եւ զարշեցայ ամէնքէն... գիշերը պիտի վախնա՛մ առանց քեզի. եկո՛ւր երթա՛նք միասին, տեսնենք աստղերը... կը յիշե՞ս առաջին անգամ երբ տեսայ քեզ, մազերդ թափուա՛ծ ճակտիդ վրայ, վրտի՛ս ուսերդ կոթնեցուցած անճոռնի աղջկայ մը խոշոր ծիծերուն։

Որքա՛ն կը ժպտէիր այդ օր... Ցետոյ, յետոյ... միւս տղոց հետ իսկ քեզ փնտռեցի. սակայն միա՛յն դերեզմաններ նշմարեցի շուրջս... բոլո՛րը հեռացան յուսահատ. վռնտուեցա՛ն ինձմէ։

— Զկռուեցա՞ր... չպայքարեցար այս բոլորին դէմ։

— Կռուեցայ, սակայն չկրցայ լալ. չկրցայ փրկել ինքզինքս... պէտքն ալ չէի զգար։

— Ես ալ պարտեցայ անկողնէ անկողին... շայեցի անօթի աղջիկներու ստինքները, սակայն չմտածեցի սիրոյ մասին, մինչեւ...

— Մի՛ խօսիր, տե՛ս, լուսինը կը ճաթի կարծես... չե՞ս տեսներ լուսինը... գիշերները եթէ գլուխդ դնէիր ծիծերուս վրայ... զգայի՛ր որովայնիս տաքութիւնը եւ խեղդուէի՛ր իղձերէդ... համբոյրներէս, թերեւս կարենայիր երջանիկ ըլլալ։

— Միւս կիները փճացուցի՛ն օրերուս ջերմութիւնը. այլեւս չուզեցի տեսնել կնոջ մը մարմինը։

— Եկո՛ւր, ես քեզ պիտի տանիմ հո՛ն, ուր վտանգաւոր բաներ չըլլան. ուր չզգանք պարտութիւններն ու չարչարանքները, արտերու հալածանքն ու մարդոց բիրերուն մթութիւնը... չըզգա՛նք պատերազմներն ու քաղաքներուն փլուզումները... չզգանք... որ ամէն բան դատարկ է...

Կը նայիս աղջկան մերկութեան. այնքա՛ն կը փայլի անոր մորթը նայուածքիդ խենթութեան ներքեւ։

— Միշտ այսպէս մե՞րկ ես, — կ՚ըսես շոյելով վզին երակները...

— Ծնելէս առաջ իսկ. դատապարտուած էինք մերկութեան։

— Մէկը չունէի՞ր, որ լեցնէր ամայութիւնդ, փաթթուէր շրթունքներուդ։

— Տղա՛յ, — կ՚ըսես դուն քեզի, — տղա՛յ, այլեւս նայէ՛ սա աղջկան. մի՛ թքներ անոր խորտուբորտ աչքերուն մէջ, ծծէ այլեւս անոր արիւնոտ շրթունքը, մատներդ քսէ զիստերուն թարմութեան եւ տե՛ս լոյսը, յետոյ բռնէ ձեռքէն եւ տար անծանօթ աշխարհներ...

Աղջիկը կը շարունակէ... կը լսես անոր մեղմ ձայնը։

— Այն օրե՛րը, երբ կը տեսնէի հեթանոսի քու այդ դէմքդ... Օր մը, արքաները առին զիս իրենց խոշոր պալատներուն մէջ, պղծեցի՛ն գեղեցկութիւնս, եւ բազմաթիւ խաչագողներ եկան ուտելու սեղանէս, «սուրբեր» հաւաքուեցան շուրջս, ես հագուստներովս միայն սրբեցի անոնց փախուստը. որովհետեւ ամէնքն ալ կը ստէին...

— Չուզեցի՞ր բան մը ըսել, պոռա՞լ

digitised by A.R.A.R.@

իրենց երեսին, եւ կամ ապտակել անոնց պարարտ դէմքերը:

— Ձեռքիս վրայ վէ՛րք կար, չհամարձակեցայ:

— Մանուկի մը ժպի՞տն իսկ չմաքրեց քեզ:

Խանդաղատանքով կը նայի աչքերուդ, երկարօրէն:

— Ամէն բան կորսուած էր ինծի համար, — կ'ըսէ արիւնոտ ձայնով մը, — ամէ՛ն բան:

— Ինչպէ՛ս միւսները առին քեզ, ըսէ՛, պատմէ երազներէդ, — կ'ըսես պարտըւած հեգնանքով ու բազուկդ կը դնես աղջկան ուսին...

— Հեռու՛ն, քու պատկերդ կը մըրրկէր շրթունքներուս ջերմութիւնը, կ'այրէ՛ր անհունը, կը ջնջէր երկինքներու յաւիտենականութիւնը. կը կարդայի էջերդ եւ կը պտտայի մե՛ր հողը, մե՛ր հայրենիքը, որուն վրայ հաստատուած էին տարօրինակ էակներ... ես չէի ճանչնար զանոնք. եւ սակայն, անոնք չափազանց ուրախ էին:

— Պիտի պտտա՞նք մե՛ր հողը... ո՞ւր է այդ հողը:

— Հիմա երկիր չունի՛նք այլեւս, անիկա կորսուեցաւ ծովերու մէջ...

— Պիտի կռուի՛նք, պիտի հերոսանա՛նք... հողե՛ր փնտռենք:

— Համբերե՛նք միայն... Թերեւս տեսնենք լոյսը:

Ցնծութիւն կայ կարծես օդին մէջ. մեծ ցնծութիւն: Ձեր շրթունքները կը միանան իրարու. կը խմես աղջկան տաք լորձունքը. կ'առնես անոր մարմինը գըրկիդ մէջ եւ կը մնաս այդպէս... երկար...

— Մէյ մըն ալ, մէյ մըն ալ պիտի զգա՞նք սիրելու այս վայրագութիւնը, — կ'ըսէ աղջիկը գրկիդ մէջ ոլորուելով, — առ մարմինս, այն մեխակները, որ բերի՛ր ինծի, արցունք չեն հոտիր այլեւս... Թոքերուդ ըղիձներուն մէջէն խըմե՛մ անցեալիս երկա՛ր եւ չապրուած օրերս: Տղա՛յ, միայն, միա՛յն րոպէ մը բերերդ սեւեռէ աչքերուս մէջ եւ նայէ՛ ինծի քու կրակէ եւ կարմիր նայուածքովըդ... այս խրախճանքը այլեւս պիտի չտեսնենք. մէ՛յ մը միայն առ զիս...:

— Շա՛տ սպասեցինք. երկա՛ր տարիներ:

— Պիտի ապրինք, — կ'ըսէ աղջիկը պոռալով:

— Մեռնելո՞ւ համար վերջը. ըսէ՛, պիտի չուզէի՞ր մահը չճանչնալ... ափերուդ մէջ չքունել գերեզմանին ծիծաղը... չծերանալ... ըսէ՛, խօսէ՛...

* * *

Փողոցին անկիւնը կը սպասես, ինչպէս պիտի սպասէիր երազի մը, կամ՝ սիրուհիի մը... սակայն ան չկայ այլեւս... աղաղակները մեռած են եւ քըրքիջներ այլեւս չեն ճեղքեր օդին մռայլութիւնը:

— Ես զայն կ'ուզեմ, — կը պոռաս յանկարծ. մեռցուցէք ջղջիկները, սպաննեցէք մլուկներն ու բորենիները, անհետացուցէք բոլո՛րը, միա՛ն, միա՛յն կըրկի՛ն բերէք երազս: Նայեցէ՛ք, որքա՛ն տկար են ուսերս: Ո՞ւր է այն աղջիկը, զոր օր մը գոնէ կրցայ սիրել... կրկի՛ն բերէք զայն. ես այլեւս մահը կ'ուզեմ, մա՛հը կ'ըղձամ, միայն կրկին բերէք զայն... կ'աղաչեմ, չէ՞ք տեսներ որքան ապիներ դեռ չեն չորցած, որքա՛ն ճառագայթներ կը մտնեն երակներուս խորերը եւ կը սպաննեն ամէն բան, ամէ՛ն բան:

— Ինչո՞ւ չուզեցիր անոր մարմինը, — կ'ըսէ ձայն մը ետիդ. ինչո՞ւ...: Ան ամէն բան պատրաստ էր տալ քեզի. ամէ՛ն բան, նոյնի՛սկ իր հոգին...:

— Գնաց՝ անձրեւոտ մառանները քսելով մարմնին. գնա՛ց:

— Տե՛ս, արեւը չե՞ս տեսներ. կըլո՛ր, կարմի՛ր արեւը... հեռո՛ւն... շա՛տ մօտը...:

— Ո՛չ, չե՛մ տեսներ այլեւս արեւը. եւ չուզեցի բռնել արեւս, չուզեցի՛...

ԱՐԱՔՍԻ Ն. ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Անէութեան Հետքերով

■

Գորշ առօրեան խաչաձեւող
Բարդ խոհերու երակներէն՝
Բոյսի մը պէս բրածոյ՝
Կը քարանայ կեանքն ահա,
Եւ կեանքին հետ մատեան–մատեան
Խոհեր անգիր
Եւ խոկումներ բեւեռագիր:
Աշխարհն այս հին,
Աշխարհն այս նոր՝
Հոծ դիարան,
Ուր կը դիզուի, կը զննուի առօրեան՝
Յանձնուելով
Անարձագանգ դարերու խորհուրդին…:

Աշխարհն այս հին,
Աշխարհն այս նոր՝
Կախարդուած ապրումներու,
Ձեւ ու ձայնի,
Բոյր ու թոյրի
Անգիտակից միասնութիւն·
Առասպելեան տիպարներու
Հիփնոսացած գոյավիճակ:
Դարերու ստեղնաշարերուն համրացած՝
Աններդաշնակ ըմբռնումներու
Համանուագային տարողութիւն·
Եւ թեւաբեկ թեւածումներու
Համայնական տերեւաթափ:

digitised by A.R.A.R.@

***

Գորշ առօրեան խաչաձեւող
Բարդ խոհերու երակներէն՝
Կը զգամ սակայն,
Թէ կեանքն ի սպառ
Չի՛ քարանար,
Այլ օրհնութեան հունչով զուլալ,
Երգով վճիտ՝
Կ'աղբերանայ,
Կ'ըլլայ ծիծղուն խորհրդանիշ՝
Հողի,
Լոյսի,
Եռախորհուրդ միութեան:
Մերթ կը զօղուի,
Կ'ընդելուզուի տարերքին հետ,
Կը մորմոքի, կը բորբոքի
Ու կը ժայթքէ անէծք-անէծք
Դառնութեան հրաբխային երախներէն՝
Արտաւազդի իբրեւ գայթոյթ,
Որք Մհերի աննինջ բողոք…:

***

Ե՞րբ պիտի աւարտի
Թատերգութիւնն այս անվախճան
Բեմադրուած՝ ըստ յղացքին
Թատերագրին Անծանօթ:

Ես կը խորհիմ
Ժամանակի անյայտ մնացորդացին՝
Որ պիտի գայ
Կերպարն հանդիսանալու
Եղերազաւեշտ այս խաղին…:

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՆԱԶ ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

ԱՆԱՊԱՏԸ

•

Փոքրիկի մը տատամսոտ քայլերով սկսայ քալել անապատեայ աւազին վրայ: Արեւը հեռու էր: Միասին ճամբայ ելած էինք ու այդ մէջս կը ստեղծէր որոշ մտերմութիւն մը իրեն հանդէպ: Կը պարէր կապոյտին վրայ ու անապատը կը հրճուէր:

Հետզհետէ անապատը կը տարածուէր, կ'ընդարձակուէր: Ետեւս անհունն էր ու դիմացի երկար տարածութիւնը կը շլացնէր աչքերս:

Արեւը սկսաւ զօրանալ: Ամէն քայլափոխի՝ կը վերցնէի ոտքս, բայց աւազը դարձեալ զիս վար կը քաշէր: Արեւը ոսկորներէս անցնելով՝ կը զարնէր զիս աւազին:

— Ծարաւ ենք, — պոռացին անապատի ծարաւութեան մէջ ցցուած գանկերը:

Կծկուեցաւ կոկորդս: Գանկերուն հետ ես ալ ծարաւցայ եւ անոնց մէջ հին, մաշած դէմքեր տեսայ: Դիտեցի ընդարձակ կապոյտը եւ հոն հանգչած արեւը, որ կը ժպտէր ու անոր ներկայութիւնը անապատին հանդէպ սէր մը կ'արթնցնէր մէջս:

Սկսաւ սաստիկ հովը: Գանկերէն ոմանք ծածկուեցան, ուրիշներ՝ ցըցուեցան:

Օրօրուեցաւ մարմինս — երբեմն բարձրացաւ վեր, արեւին մօտ, եւ աւելի ուշ՝ ետ գնաց եւ զարնուեցաւ անապատի պարապութեան:

Կանգ առի եւ գրկեցի աւազները, որոնք ո՛չ հաց էին, ո՛չ ջուր, ոչ ալ կեանք: Գրկած էի աւազը եւ արեւը փլած էր վրաս ու կ'այրէր կռնակս· կը թափանցէր ոսկորներուս խորը, մինչ գանկերը կը գլտորէին հովին հետ:

Գանկերը զարնուեցան ինծի: Ոմանք պոռացին, ուրիշներ ճանչցան զիս:

— Կեցէք, կը սոսկամ, — ըսի անոնց, բայց բոլորը գլտորեցան դէպի անհունը:

Քիչ ետք հովը դադրեցաւ: Ոտքի ելայ: Կրնայի քալել, բայց գանկերուն ձայնը կը լսէի: Իւրաքանչիւր գանկ կը խօսէր հեռու ու բան մը կը փորձէր ըսել: Գանկերը գանկիս մէջէն կը պոռային·

— Ծարա՛ւ ենք...

Յանկարծ անապատը լեցուեցաւ կրկին: Գանկերը հոսեցան ամէն կողմէ դէպի ամէն կողմ, վրաս կոխելով անցան:

digitised by A.R.A.R.@

— Կեցէ՛ք, — ըսի։

Անոնք դէմքեր ունէին, դէմքերուն մէջ՝ գանկեր։ Մէկը իսծի կը նմանէր, միւսը՝ արեւին, ուրիշ մը՝ անապատին։

Անշարժացան բոլորը։

— Մենք ֆեզ տեսանք, — ըսին անոնք։

— Ո՞ւր։

— Գինետունը։

Անոնք գացին։ Ես գինովութեամբ լացի· իսկ գանկերը ծարաւ էին։ Մինչ մարմինս հեռու տեղ մը ըմպեց գինին աշխարհի։

Արեւը կը յառաջանար եւ ես կը յառաջանայի անոր հետ։

— Պիտի հասնիմ, պիտի հասնիմ արեւի՛ն հետ, — ըսի ես։

— Ո՛ւր պիտի հասնիս, — պոռացին գանկերը, որոնք գետինն էին եւ աւազը պատած էր անոնց բոլոր անկիւնները։

Հարցումը արձագանգեց գանկիս մէջ։ Մօտեցայ գանկերուն, բռնեցի մէկը ափիս մէջ եւ դարձուցի։

Ուզեցի ըսել, թէ պէտք է լռէ։ Նայեցայ արեւին, որ զօրացած էր։ Կրկին հոսեցաւ գանկերու բազմութիւնը։ Անոնք մօտ եւ հեռու էին իրարմէ եւ հետքեր կը գծէին աւազին։ Առի մէկը ափիս մէջ։

— Ես ո՞ւր եմ, — հարցուցի։

— Սէրերուդ գիրկը, — ըսաւ ան եւ վազեց միւսներուն ետեւէն։

Գանկերը կը ծիծաղէին ու անոնց ծիծաղը կը պատմէր անապատի պատմութիւնը։

Արեւը սկսաւ աւելի զօրանալ։ Կորսնցուցի անոր նայելու կարողութիւնս։ Ան իմ ընկերս էր, գինովութիւնս, սէրս՝ անապատին մէջ։

Քալեցի։ Հազիւ հեւք մը մնացած էր մէջս։ Ամէն ինչ այնպէս էր, ինչպէս դարեր առաջ։ Ամէն անգամ, որ ծանրացած ոտքերս մխրճէի աւազին մէջ, գանկերուն պէս կը դառնար անապատը ու զիս ալ կը դարձնէր հետը։

Արիւնի պէս հոսեցան գանկերը։ Անոնք շրջապատեցին զիս եւ սկսան միասնաբար դառնալ։ Ես մէջտեղը, անոնք՝ շուրջս եւ այսպէս՝ ես ու գանկերը դարձանք, դարձանք անապատին վրայ կանգնած, եւ անապատը դարձաւ մեզի հետ։

— Ո՞ւր կ'երթաս, — լսուեցաւ գանկերու համադրուած ձայնը։

— Դուն հոս չես, — ճշդեցին ոմանք։

— Դուն հիմա կ'ապրիս մեծ ֆաղաքներու մէջ, բարձր յարկերու տակ։ Կ'ուտես, կը պառկիս։ Մարմինդ կը ռահի բաց սալայատակներուն վրայ։

Անապատը գանկերու պէս կը դառնար։ Արեւը սկսաւ հեռանալ, պաղիլ։ Վերջին անգամ գլուխս վեր բարձրացուցի։ Արեւը զիս չճանչցա՛ւ։ Կարծես իրարու բնաւ հանդիպած չէինք։

Գանկերը շրջանակաձեւ շարուած էին, եւ շարժելով, օրօրուելով միասնաբար կը դառնային։ Գլուխս այնքան արագ կը դառնար, որ այդ բոլորը կը տեսնէի իբրեւ ամբողջութիւն։ Ամբողջութիւն մը, որ իր մէջ կը պարունակէր զիս։

Արեւը մտաւ անապատին տակ։

— Ո՛չ, — պոռացի վերջին անգամ ու վերջին ուժով, եւ գանկ մը դառնալով՝ ինկայ գետին···

ՆԱԶ ՏԷՐ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

1972Ի ՆՈՊԷԼԵԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿԱՒՈՐ ՀԱՆՐԻԽ ՊԷՕԼ

Գաղափար մը տալու համար 1972ի Նոպէլեան գրական մրցանակաւոր Հայնրիխ Պէօլի գրականութեան ու անձին մասին, հետեւեալ պատմուածքին ու նօթին հետ մտադրած էինք տալ նաեւ Նոպէլեան անոր ճառը, բայց հակառակ մեր բուռն հետաքրքրութիւններուն ու գրած նամակներուն, մինչեւ այսօր կարելի չեղաւ ձեռք ձգել զայն: Կը հաղորդենք, երբ հասնի մեզի:

Ստորեւ տրուած նօթն ու պատմուածքը երեւցան *«Լա գէնզէն լիթերէր»*ի անցեալ տարուան Նոյեմբերի համարի առաջին էջին:

●

1925ին, Թոմաս Մանին տրուած Նոպէլեան մրցանակէն ի վեր, շուէտական ակադեմիան մինչեւ այս տարի գերմանական գրականութիւնը պատուած էր երկու անձի մէջ, որոնք հրաժարած էին իրենց քաղաքացիութենէն, — Հերման Հէսս՝ 1956ին, եւ Նելլի Սաքս՝ 1966ին:

Հանրիխ Պէօլը պսակելով՝ Նոպէլեան մրցանակի զատակոյմը կը հաստատէ վիպական գործի մը մեծ տարողութիւնը, որ 1947էն ճշգրիտ ձայնը եղաւ ժողովուրդի մը խղճմտանքին, որ աշխարհի վրայ փոթորիկի ցանելէ ետք՝ վտանգուած էր ճզմուելու իր իսկ աւերակներուն մէջ:

Հանրիխ Պէօլ, որուն յանձնառութիւնը երբեք ձեւով չի վնասեր տեսանող գրագէտի մը կոչումին, «Շոգեկառքը ժամանակին հասաւ», «Ո՞ւր էս, Ադամ», «Տուն վերադարձիր, Թոկեր», «Մեռելներուն զաւակները» *գործերով եւ, մանաւանդ,* «Երկու խորհուրդները» *եւ* «Տիկին մը խմբանկարին մէջ» *անուն հատորներով ջանացած է քննադատել ուրիշ գաղափարախօսութիւն մը, ա՛յն, որ կը հաստատէ անտեսական հրաշքին ժամանակաշրջանը եւ երեք կամ չորս սերունդներու ընդմէջէն ցոյց կու տայ, թէ գերմանական մեծ քաղքենիութեան դաւանած «արժէքները» չեն փոխուած:*

Ծնած 1917*ին, Գոլոնեի քաղաքին մէջ, Հանրիխ Պէօլ աշկերտ էր գրավաճառի մը քով, երբ զինուորագրուեցաւ, նախ՝* 1933*ին, ստիպողական աշխատանքի մէջ, եւ ապա՝* 1939*ի ամրան երբ հետեւակ բացումը կատարեց զինուորական շրջանի մը, որ տեւեց վեց տարի եւ զինք տարաւ Ֆրանսական եւ ռուսական ճակատներուն վրայ:*

Ան մաս կը կազմէ Խմբակ 47*ին եւ նոյն այդ տարին կը նուիրուի գրագէտի իր աշխատանքին:* 1972*ին, յաջորդեց Փիէր Էմմանուէլին՝ իբր ՓԷՆ Ակումբներու նախագահ: Այն պահուն, երբ կառավարական հալածանք մը շղթայազերծուած էր Պաադէրի խմբակին դէմ, Հանրիխ Պէօլ երեւան հանեց այդ շարժումին ֆաշիստական բնոյթը եւ ենթարկուեցաւ* Սփրինկէր *մամուլի զայրոյթին: Իր մրցանակէն առած գումարին մեծագոյն մասը նուիրեց բանտարկեալ գրագէտներուն:*

digitised by A.R.A.R.@

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԱՒԱՏՔԻՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

Հայնրիխ Պէօլի
անտիպ էջերէն

Եւրոպայի արեւմտեան ծովեզերին, ձկնորսական փոքր նաւահանգիստի մը մէջ, ցամաքին վրայ քաշուած մակոյկին խորը քնացած էր աղքատ տարազով ձկնորս մը։ Շատ կոկիկ հագուած զբօսաշրջիկ մը իր նկարչական մեքենային մէջ անցուց գունաւոր ֆիլմ մը՝ լուսանկարելու համար այս գեղեցիկ տեսարանը՝ կապոյտ երկինք, կանաչ ծով, ճերմակ փրփուրով եզերուած ալեակներ, սեւ մակոյկ, ձկնորսին կարմիր գդակ։ Քլիք։ Յետոյ՝ դա՛րձեալ քլիք։ Եւ որովհետեւ երկրորդին միշտ կը հետեւի երրորդը եւ երկու նախազգուշութիւն աւելի լաւ է, քան մէկը, երրորդ քլիք մը։ Գրեթէ յարձակողական այս չոր աղմուկը կ'արթընցնէ ձկնորսը, որ դանդաղօրէն կը բարձրանայ իր տեղէն եւ թմրած թեւով կը փնտռէ սիկարէթի տուփը. բայց տակաւին չգտած՝ զբօսաշրջիկը կը փութայ իր սիկարէթի տուփը մօտեցնել ձկնորսի քըթին, թէեւ սիկարէթը չի տեղաւորեր անոր շրթներուն միջեւ, այսուհանդերձ, կը դնէ զայն անոր ձեռքին մէջ։ Չորրորդ քլիք մը։ Հրահանին ձայնը, որ կու գայ փակել խանդավառութեան այս հոսանքը։ Այս բոլոր շարժումները ստեղծեցին նեղացուցիչ մթնոլորտ մը, զոր զբօսաշրջիկը փորձեց փարատել, մա՛նաւանդ՝ որ լաւ ծանօթ էր շրջանի լեզուին։

— Այսօր անկասկած լաւ որս պիտի ունենաք։

Ձկնորսը՝ ժխտական ձեւով մը՝ գլուխը աջէն ձախ տարաւ։

— Մինչդեռ ինծի ըսուեցաւ, որ օդը շատ նպաստաւոր է։

Ձկնորսը գլուխը ճօճեց հաստատական։

— Եւ հակառակ ատոր, ծով պիտի չե՞լլէք։

Դարձեալ ժխտական նշան՝ ձկնորսին կողմէ, անոր ջղայնութիւն՝ զբօսաշրջիկին կողմէ, որ հաւանաբար շատ մըտահոգ ձկնորսին վիճակով, խղճալէս կը ցաւէր այսպիսի առիթի մը կորուստին համար։

— Օ՛հ, թերեւս հանգիստ չէք զգար։

Ի վերջոյ, ձկնորսը կ'որոշէ դուրս գալ իր համր վիճակէն եւ կ'ըսէ.

— Շատ լաւ կը զգամ։ Այսքան հանգիստ նոյնիսկ բնաւ չեմ զգացած։

Ոտքի կ'ելլէ եւ կարծէք արժեւորելու համար իր մկանուտ կազմը՝ ձիգ կու տայ մարմինը եւ կը պնդէ.

— Բացառիկ կերպով լաւ կը զգամ ինքզինքս։

Զբօսաշրջիկը, որ հետզհետէ աւելի մտահոգ երեւոյթ մը կ'առնէր, այլեւս չի կրնար զսպել հարցումը, որ իր սիրտը պիտի պայթեցնէ։

— Ուրեմն ինչո՞ւ բաց ծով չէք ելլեր...

Պատասխանը կը հասնի շանթի նման արագ։

— Բայց որովհետեւ այս առտու ելայ արդէն։

— Եւ որսը լա՞ւ էր։

— Ա՛յնքան լաւ, որ պէտք չունիմ երկրորդ անգամ ելլելու։ Դարաններուս մէջ գտայ չորս խեցգետին եւ բռնեցի մօտաւորապէս երկու երկոտասնեակ մաքրօ...

digitised by A.R.A.R.@

Վերջապէս լաւ արթնցած՝ ձկնորսը հետզհետէ կը տաքնայ եւ կարծէք վըստահեցնելու համար զբօսաշրջիկը՝ փոքր հարուածներ կու տայ անոր ուսին, որուն մտահոգ արտայայտութիւնը կը մատնէր տխրութիւն մը, որ թէեւ անտեղի, այնուամենայնիւ յուզիչ էր։

— Որսս բաւարար է նոյնիսկ վաղուան եւ վաղայաջորդ օրուան համար, — կ'աւելցնէ ան, յուսալով թեթեւցնել օտարականին վիշտը, — կ'ուզէ՞ք հատ մը խորովել։

— Սիրով, շնորհակալ եմ։

Սիկարէթները շրթներուն՝ հինգերորդ քլիք։ Գլուխը տարուբերելով՝ օտարականը կը նստի մակոյկի եզրին եւ մեքենան կը դնէ կողքին, որպէսզի ազատ պահէ երկու ձեռքերը՝ աւելի կշիռ տալու համար իր խօսքերուն։

— Չեմ ուզեր միջամտել ձեր գործերուն, բայց երեւակայեցէք, որ այսօր ելլէիք երկրորդ, երրորդ, նոյնիսկ չորրորդ անգամ եւս եւ որսայիք երեք, չորս, հինգ, եթէ ոչ տասը երկոտասնեակ մաքըրօ... կ'երեւակայէ՞ք։

Ձկնորսը ի նշան հաւանութեան՝ կը շարժէ գլուխը եւ զբօսաշրջիկը կը շարունակէ.

— Եթէ ելլէք երկու, երեք եւ թերեւս նոյնիսկ չորս անգամ, ո՛չ միայն այսօր, այլեւ վաղը, միւս օրը... վերջապէս՝ ամէն անգամ, որ օդը նպաստաւոր ըլլայ։

Ձկնորսը կու տայ ժխտական նշան մը։

— Առաւելագոյն մէկ տարիէն կըրնաք ունենալ շարժակ մը, երկու տարիէն՝ երկրորդ մակոյկ մը, եւ երեք կամ չորս տարիէն՝ թերեւս փոքր առագաստանաւ մը։ Ձեր երկու մակոյկներով կամ նաւով, բնականաբար, պիտի որսաք առաւել ձուկ։ Օր մըն ալ կ'ունենաք երկու փոքր առագաստանաւեր, որմէ ե՛տք... (խանդավառութիւնը պահ մը կը կտրէ շունչը), կրնաք շինել սառնարան մթերանոց մը եւ աւելի ուշ, թերեւս գործարան մը, ուր կրնաք չորցնել եւ ձեր ձուկերը։ Այն ատեն, կը գտնէք ուղղաթիռ մը, որուն միջոցաւ թռիչք կը կատարէք ծովուն վրայ՝ տեսնելու համար ձուկերու վտառները, որոնց մասին տեղեակ կը պահէք ձեր գործաւորները։ Կրնաք տակաւին իրաւունք ունենալ որսալու սոմոն ձուկը, բանալ ձուկերու եւ ծովային կենդանիներու ճաշարան մը եւ Փարիզ արտածել ձեր խեցգետինները, առանց միջնորդի պէտք ունենալու։ Այն ատեն...

Խանդավառութիւնը արգելք եղաւ շնչառութեան։ Գլուխը շարժելով, տըխուր՝ մինչեւ սրտին խորը, արձակուրդի հաճոյքը խամրած, ան կը դիտէ հանդարտ ալիքները, ուր զուարթօրէն կը խաղան չորսացուած ձուկեր։

— Այն ատեն, — վերսկսաւ ան, բայց դարձեալ ոգեւորութիւնը խեղդեց ձայնը։

Ձկնորսը սկսաւ փոքր հարուածներ տալ զբօսաշրջիկի կռնակին, ինչպէս երեխայի մը, որ կը խեղդուի։

— Եւ այն ատե՞ն, — հարցուց ան մեղմօրէն։

— Այն ատեն, — ըսաւ օտարականը զսպուած խանդավառութեամբ, — այն ատեն պիտի կրնաք հանդարտ մըտքով նստիլ նաւահանգիստ, քնանալ արեւուն տակ եւ սքանչանալ ծովուն գեղեցկութեամբ։

— Է՛հ, ես հիմա տարբեր բան չեն ըներ, — աճապարեց պատասխանել ձկնորսը, — նոյնիսկ շատ հանգիստ կը քընանայի, երբ ձեր գործիքին ձայնը զիս արթնցուց...

Այս լսելով՝ զբօսաշրջիկը մտածկոտ հեռացաւ։ Ինք, որ մինչեւ այդ օր կը կարծէր աշխատած ըլլալ, որպէսզի օր մը դադրի աշխատելէ, մէկ կրամ իսկ գութ չէր զգար աղքատ տարազով այդ ձկնորսին հանդէպ։ Միայն կը նախանձէր անոր։

digitised by A.R.A.R.@

Իմացական Շարժում

ԼՐՋՈՒԹԵԱՆ ԿՈՉ ՄԸ

ԺԱՆ-ՓՈԼ ՍԱՐԹՐ

Յաջորդող էջերուն վրայ, ընթերցողը կը գտնէ Ժան-Փոլ Սարթրի հետ տեղի ունեցած զրոյցի մը խտացումը, ուր ի միջի այլոց մտաւորականին տիպարը սահմանելու եւ գործունէութեան նկարագիրը ճշդելու փորձեր կը կատարուին։ Սարթր նկատի ունի մանաւանդ դասական մտաւորականին տիպարը։ «Դասական մտաւորական բառով միայն գրագէտը չեմ հասկնար, այլ բոլոր անոնք, որոնք ազատ ասպարէզ մը կը կիրարկեն, — բժիշկ, ճարտարագէտ, եւայլն»։ Դժգոհ այդ բոլորէն ու նաեւ դժգոհ ինքն իրմէ, իր սահմանումներէն, կեցուածքներէն, եզրոյթներէն՝ Սարթր կը պնդէ, որ «Խնդրոյ առարկայ պէտք է դառնայ մտաւորականութեան նոյնինքն բնոյթը»։

Այս տիտղոսը, մտաւորական բառը շատ չարչարուած է նաեւ մեր լեզուին մէջ։ «Չկայ պատուի տիտղոս մը, — կ'ըսէր Շուշանեան իր «Ո՞վ է մտաւորականը» անուն գրութեան մէջ, — որ հայ կեանքը աւելի դիւրութեամբ ձեռէր առաջին հանդիպողին ուսերուն, քան մտաւորականի այս ցնցոտին»։

«Ո՞վ է մտաւորականը» երկարաշունչ գրակէտին վերջին գրութիւնն է, գրուած՝ մահէն երկու ամիս առաջ, 1941ին։ Երեսունէ աւելի տարիներ անցած են ուրեմն Շուշանեանի կատարած ախտաճանաչումներուն վրայէն, բայց հայ մարդը, գոնէ այս մարզին մէջ կիրարկած չափանիշով՝ կը մնայ նոյնը, դիւրահաւան, անպատասխանատու, որեւէ էջ մրոտողին կամ վկայական ընտացողին ուսերուն դասական «ցնցոտին» նետելու աւանդական թեթեւութեան հաւատարիմ։

Սարթրի թափառումներուն կողքին՝ իբրեւ յիշողութեան ազդու կոչ մը, կու տանք Շուշանեանի վերջին տարիներու շահեկան գրութիւնը, — «Ո՞վ է մտաւորականը»։

digitised by A.R.A.R.@

Ամերիկեան *«Լուքուայր»* շաբաթաթերթին համար, Փիեռ Պէնիշու երկար հարցազրոյց մը ունեցած է Ժան-Փոլ Սարթրի հետ: Հարցազրոյցը կը ներկայացնէ մասնաւոր կարեւորութիւն՝ արծարծուող նիւթերու այլազանութեամբ: Կը ներկայացնենք լայն հատուածներ, ուր Սարթր կը խօսի գրեթէ ամէն բանի մասին եւ, մա՛նաւանդ, մտաւորականի դերին:

ՓԻԵՌ ՊԷՆԻՇՈՒ

ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑ՝

ԺԱՆ-ՓՈԼ ՍԱՐԹՐԻ ՀԵՏ

ՀԱՅԱՑՈՒՑ
ՏԻԳՐԱՆ ՈՍԿՈՒՆԻ

— Շարժումը սկսաւ 60ական թուականներու սկիզբը, ամերիկեան համալսարաններու մէջ: 1965ին՝ փոխադրուեցաւ Գերմանիա: Ու յետոյ, միջազգային այս երեւոյթը, երիտասարդներու ապստամբութիւնը, հաստատուեցաւ Ֆրանսա, ուր շատ բան փոխուած է 1968էն ի վեր: Այս մեծ ապստամբութիւնը չխնայեց նաեւ ձեզի: Անձնապէս ենթարկուեցաք այդ շարժումին, ա՛յն աստիճան, որ ստիպուեցաք վերատեսութեան ենթարկել ձեր քաղաքական, գրական եւ փիլիսոփայական միտքերը: Ի՞նչ ուղղութեամբ փոխուեցաք:

— Երբ դէպքերը կը պատահէին, չէի անդրադարձած, որ պիտի ազդէին վրաս: Անոնք զիս կը հետաքրքրէին եւ ունէի այն զգացումը, թէ կարեւոր բան մը պատահեցաւ: Կը զգայի, որ երիտասարդները զիս խնդրոյ առարկայ կը դարձընէին, առանց դիտաւորութեան, առանց զիս մտաւորապէս թիրախ ունենալու: Լուի Արակոն, հակառակ անոր, որ բաւական լաւ կապեր ունէր երիտասարդներու հետ, նախատուեցաւ: Կը կարծէի, թէ յարձակումը կը գործուէր ընդհանրապէս ծերերու դէմ: Ապա, 1968ի Մայիսի կէսերուն, Սորպոն գացի խօսելու: Լաւ ընդունուեցայ: Ուրեմն հարցը ուրիշ էր: Բայց ի՞նչ: Չէի կրնար ըսել: Ուրեմն, Մայիս 1968ին, բան չհասկըցայ:

Սկսայ աստիճանաբար հասկնալ 1969ին: Տեսայ, որ մեր բոլորին, իմ, ինչպէս նաեւ ուրիշներուն մօտ քննադատուողը, հիմնականօրէն, մտաւորականն էր: Հարցը կը բարդանար անոր համար, որ այդ բոլոր երիտասարդները իրենք ալ մտաւորական էին, քանի որ կազմուած էին համալսարանի մէջ եւ

digitised by A.R.A.R.@

քննութիւններէ կ՚անցնէին։ Բայց ահա, ատիկա մտաւորականի այն տեսակն էր, որուն հետ այլեւս չէին ուզեր գործ ունենալ։ Արդարեւ, դասական մտաւորականը ա՛յն է, որ ունի որոշ իշխանութիւն։ Տիրացած է գիտութեան մը եւ այդ գիտութիւնը կամայականօրէն իշխանութեան կը վերածուի։ «Դասական մտաւորական» ըսելով միայն գրողները չեմ հասկնար, այլ բոլոր անոնք, որոնք ազատ ասպարէզ մը կը կիրարկեն, — բժիշկ, ճարտարապետ, եւայլն։ Անոնք տիեզերական բարիքին համար աշխատած ըլլալու համոզումը ունեցող մարդիկ են։ Բժիշկ մը, որ հիւանդութիւն մը կ՚ուսումնասիրէ, ատիկա կ՚ընէ համայն մարդկութեան համար։ Եւ սակայն, միաժամանակ, կ՚անդրադառնայ, որ տիեզերական այդ մշակոյթը իրեն կը ջամբուի յատուկ դասակարգի մը կողմէ — քաղքենի դասակարգը — եւ թէ, այս կամ այն ձեւով, ինչ որ ինք կրնայ ընել յօգուտ մարդկութեան, իր ուղղութենէն կը շեղի եւ կը կասեցուի նման ճորտացումով մը։ Հետեւաբար այն չէ՝ ինչ որ պէտք է ըլլար։ Մարդ մը, զոր ես սահմանեցի իբրեւ «գործնական գիտութեան մասնագէտ», այլ, փոխան ատոր, իր արհեստին տիեզերականութեան եւ իր մէջ գտնուող անհատապաշտ արգելակներու պայքարը ապրող մարդ մը։

Ընդհանրապէս, դասական մտաւորականը կ՚ուզէ ջնջել այն առանձնայատուկ նպատակները, որոնց մէջ ընկերութիւնը կը սահմանափակէ զինք եւ ատոր համար ալ կը դառնայ այդ ընկերութեան քննադատը։ Բայց ատիկա արգելք մը չ՚ըլլար իր քաղքենիութեան, որովհետեւ կ՚օգտուի իր յանցանքի զգացումէն։ Կը դառնայ մէկը, որ կը խօսի հրապարակային հաւաքոյթներու մէջ եւ կը ծափահարուի, գիրքեր կը գրէ ընկերութեան ցաւերուն մասին, կը պայքարի յօգուտ մարդկութեան, բայց կը շարունակէ պահել իր առանձնայատուկ դիրքը — կարճ խօսքով՝ կը դառնայ «մտաւորական»։

Առէք, օրինակ, մտաւորական մը ամերիկեան համալսարանի մը մէջ, բնագէտ մը կամ քիմիագէտ մը։ Ահա մարդ մը, որ կ՚աշխատի Վիեթնամի պատերազմին համար։ Այդ աշխատանքը կը կատարէ շօշափելի կերպով։ Իր տիեզերական գիտութիւնը կը դնէ ի սպաս մասնաւոր դատի մը, Վիեթնամի բնաջնջումին։ Նոյն ատեն, եթէ կ՚անդրադառնայ իր ըրածին, կ՚երթայ միթինկներու եւ պատերազմին դէմ կ՚արտայայտուի։

Ֆրանսայի մէջ, կացութիւնը այսքան յստակօրէն չէ սահմանուած, բայց, ընդհանրապէս, մտաւորականին կեանքը կը նմանի ատոր։ Մինչեւ 1968, ես ինքս ալ շատ մը ուրիշ դասական մտաւորականներ կը մասնակցէինք ցոյցերու եւ երբեմըն կը պատահէր, որ քանի մը ապտակներ իջեցնէինք — շատ յաճախ իջեցնողը ոստիկանները կ՚ըլլային —, կ՚երթայինք միթինկներու, դէմ էինք Ալճերիոյ պատերազմին, «ժողովուրդին հետ» էինք, բայց միշտ ալ մեր մէջ կը մնար բան մը, որ մեզի կ՚արգիլէր նոյնանալ ժողովուրդին։ Ահա ա՛յս է, որ ժողովուրդները լոյս աշխարհ բերին 1968ին։ Այլեւս չէին ուզեր այն մտաւորականները, որոնք իրենք զիրենք առաջնորդ կ՚առաջարկէին հակառակ երիտասարդներու կամքին։

— Աւելի քան քսան տարի առաջ, մտաւորականի «յանձնառութիւն» կը քարոզէիք։ Այդ «յանձնառութիւնը» այսօր ուրիշ արժէք չունի՞ ձեզի համար։

— Այո, այդ օրերուն չէի գիտակցեր ատոր։ Յանձնառութիւն ըսելով, իսկապէս կ՚ուզէի խօսիլ արուեստագէտի աշխատանքին յանձնառու բնոյթին մասին։ Այսուհանդերձ, ճիշդ ա՛յդ է դասական մտաւորականին տիպարը։ Հանգիստ է։ Ունի յարկաբաժին մը, շատ գէշ չ՚ապրիր, փոքր քաղքենի մը։ Ու եթէ գրող է, կրնայ յանձնառու ձեւ մը հագցնել իր գործերուն, կրնայ «խորհուրդներ տալ» զանգուածներուն։ Յանուն ինչի՞։ Եւ ինչո՞ւ զանգուածները արժէք պիտի տան իր ըսածներուն։

digitised by A.R.A.R.@

Աւելի անըմբռնելի բան մըն է այսօրուան երիտասարդներուն համար, առնուազն անոնց համար, որոնց կը յաճախեմ։ Մտաւորականին դիրքը բոլորովին տարբեր է իրենց դիրքէն։ Անցրոյ առարկայ պէտք է դառնայ մտաւորականութեան նոյնինքն բնոյթը, որովհետեւ բան մը կը կաղայ։ Յանցանքի զգացումը. ճիշդ այդ։ Մտաւորականը պէտք չէ ատոր կառչի իբրեւ առանձնաշնորհումի մը։ Պէտք է հրաժարի անկէ։ Հրաժարելու երկու ձեւեր կան. կարելի է կապ մը դնել աչքերուն առջեւ եւ քաղաքականօրէն երթալ դէպի աջ, դէպի մարդիկը, որոնք քեզ բացարձակապէս անփոխարինելի կը նկատեն, եւ կամ՝ ուղղուիլ դէպի ժողովուրդը, նոյնանալ անոր հետ եւ, վերջին հաշուով, անոր ուզածները պահանջել։ Երկրորդ պարագային, մտաւորականը այն չէ, որ ծրագիրներ կը պատրաստէ, կ'որոշէ, կարիք ու ցանկութիւն կը սահմանէ։ Այդ բոլորը կը կատարէ ժողովուրդը եւ, անգամ մը որ իրերը ճշդուին, մտաւորականը պիտի փորձէ զանոնք արտայայտել լեզուով մը, որ յաճախ պիտի ըլլայ ժողովուրդին լեզուն, հազիւ սրբագրուած։

— Այլ խօսքով, շատ-շատ իրաւարար մը:

— Առայժմ, մտաւորականին դերը անկէ աւելին չէ։ Յետո՞յ ինչ պիտի ըլլայ՝ չեմ կրնար ըսել։ Հոս կը խօսիմ միայն քաղաքական յանձնառութեան մասին(...)

— Դուք, Ժան-Փօլ Սարթր, անձնական ի՞նչ խնդիրներու հանդիպեցաք մէկ կողմէ զանգուածներուն, եւ միւս կողմէ՝ քաղքենիութեան նկատմամբ վերասահմանումի ձեր փորձին մէջ:

— Մի մոռնաք, որ վաթսունըհօթը տարեկան եմ եւ, հետեւաբար, կը ներկայացնեմ դասական ծեր մտաւորականը։ Ողջիս վրայ ծանրութիւններ կան։ Ուստի՝ անշո՛ւշտ չեմ կրնար քսան տարեկան երիտասարդի մը պէս փոխուիլ, ինքնաբուխ կերպով։ Բայց այն վայրկեանէն սկսեալ, երբ հասկցայ, թէ յանձնառու ըլլալը չի բաւեր այլեւս, փոխեցի ընթացքս։ Եւ այսօր, զանգուածներուն շատ աւելի մօտ եմ, շատ յաճախ անոնց հետ, ըսել կ'ուզեմ՝ ֆիզիքապէս։ Մեր տեղը հոն է։

Տեսայ, որ միթինկները եւ կոչեր ստորագրելը մեծ նշանակութիւն չունէին։ Իրականութեան մէջ, այսօր կողմնակից եմ ապօրինի արարքներու։ Մտաւորականը պէտք է հասկնայ, թէ կարգ մը կացութիւններ այլեւս չեն կրնար օրինաւորութեամբ փոխուիլ։ Ֆրանսայի մէջ կայ կառավարութիւն մը, որ եկած է մեզ ընկճելու, ընտրուած է ատոր համար։ Կառավարութիւն մը, որ չի վարանիր ապօրինի կերպով գործելու, հետեւաբար պէտք է միայն ապօրինութեամբ պայքարիլ անոր դէմ։

(...) — Գործնականին մէջ, ձեր առօրեայ կեանքին մէջ, ձեր ընթացքը ի՞նչ փոփոխութիւն կրեց:

— Պարզապէս, չեմ ըներ այն բաները, զորս կ'ընէի առաջ։ Օրինակ, ներկայիս կը ջանամ ապաստան գտնել մարդոց, որոնք իրենց տուներէն կամայականօրէն արտաքսուած են կամ լաւ բնակարան չունին։ Կ'երթամ այդ խնդրին կապակցութեամբ կատարուող միթինկներուն ու ցոյցերուն։ Ընդհանրապէս ինձմէ յայտարարութիւն մը կ'ուզեն եւ կ'ընեմ։ Այն ատեն կը պատահի տարօրինակ բան մը. բոլոր այն մարդերը, որոնց հետ կը գործեմ, կը խորշին «վըտէթարիա»յէն։ Նոյնպէս եւ ես, բայց որոշ տեսակէտով մը. ինչպէ՞ս կ'օգտագործեն զիս. վըտէթի մը պէս։ Շնականօրէն կը յօժարիմ։ Այլ խօսքով՝ անոնց հետ ցոյցի մը կամ ուրիշ բանի մը չեմ երթար պարզապէս օգնելու համար, որ մարդիկ աւելի լաւ բնակարան ունենան։ Մամուլը կը հրաւիրուի հոն ու

digitised by A.R.A.R.@

կ'երթամ ծանօթ անձի մը պէս, իմ սեփական անունովս։ Մինչ ես իմ գործս կ'ընեմ, բարեկամներս կը կատարեն իրենցը, օգնելով փոխադրութեան։ Կ'ընդունիմ, որ շատ տարօրինակ բան է անթի-սթար-սիսթէմի զգացումը վըտէթներու հանդէպ։ Համբաւս կ'օգտագործեմ։ Կառավարութիւնը չ'ուզեր զիս ձերբակալել հիմա, ու ես այդ իրողութիւնը կ'օգտագործեմ՝ ցոյցերը պաշտպանելու համար։ Անցեալ օր, Կութ տ'Օրի մէջ խօսեցայ գաղթական աշխատաւորներու։ Անկիւնը կեցած էին երկու հարիւր ոստիկաններ, իրենց կառքերով, բայց իրենց տեղէն չշարժեցան։ «Սարթրն է, մի դպնաք»։ Ու մարդ ձեռքը չդրաւ վրաս։ Ուստի՝ կրցայ խօսիլ, ուրիշներ ալ առիթ ունեցան խօսելու, բայց լսեցի ոստիկան մը, որ կ'ըսէր. «Սպասեցէք մինչեւ որ երթայ, ապա ձերբակալենք միւսները»։ Արդիւնք. վերջին զացողը եղայ։

Սկիզբը, երբ միթինկներու կ'երթայի, կարգ մը բարեկամներ կը պոռային. «Սատանան տանի, դարձեալ սթար-սիսթէմ։ Միշտ նոյն պատմութիւնը»։ Հիմա՝ կը հասկնան։ Իրենց համար այլեւս վըտէթ մը չեմ։ Հիմա եղածին կը խօսին հետս ու զիրար շատ լաւ կը հասկնանք։ Բայց կը հասկնան նաեւ, որ քաղքենիութեան մէջ այսպէս կ'ըլլայ։ Զայն պիտի օգտագործենք այնքան ատեն, որ բան մը արժէ։

Առայժմ՝ կը քալէ։ Ինծի դէմ, իբրեւ «Ժողովուրդի դատ»ի տնօրէնի, կան եօթը ամբաստանութիւններ. բայց կը թըւի, թէ չեն ուզեր զանոնք գործադրել։ Կրնամ վաղն իսկ ունենալ եօթը դատավարութիւններ։

— Փոխեցիք նաեւ ձեր զգեստաւորումը։ Ոմանք կը զարմանան տեսնելով, որ այս տարիքին ձախերու նորաձեւութեան կը հետեւիք։

— Գիտեմ։ Դասական մտաւորականի պատկերը, — օսլայուած օձիք, փողկապ եւ բաճկոն-տաբատ, միշտ ջղայնացուցած է զիս։ Ինքզինքս երբեք հանգիստ չեմ զգացած, բացի ամրան եղանակէն, երբ կրնայի բաճկոնս հանել եւ թեթեւ շապիկ մը հագնիլ։ Հիմա, հրաժարած ըլլալով խիղճս տանջող էական սկզբունքներէն, հագուստներս փոխեցի, բայց տակաւին ըրի նաեւ անձնական ճաշակիս բերումով։ 1968ի ամառը Վենետիկ էի, երբ տեսայ այն հագուստը, զոր հիմա կը կրեմ։ Հիմա մաշած է, բայց այն ատեն չքեղ էր եւ գնեցի, որովհետեւ մտածեցի. ահա այսպէս պիտի հագնիմ այսուհետեւ։ Սակայն կը պատահէր Մայիսի ցոյցերուն վաղորդայնին ու ես ինծի ըսի. «Այս տարիքիս, ի վերջոյ, կրցայ հասնիլ հանդերձանքի ազատութեան»։ Քաղքենի հանդերձանքը, նոյն գոյներով բաճկոն եւ տաբատ, ճերմակ շապիկ եւ փողկապ, տարիներով զզուելի թուած է ինծի, բայց կը մտածէի, թէ ահաւոր նորաձեւութիւն մըն է այդ, որուն սակայն պէտք է հետեւիմ, այլապէս զիս խենթի տեղ պիտի դնեն։ Մէկ խօսքով՝ համակերպած էի։ Հիմա այլեւս չեմ համակերպիր։

— Քաղքենիութեան համազգեստը հագնելու մերժումը անշուշտ առաջին քայլ մըն է։ Բայց կը կարծէ՞ք, թէ ատիկա բաւական ըլլայ քաղքենի շարքերէն ներս իսկական խռովք մը ստեղծելու համար։

— Անշո՛ւշտ ոչ։ Բայց քաղքենիութիւնը խռովելու շատ մը պատճառներ ունի։ Կարելի է ատիկա զգալ ու տեսնել ամէն օր։ Ան այլեւս չունի գաղափարաբանութիւն մը։ Քաղքենի գաղափարաբանութիւնը կը պատկանի 19րդ դարուն։ Այսօր, միակ բանը, որ քաղքենիութիւնը կրնայ ընել, օրէնքներ հնարելն է։ Ատիկա պայքարի իր եղանակն է։ Բայց դիմացը կը գտնէ երիտասարդութիւն մը, որ նոյնպէս քաղքենի է։ Արդարեւ, բազմաթիւ մաոյականներու միջավայրը քաղքենի է։ Ուստի՝ ան հընարեց ցեղասպանութեան ուրիշ ձեւ մը, ցեղասպանութիւնը ընդդէմ երիտասարդներուն (...)

digitised by A.R.A.R.@

—Քիչ առաջ ըսիք, թէ ապօրինութիւնը պայքարի միակ ձեւն է, որ կրնայ արդիւնք տալ մեր օրերուն: Կողմնակի՞ց էք նաեւ բռնի միջոցներու:

— Այո: Առանց գոյզն կասկածի: Միշտ կողմնակից եղած եմ, բայց տակա կ'ընէի թիկնաթոռի մը մէջ նստած, ա՛յդքան: Ուշադրութի՛ւն. ես բռնի միջոցներու կողմնակից եմ, բայց ապօրինութիւն չի նշանակեր անպայման յարձակողական բռնութիւն, կրնայ պարզապէս նշանակել ինքնապաշտպանական բռնութիւն: Առէք ցոյցի մը օրինակը: Կառավարութիւնը արտօնութիւն չի տար մեզի, բայց մենք կ'ընենք. ոստիկանները կու գան ցրուելու: Բռնութիւնը հոս կը կիրարկուի ոստիկաններուն կողմէ: Ապօրինութիւնը ա՛յն է, որ կը մերժէն նկատի ունենալ Սահմանադրութիւնը եւ Օրինագիրքը, որոնք ամէն վայրկեան կը բռնաբարուին քաղքենիութեան կողմէ:

Զանգուածները պէտք է գիտակցին այս բռնաբարումին, պէտք է անդրադառնան, թէ ա՛յն՝ որուն երկար ատեն ենթարկուած են, բռնութիւնն է... Երբ ատիկա կը հասկնան, ատելութիւնը կը յայտնուի: Մարդիկ կ'ուզեն, որ յեղափոխականները ըլլան քաղաքավար անիշխանականներ: Բայց երբ բանուոր մը յանկարծ կը հասկնայ, թէ ի՛նչ բաներու ենթարկուած է, կը սկսի ատելութիւն զգալ: Ու այդ ատելութենէն կը ծնի հակաբռնութեան քաջութիւնը: Ահա թէ ինչու «Ժողովուրդի դատ»ի իւրաքանչիւր թիւին մէջ, — ու այս կէտին առընչութեամբ, ամբողջովին համաձայն եմ բարեկամներուս հետ, — շատ կը խօսինք դասակարգերու ատելութեան մասին:

— Ժընէ անպայման ձեզի պատմած կ'ըլլայ պատմութիւնը այն կնոջ, որ կը գանգատէր իր սպասուհիին ապերախտութենէն. *«Այն տպաւորութիւնը ունիմ, որ զիս կ'ատէ, մինչդեռ բոլոր հին հագուստներս իրեն կու տամ»:*

— Այո: Ու Ժընէ իրեն հարցուցած է. «Իր հագուստներէն մէկը երբեք տուա՞ւ ձեզի»:

— Հակամշակոյթի երեւոյթը ծանօ՞թ է ձեզի, իբրեւ դասական պատրաստութեան տէր գրողի:

— Մեզի՝ Ֆրանսացիներուս համար, կը կարծեմ, թէ հակամշակոյթը կրնայ միայն ժամանակաւոր ըլլալ: Անշուշտ ան շատ աւելի կարեւոր նպատակ մը կը հետապնդէ Միացեալ Նահանգներու մէջ, մա՛նաւանդ անոր համար, որ շատ թմրեցուցիչ կը գործածուի հոն: Թէեւ հոս, Ֆրանսայի մէջ, կը ճանչնամ նկարիչ մը, որ ներկ գնելու համար, թմրեցուցիչ կը ծախէ: Կը մեղադրէի զինք, որովհետեւ ամբողջովին չէր մերժեր դրամատիրական մշակոյթը: Հակամշակոյթը այս պահուս տեղ չի կրնար տանիլ, որովհետեւ դրամատիրական աշխարհի մը մէջ ապրելով, ի վիճակի չենք ուրիշ բան ստեղծելու: Այս պայմաններուն մէջ, հակամշակոյթը շատ-շատ կրնայ ըլլալ նահանջի դիրք մը:

— Ի՞նչ պայմաններու մէջ կրնայ իրական դերի մը կոչուիլ:

— Այդ պայմաններուն առաջինը այն է, որ զանգուածները միանան շարժումին: Ուսանողները երբեք հակամշակոյթ պիտի չընեն, որովհետեւ արդէն դասուած են: Մտաւորական կը նկատուին: Անոնց կը տրուի մշակոյթ մը, զոր չեն ուզեր, բայց ինչ ալ ընեն, նոյնին կու գայ... ուրիշ ուղղութեամբ մը:

Բիթնիկ դրականութիւնը եւ մինչեւ իսկ եւրոպական գաղտնի թերթերը, որոնք թմրեցուցիչի հասցէներ կու տան, տեղ չեն հասցներ: Ո՛չ, պէտք է նախ ըսենք, թէ ինչ կը մերժենք մշակոյթին մէջ: Այս մասին, ահա մտածումս. մշակոյթը, ինչպէս իշխանութիւնը, կը գտնուի ձեռքին մէջ որոշ թիւով անձերու, որոնք զայն սեփականացուցած են ու կը մերժեն ուրիշներուն: Եթէ կը փափա-

digitised by A.R.A.R.@

քինք ստեղծել հակամշակոյթ մը, պէտք է միանանք զանգուածներուն, դիտենք եւ սպասենք։ Երբ մէկը առաջուան պէս չ'ապրիր, անպայման ուրիշ ձեւով կը գրէ կամ երբեք չի գրեր։ Առայժմ, միայն փոքր նշաններ կը տեսնեմ։ Իսկական հակամշակոյթ մը պէտք է ըլլայ նոյնինքն զանգուածներուն կողմէ կազմուած եւ տարածուած մշակոյթ մը։

(...) — Երեւակայեցէք ժողովրդային մշակոյթի մը յայտնութիւնը ժողովրդային ընկերութեան մը մէջ: Ի՞նչ պիտի մնայ հոն գլխագիր Մ-ով դասական մըշակոյթէն:

— Նախ՝ ժողովուրդը պիտի հրաժարի այդ Մ. գլխագիրէն եւ զայն պիտի փոխարինէ մանրագիր մով: Բայց թէ ինչ պիտի մնայ՝ դժուար է ըսել։ Պիտի մնայ ա՛յն՝ զոր ժողովուրդը որոշած է պահել։ Ի՞նչ պիտի մնայ խաչակրութիւններէն, իբրեւ մշակութային իրողութիւն։ Հոս չեմ խօսիր պատմական տեսանկիւնէն, այլ նկատի ունիմ մշակութային երեւոյթը միայն։ Չեմ գիտեր։ Մեր մշակոյթին պատկանող բառ մըն է այդ ու զայն շարունակ կը գործածենք. «խաչակրութիւն աղմուկի դէմ», «հակաբոլշեւիկ խաչակրութիւն», «ապականութեան դէմ խաչակրութիւն»։ Ի՞նչ պիտի մնայ այդ բառէն ու անոր կապուած դէպքերու շարքէն։ Բացարձակապէս անկարելի է գիտնալ։ Ժողովուրդին կը մնայ որոշել, ա՛յն ժողովուրդին, որ ինք պիտի ստեղծէ մշակոյթը եւ պիտի ընդունի զայն։

— Իսկ գրականութեան գըլուխ-գործոցնե՞րը: Յիսուն տարի ետք, չինական տիպի ընկերութեան մը մէջ, «*Մադամ Պովարի*» ի՞նչ պիտի ըլլայ:

— Գիտէք, թէ Սթանտալի մասին դասեր կու տան Չանկհայի մէջ։ Անշուշտ դասաւանդութիւնը կ'ըլլայ հակաքաղքենի տեսակէտէ մը, ցոյց տալու համար, թէ ինչի՞ կը նմանէր քաղքենիութիւնը բուն ուսումնասիրուած գիրքին։ Բայց, վերջին հաշուով, հետաքըրքրական է նկատել, որ Սթանտալ կը մընայ, մինչեւ իսկ այդ պայմանով։ Գալով Ֆլոպէրի եւ «Մատամ Պովարի»ի... այրերու եւ կիներու ներքին հարցերը գոյութիւն ունին բոլոր մշակոյթներու մէջ, հետեւաբար, այս վէպը գուցէ մընայ «միջանձնական յարաբերութիւններ»ու ուսումնասիրութեան համար։ Սիրոյ վրայ հիմնուած մշակոյթի մը մէջ, «Մատամ Պովարի» պիտի մնայ։

Սակայն, կը մտածեմ, թէ արդեօք Սըր Ուալթըր Սքոթի վէպերը «Մատամ Պովարի»էն աւելի պիտի չդիմանա՞ն։ Պատմական վէպին մէջ Սքոթի կատարած փորձերը միւսներէն աւելի դէշ չէին։ Սկովտական պայքարող կուսակցութիւնները բաւական ճշմարտութիւններ ունէին, թէեւ զանոնք այլուր սահմանած էին(...) Այս բոլորը կրնան ըլլալ հաճոյալի ուսումնասիրութիւն մը դարեր առաջ պատահածներու մասին, որոնք քաղքենիութիւնը առաջնորդեցին յեղափոխութեան։

Բայց «Մատամ Պովարի» այնքան ապապատմական է... Պալզաք աւելի պատմական պիտի ըլլար, հակառակ անոր, որ կը նախընտրեմ Ֆլոպէրը։ Բայց պարտաւոր եմ դիտել տալ, թէ Պալզաք (ինչպէս ըսած է. «Պալզաք ինծի շատ աւելի բան սորվեցուց, քան յեղափոխական ճառերը») ընկերութիւնը նկարագրած է թերթօն-վէպի մը հեղինակին պէս։ Կրնա՞յ մնալ, չենք գիտեր։ Ինչպէ՞ս գիտնալ։ Ո՞վ կ'որոշէ։ Իսկ Տանթէ՞ն։ Ի՞նչ պիտի մնայ Տանթէէն(...)

—Ամերիկացի ձեր նախասիրած գրողներուն — Տոս Փասոս, Ֆոլքնըր — ռեփորթաժային կողմը պիտի պահէք զիրենք, առնուազըն իբրեւ վկայ, եթէ ոչ՝ արուեստագէտ...

— Անիկա կախում պիտի ունենայ

digitised by A.R.A.R.@

այն արժէքէն, որ ժողովրդային մշակոյթը պիտի տայ անոնց վկայութեան: Նոյնիսկ այսօր, անցեալի կարգ մը գըրողներ, որոնք չափազանց համբաւ վայելած են, գոյութիւն չունին այլեւս: Օրինակ՝ Խօժէն Սիւ: Թերթօն-վէպի թագաւորն էր, նոյնիսկ գահընկէց ըրած էր Պալզաքը: Բայց այսօր ո՞վ կը կարդայ զայն(...)

Ուրիշ օրինակ մը՝ Հէմինկուէյը: Շատ ինկած է Միացեալ Նահանգներու մէջ: Գրեթէ չի կարդացուիր: Կարծեմ քանի մը փրոֆեսէօրներ կը կարդան, բայց հասարակութիւնը, մա՛նաւանդ երիտասարդները զայն դէն շպրտած են:

(...) — Վաթսունեօթը տարեկան էք: Ձեր ձախ բարեկամները քսանի եւ երեսունի միջեւ: Քսան տարեկանին, պիտի կրնայի՞նք վաթսուն տարեկան բարեկամ մը ունենալ:

— Երբ քսան տարեկան էի, արձակուրդի ընթացքին հանդիպեցայ ծեր նըկարիչի մը, որ զիս շատ հմայեց: Ի՞նչ լաւ ժամանակ անցուցինք միասին: Անշուշտ զուարճանալու համար չէր. կար աւելի լուրջ բան մը: Կու գար, իրմէ կը խնդրէինք ըսել իր մտածումները, պատմութիւններ պատմել:

— Միայն քաղաքական վիճաբանութիւննե՞ր կ'ունենաք ձեր մաոյական բարեկամներուն հետ:

— Այո՛: Բացարձակապէս ուրիշ ոչինչ: Արդէն միայն քաղաքականօրէն կը մտածեն: Մարդիկ են, որոնց համար ընազանցութիւնը, փիլիսոփայութիւնը, արուեստը, այս բոլորը գոյութիւն չունին: Կը խորհրդածեն քաղաքականութեան մասին, ըԱալիքներու մասին: Այդ գիծերուն վրայ զօրակոչի մէջ են օրը 24 ժամ: Երբեմն, աւելի լայն առումով կը խօսինք քաղաքականութեան մասին: Կը նախատեսենք միամսեայ գործունէութիւն մը, փոխանակ օրը օրին գործելու:

— Կը բաժնէ՞ք արուեստի անոնց ըմբռնումը:

— Ոչ մէկ ըմբռնում ունին: Ինչպէ՞ս կ'ուզէք, որ ունենան, երբ եւրոպական արուեստը այս վիճակին մէջ է ու իրենց հերոսին՝ Մաոյի արուեստը այնքան ահռելի: Բայց ասիկա՝ իրենք երբեք պիտի չընդունէին:

— Կը ցաւի՞ք:

— Չինաստանի արուեստին այդպէս ըլլալո՞ւն: Այո՛, կը ցաւիմ: Եթէ ճիշդ է, որ չինական օփերան ամբողջովին քանդըւած է, ատոր համար ալ կը ցաւիմ: Հոյակապ էր: Բայց ի՞նչ ընենք: Շատ բաներու համար կ'ափսոսանք: Կրնանք ցաւիլ նաեւ, որ յիմար մը աւրած է Միքէլ Անճելոյի Փիեթային դէմքը:

— Մշակութային յեղափոխութիւն մը կ'երեւակայէ՞ք Փարիզի մէջ: Պիտի փորձէ՞ք արգիլել, որ այրեն Ազգային մատենադարանը, Ժոքոնտը, եւայլն:

— Պիտի ձգէի, որ այրեն Ժոքոնտը՝ առանց րոպէ մը իսկ մտածելու այդ մասին: Բայց կը կարծեմ, որ պիտի փորձէի պաշտպանել քանի մը ուրիշ բաներ: Պիտի յաջողէի՞, ատիկա ուրիշ խնդիր է: Բայց կը կարծեմ, թէ պիտի ըսէի. մէկ կողմ ձգենք ասիկա, յետոյ կը վերադառնանք:

Առանց ցաւելու պիտի տեսնէի այրիլը փրոֆեսէօրներու, որովհետեւ անոնցմէ ոմանք ոճրագործներ են: Բայց, իրականին մէջ, պիտի ուզէի, որ որոշ ատեն մը զանոնք արգելափակեն նկուղներու մէջ, ինչպէս նկարներն ու գիրքերը՝ պատերազմի միջոցին: Գլխաւոր գործը կատարուելէ ետք, հանդարտ գըլուխով կը խօսինք իրենց մասին:

Բայց երբ կը մտածեմ Ժոքոնտի մասին: Իսկապէս կան բաներ, որոնք ոչ մէկ օգտակարութիւն ունին: Երկար ատեն, Ժոքոնտի ժպիտը քիչէ ծառայեց դէշ

digitised by A.R.A.R.@

գրողներու։ Այդ ժպիտը կը ներկայացընէր բան մը. այսօր բան չի ներկայացըներ այլեւս։ Դատարկ է։ Լաւագոյն բանը, որ տեսայ Ժոքոնտի կապակցութեամբ, փոթոմոնթաժ մըն էր, ծնունդէս ի վեր այդ գործին միակ ինքնատիպ գործածութիւնը։ Ինծի համար՝ ան կը ներկայացնէ տիպարը նկարներու, որոնք այլեւս ըսելիք ոչինչ ունին, մինչ Լէոնարի եւ Թինթորէի միւս նկարները դեռ բան մը կը նշանակեն։

(...) — Դուք անուրանալիօրէն ժամանակակից ամէնէն հռչակաւոր փիլիսոփան էք: Ինչպէ՞ս կը յարմարիք այդ հռչակին:

— Գիտէք, այն տպաւորութիւնը ունիմ, որ ուրիշի մը կեանքին մէջ փոխադրուող հռչակը կը պատկանի ուրիշի մը։ Ես կամ եւ կայ միւսը։ Միւսը գիրքեր գրած է եւ կը կարդացուի։ Շինուած է տարրերէ, որոնց մասին գաղափար չունիմ։ Գոյութիւն ունի, գիտեմ, բայց զիս չի նեղեր։ Ինչպէս ըսի, զայն կ'օգտագործեմ արդարութեան կարգ մը պարագաներու եւ ապօրինի գործերու համար, բայց իր մասին չեմ մտածեր բնաւ ես։ Զունիմ այն զգացումը, թէ ան գոյութիւն ունի։ Կը ճանչնամ միսէ եւ ոսկորէ մարդ մը, որ ես եմ, որ պտոյտի կ'երթայ, կ'ուտէ, կը քնանայ, յիմար մտածումներ ունի, ինչպէս ամէն մարդ, բայց որ ոչ մէկ կապ ունի պարոնի մը հետ, որուն գիրքերը կը կարդան։

— Տարիներ առաջ, ըսած էք, թէ աշխարհի մէջ ամէնէն աւելի երեք բան կը սիրէք: Կիներու հետ խօսիլը, փիլիսոփայութիւնը եւ գրականութիւնը...

— Պիտի նախընտրէի հետեւեալ կարգը. նախ գրել, ապա՝ կիներու հետ խօսիլ։

— Ինչո՞ւ կիներու խօսակցութիւնը կը նախընտրէք այրերու խօսակցութենէն:

— Որովհետեւ այրերը գործի մասին կը խօսին։ Կը խօսին իրենց արհեստին կամ քաղաքականութեան մասին։ Այրերու հետ խօսակցութեան ոչ մէկ ազատութիւն կայ։ Կու գայ մարդ մը եւ կ'ուզէ հետս խօսիլ, օրինակ, Ժընէի մասին գրած իր թեզին շուրջ, եւ կամ ուրիշ մէկը, որ ձանձրացած է գործէն եւ կ'ուզէ անդամակցիլ քաղաքական կուսակցութեան մը, ուր «օգտակա՛ր գործ» պիտի ընէ։ Ահաւասիկ ինչ բանի մասին կը խօսին այրերը։ Իրենց արհեստին։

Վերջին հաշուով, կիները կը սիրեմ, որովհետեւ ընկճուած են։ Կը կարծեմ, թէ ատոր համար է։ Անձս կը մեղադրեմ, որովհետեւ կնոջ ազատագրութեան կողմնակից եմ, բայց կը կարծեմ, թէ մարդոց եւ իրերու հանդէպ կիներու ցոյց տուած հետաքրքրութիւնը կու գայ անկէ՛, որ այրերէն աւելի պարապ ժամանակ ունին։ Իրենց ընկճուածութեան մէջ, տեսարան մը դիտելու աւելի ազատութիւն ունին։ Եթէ յաջողին ազատագրուիլ, այրերուն պէս պիտի ըլլան եւ գործի մասին պիտի խօսին։

— Բայց, հակառակ ատոր, անոնց ազատագրութիւնը կ'ուզէք:

— Այո՛։ Անշուշտ ի վնաս ինծի։ Կարծեմ, թէ շատ հանգիստ պիտի չըլլամ այն ընկերութեան մէջ, որուն յայտնուիլը կ'ուզեմ։ Բայց հարցը ա՛յդ չէ։

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱԶԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

***

Հայ մտաւորականը յաճախ բռնազբաղ ու անորոշ կերպով ազատական է կամ կը կարծէ ինքզինքը, առանց ըմբռնելու, թէ ոչինչ կը նշանակէ ազատական ըլլալ՝ առանց դիրք որոշելու գոյութիւն ունեցող քաղաքական, տնտեսական, ընկերային ուժերուն հանդէպ։

***

Հայ մտաւորականը երբեմն յեղափոխական կը կոչէ ինքզինք, գրեթէ միշտ անգիտանալով սակայն, թէ ի՛նչ է, որ ինք կ'անուանէ յեղափոխութիւն։ Ան յաճախ դիւրութեամբ կը շփոթէ ծաղաճակած յարաբերական անկախութեան հետապնդումը՝ յեղափոխութեան հետ, որ մէկ չէ ո՛չ ժամանակի եւ ոչ ալ տարածութեան մէջ։

***

Հայ գրագէտ մտաւորականը, արուեստի կալուածին մէջ, յաճախ արգիական է։ Բայց չ'ուզեր գիտնալ, թէ ոչի՛նչ կը նշանակէ այդ ապշեցուցիչ ու գերազանցօրէն անմիտ բառը, որ լոկ կը պարտաճէ ծառուղիական լրագրութեան։

***

Առանց մտքի բարձր կարողութիւններու, առանց իմացական ներուժ ընդունակութեանց, առանց ստեղծագործական ոգակոչ արժէքաւոր ու բնատուր ձիրքերու, կարելի չէ առաջին հանդիպած էջ մրոտողին կամ բառ գլորողին մտաւորականի չէնչող պսակ մը պարգեւել։

***

Իմացական է՛ն բարձր անհատականութիւնն իսկ, որ ընկերային, հանրային, մտաւորական որեւէ ծառայութեան մէջ չէ, արժանի չէ մտաւորական տիտղոսին։

***

Ֆրանսացի մ'ը ծանօթ իրական մտաւորականին կեանքը որ քննէք՝ ստիպուած էք յաճախ ձեր գլխարկը հանել ո՛չ միայն իր տաղանդին, այլեւ մնոյուն, խորունկ իր հիգին գիմաց։

***

Ամէն մտաւորական պէտք է պատկանի գաղափարական ընտանիքի մը ու գիտակցօրէն, եթէ կարելի ըլլայ կազմակերպուած ձեւով։

***

Որքա՜ն յաճախ հայ մտաւորականը կը նըմանի՝ առանց կողմնացոյցի նաւի մը, որ կրնայ երթալ հարաւ ու կրնայ երթալ հիւսիս, համաձայն կեանքի հովերուն, որ կը փչեն։

***

Ազգի մը պատկանելիութիւնը անունի ու մկրտութեան խնդիր չէ միշտ։ Որքա՜ն յաճախ կը հանդիպինք մարդոց, մա՛նաւանդ գաղութներու մէջ, որ ի սպառ պարպուած են ո՛չ միայն ազգային ամէն բովանդակութենէ։ Որքա՜ն յաճախ կը հանդիպինք մտաւորական կոչուած պարոններու, որ մտաւորական չըլլալէ զատ՝ մարդ ալ չեն ու հայ ալ չեն։

Վ. Շ.

digitised by A.R.A.R.@

ՎԱՋԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

Ո՞Վ Է ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆԸ

Չկայ պատուի տիտղոս մը, որ Հայ կեանքը աւելի դիւրութեամբ նետէր առաջին հանդիպողի ուսերուն, քան թէ մտաւորականի այս ցնցոտին։ Հայ եկեղեցիին քահանաներն անգամ քառասունքը աւարտելէ յետոյ միայն իրաւունք ունին իրենց հնամենի փիլոնը կրելու։ Մինչդեռ հասարակ նախակրթարան մը աւարտողն իսկ՝ քիչ մը չ՚ամչնար անգամ, եթէ զինքը մտաւորական յորջորջեն։

Որո՞նք են իրապէս մտաւորականութեան գլխաւորը, զատորոշող յատկանիշները։ Ուսումն ու զարգացումը, հըմտութիւնն ու մշակութային միւս տարրերը, տաղանդն ու բնական ձիրքերը, գիտութիւնն ու փորձառութիւնը, ընթերցումներն ու ատոնց ընկերացող մտանայատկութիւնները կը բաւե՞ն միթէ ոեւէ անհատի մտաւորական բարձր տիտղոսը տալու համար։ Անտարակոյս ո՛չ։ Մարդ կրնայ, առանձին, պատմութեան վերաբերեալ հսկայ գրականութիւն լափել։ Տարիներ հակիլ պատմական աշխատութիւններու վրայ ու այդ ընթերցումներէն դուրս գալ պարկեշտ ընթերցողի պզտիկ վկայականով մը միայն։ Ի՛նչ որ ճիշդ է պատմութեան համար՝ ճիշդ է նաեւ մարդկային մտքի բոլոր միւս կալուածներուն առընչութեամբ։ Ո՛չ բնական գիտութիւններու յամառ ընթերցողը, ոչ ալ փիլիսոփայութեան յարատեւ սիրողը, ո՛չ արուեստներու, գրականութեան ու մատենագրութեան սիրահարը եւ ոչ ալ զարգացած ու մաքուր հետաքրքիր բժիշկը, ո՛չ բանասիրական մանրամասներու վրայ տարիներ աչքի լոյս սպառողը, ոչ ալ բազմաթիւ երկիրներու քաղաքական ու տնտեսական աշխարհագրութիւնը գոց գիտցողը անպայման կերպով մտաւորականութեան մաս կը կազմէ։

Որպէսզի ոեւէ մէկը ընդունակ ըլլայ որեւէ մտաւորական դեր կատարե-

digitised by A.R.A.R.@

լու՝ անհրաժեշտաբար պէտք է գոհացում տալ հետեւեալ առաջին պայմաններուն.—

Ա) Պէտք է որ ան կրողը ըլլայ իմացական բացայայտ յատկութեանց, մտքի ամէ՛ն գործունէութեան համար անհրաժեշտ եղող կարգ մը ձիրքերու, առանց որոնց ո՛չ մէկ իրական զարգացում կարելի է։ Պէտք է որ իմացական բարձր աստիճանի էակ մը ըլլայ՝ կարենալ իւրացնելու եւ յետոյ՝ զարգացնելու եւ զուցէ տարածելու համար մարդկային քաղաքակրթութեան տարրերը։

Առաջին ակնարկով լափալիսեան ճշմարտութիւն մը կը թուի ասիկա։ Առաջին առթիւ՝ առաջին ընթերցողն իսկ կրնայ առարկել, թէ առանց իմացական բացայայտ յատկութեանց, առանց մտքի յատկանշական կարողութիւններու ո՛չ ոք կրնայ մտաւորականութեան սանդուխին աստիճանները բարձրանալ։ Ու անտարակոյս դիւրին չէ անմիջապէս որոշել, թէ ո՛վ իմացական բարձր աստիճանի էակ մըն է եւ ո՛վ չէ։ Իմացականութիւնը մարդկային սովորական չափերով չի կշռուիր։ Ու հոս է արդէն խնդրին հանգոյցը։ Յամենայնդէպս խնդրին գլխաւոր հանգոյցներէն մին։

Արդարեւ, իմացական կարողութիւններու տեսակը կայ։ Երբ կը գործածենք իմացական բարձր աստիճանի էակ տարազը, իրողութեան մէջ, կ'ուզենք տարբերութիւն մը դնել բնատուր ընդունակութեանց միջեւ։ Կ'ուզենք ճշդել, թէ իմացականութիւնը մէկ չէ ո՛չ իր տարողութեամբ, ո՛չ իր էութեամբ եւ ոչ ալ իր զարգացման կարելիութիւններով։ Անտարակոյս, հարկ պիտի ըլլար անմիջապէս ճշդել, թէ ի՞նչ է իմացականութիւնը։ Բայց բոլոր սահմանումներն ու բոլոր տարազները անկատար կերպով կը յատկանշեն երեւոյթը։ Ջանանք ուրեմն երկու պարզ օրինակներով բացատրել մեր միտքը։

Մինչեւ երկրորդական վարժարանի, լիկիոնի վերջին դասարանները՝ աշակերտ մը կրնայ դիւրութեամբ իւրացնել դպրոցական ծրագրին ուսողական գիտութիւններու վերաբերեալ մասը, եթէ անշուշտ բացայայտ ընդունակութիւններ ունի այդ ուղղութեամբ։ Բայց նոյն աշակերտը կրնայ հոդ կանգ առնել եւ չկրնայ հետեւիլ բարձր ուսողութեան։ Ի՞նչ կը նշանակէ այս երեւոյթը, — հետեւեալը.— Ենթակային ուսողական կարողութիւնները սահմանափակ են, որոշ բարձրութեան վրայ մնալով հանդերձ։ Արդարեւ, մարդոց մէկ մասը այդ կէտին իսկ չի կրնար յանգիլ յաճախ։ Որքան աշակերտներ սահմանուած են նախակրթութենէն անդին չանցնելու ու որքա՜ն ուրիշներ, որ օրինակ, գրահաշուի տարրերը կամ միջոցին մէջ երկրաչափութեան առաջին բառն իսկ պիտի չըմբռնեն բնաւ։ Այդ լիկիոն աւարտող տղան ընդունակ է իր իւրացուցած ուսողութեան առաջին կարգի ճարտարագէտ մը ըլլալ, բայց ո՛չ բնաւ ուսողական գիտութեանց դասախօս մը։ Լիկիոնէն յետոյ կայ համալսարանը իր լիսանսով ու աւելի յետոյ ուսողութեան ակրէկասիոնը, որ իրաւունք կու տայ դասախօսելու լիկիոններու մէջ։ Ուրեմն, առաջին ակնարկով, ուսողութեան մէջ ընդունակ տարրերը հետեւեալ դասաւորումը կը ստանան, որ ինքնին պերճախօս է ու ցոյց կու տայ իմացականութեան աստիճանաւորում մը։

1.— Անոնք, որ ընդունակ են լիկիոնը աւարտելու.

2.— Անոնք, որ կրնան մինչեւ լիսանս երթալ.

3.— Անոնք, որ մինչեւ ակրէկասիոն կրնան բարձրանալ։ Ու ասոնց թիւը խիստ սահմանափակ է։ Արդարեւ, ամէն տարի այս քննութիւնը տեղի կ'ունենայ Փարիզի մէջ (բերանացի) ու կ'ընդունուին, առաւելագոյն պարագային, տասնըհինգէն երեսուն հոգի միայն, ամբողջ Ֆրանսայի մէջ։

4.— Ու վերջապէս անոնք, որ վեր են այս բոլոր դասաւորումներէն եւ որոնց համար ուսողական մտքի ճախրանքները կը թեւածեն միջոցին մէջ, հանդիպելով յաճախ փիլիսոփայութեան, բնազանցու-

digitised by A.R.A.R.@

թեան ու բանաստեղծութեան։ Անրի Փուանքարէներն ու Այնշթայնները։

Որքան ալ կամայական ըլլայ նման դասաւորում մը, բացորոշ կերպով ցոյց կու տայ սակայն մտքի ճուիրապետութիւնը, որ կայ իմացական բարձր աստիճանի էակներուն եւ միւսներուն միջեւ։

Երկրորդ օրինակը առնենք դրականութենէն։ Երկրի վրայ քիչ է թիւը այն էակներուն, որ անընդունակ են ուրախութեան կամ տրտմութեան ժամու, իրենց կեանքին պատմութիւնը պատմելու։ Թաղապետական աւելածուն անգամ, քանի մը բաժակ խմելէ յետոյ, կրնայ պատմութիւն մը պատմել, որուն հերոսը ինք է։ Եթէ այդ նոյն Թաղապետական աւելածուն երկրորդական վարժարան գացած ըլլար ու հետեւաբար դոյզն չափով գրելու դիւրութիւն ձեռք ձգած ըլլար՝ կրնար գրի առնել իր պատմութիւնը։ Ու կ'ունենայինք ինքնակենսագրական վէպ մը։ Քի՞չ են միթէ ժողովուրդին մէջ այն անհատները, որ դպրոց գացած չըլլալով հանդերձ, հաճելի ձեւով կը պատմեն, գործածելով նաեւ իրենց երեւակայութիւնը։ Ո՞ւր է տարբերութիւնը ուրեմն ստեղծագործ գրագէտին եւ այս վերջիններուն միջեւ։ Ո՞րն է այն չափանիշը, որով շատ յաճախ կը դասաւորենք գրագէտներն ու բանաստեղծները։ Կ'ըսենք միջակ գրագէտ մըն է, երկրորդ կարգի գրող մըն է, փորձեղ տաղանդ մը ունի եւ կամ թէ ազգային խանձարը կ'անձնաւորէ։ Որքան ալ կամայական թուի, ոեւէ գրական քննադատ պիտի վարանէ՞ր միթէ ստորագրել հետեւեալ դասաւորումը․

1․— Երուխան կամ Նարդոս տաղանդաւոր գրագէտներ են․

2․— Դանիէլ Վարուժան մեր մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկն է․

3․— Նարեկացի մեր ազգային հանճարին հարազատ վայրկեաններէն մէկն է։

Մեր չափանիշը ուրեմն վերածին կը հանգչի ո՛չ թէ չօշափելի, դիւրաւ բանաձեւելի, հեշտութեամբ չափի վերածուող կէտերու վրայ, այլ ներքին յատկութեան մը, որ բացորոշ է ամէ՛ն անգամ, որ կը գտնուինք ստեղծագործական կարողութեան բարձր արտայայտութեան մը առջեւ։ Ուրեմն հոս եւս՝ աստիճանաւորում մը եւ նուիրապետութիւն մը կայ։

Հետեւաբար խնդիրը կը վերաբերի ընդոծին, ներդոյակ արժէքներու։ Առանց մտքի բարձր կարողութիւններու, առանց իմացական ներուժ ընդունակութեանց, առանց ստեղծագործական որակով արժէքաւոր ու բնատուր ձիրքերու, կարելի չէ առաջին հանդիպած էջ մրոտողին կամ բառ գլորողին մտաւորականի չքնաղ պսակ մը պարգեւել։

Այժմ կը հասնինք երկրորդ պայմանին, որ նոյնքան անհրաժեշտ է, որքան առաջինը։

Ա) Արդարեւ, որպէսզի իմացական բարձր յատկութիւններով օժտուած անհատ մը կարենայ մտաւորական դեր մը կատարել, պէտք է, որ իր այս բնական ընդունակութիւնները կազմակերպուած ձեւով օգտագործէ։

Անհրաժեշտ չէ երկարօրէն կանգ առնել այս կէտին վրայ։ Մեր կեանքը լի է անմշակ մտքերով, անկազմակերպ տաղանդներով, կիսով տգէտ գրագէտներով։ Առաջին ընծայումը ամէ՛ն ինչ չէ, նախապայման ըլլալով հանդերձ։ Ի յառաջագունէ տրուած բարձր ընդունակութեանց լրիւ օգտագործումին մէջ է, որ կը յայտնուի մարդը։ Որքա՜ն բարեբեր ու հարուստ հողեր կան երկրի վրայ, որ խոպան մնացած են։ Մինչեւ որ արօրին ոսկեայ խոփը չթափանցէ անոնց ընդերքներուն մէջ՝ որեւէ արքայական ու առատ հունձք կարելի՞ է միթէ յուսալ։ Այդպէս է նաեւ մարդկային միտքը։ Ու բարձրանալու, ընդարձակուելու, ողջ երկրի ու ողջ մարդկութեան հորիզոնները ընդգրկելու միայնուն ճիգն է, որ կը զօրացնէ բնական տաղանդը։

Որքա՜ն յաճախ հայ կեանքի մէջ կը հանդիպինք մտաւորականներու, որ որոշ դիրքի հասնելէ յետոյ՝ կը մեղկանան ծուլութեան բազմոցներուն մէջ։ Թերթերէ զատ ոչինչ կարդալու հնարաւորու-

digitised by A.R.A.R.@

թիւն ունիմ, կ'ըսէր սուտ աղաւանքով մը երէց մտաւորական մը։ Իրողութեան մէջ անոնցմէ էր ան, որ կը կարծեն, թէ բնատուր ձիրքերն ու որոշ համբաւ մը կը բաւեն՝ ցմահ մտաւորականի քղամիդը պահելու համար։ Կան նոյնիսկ, որ երբեմն կը պարծենան իրենց ազիտութեամբ։ Այս մարդիկը կը նմանին չքնաղ կիներու, որ ոչինչ ունին իրենց գեղեցկութեան քաղցր շնորհը թարմ ու առոյգ պահելու համար։ Ինչպէս ժառանգութիւն ուտող զաւակ մը՝ կը սպառէ ի յառաջագունէ իրեն ընծայ տրուած հարստութիւն մը։ Ու իր աղքատութեան ցուցադրումին մէջ, երբեմն, որոշ հպարտութիւն իսկ կը զգայ։ Գրագարանի անսրբագրելի մուկերուն եւ ասոնց միջեւ լուսանցք մը կայ, ուր իր դերին գիտակցութիւնը ունեցող, իր առաքելութեան արժանի ըլլալ ցանկացող մտաւորականը կրնայ անընդհատ աճիլ ու մաքրով հարստանալ։

Տղէտ ու անկազմակերպ մտաւորական մը, բացայայտ է, թէ մտաւորական չէ։ Ան կը նմանի բնութեան կոյր ուժերուն, որ որեւէ զօրեղ ու գիտուն ձեռքի մը մէջ կրնան մարդկութեան ծառայել, բայց չարագործ բազուկ մը զանոնք կրնայ նոյն մարդկութեան դէմ զինել։ Պէտք է ուրեմն, որ ընդունակ անհատը՝ ընտրելէ յետոյ մտաւորական գործունէութեան այս կամ այն կալուածը, ջանայ իւրացնել ի՛նչ որ կը համապատասխանէ իր էութեան ու խառնուածքին, իր մտքի կազմախօսութեան։ Պէտք է անընդհատ կրկնել, թէ չի բաւեր իմացական բարձր անհատ մը ըլլալ։ Իմացականութիւնը գործիք մըն է յաճախ՝ իւրացնելու համար ի՛նչ որ մարդկային քաղաքակրթութիւնը ստեղծագործած է ու կատարելագործած։ Ինչպէս յաջող ատաղձագործ մը ըլլալու համար չի բաւեր լաւ գործիքներ ունենալ եւ ընդունակ ըլլալ փայտի վրայ աշխատելու՝ այլ հարկ է այդ ընդունակութիւնն ու գործիքները փորձել՝ գեղեցիկ կարասի մը շինելու համար, — այդպէս ալ անգործութեան, կէս քունի ու մահաթմբիրի դատապարտուած իմացական ու ստեղծագործական կարողութիւնները ոչնչով իրաւունք կու տան անհատի մը մտաւորական յորջորջուելու։ Անհրաժեշտ է ո՛չ միայն գործածած ըլլալ այդ իմացականութիւնը նախակրթարանի, լիկէօնի ու համալսարանի գրասեղաններուն վրայ՝ մարդկային քաղաքակրթութեան տարրերը ամբարելու համար, այլեւ ու մա՛նաւանդ զայն գործածել անընդհատ, առանց ընդմիջումի, իւրացնելու համար առաւելագոյն չափով ի՛նչ որ մարդկային միտքն ու տաղանդը ստեղծագործած են դարերու ընթացքին։

Պարզամիտ թուող ժողովուրդը շատ լաւ կը զգայ այս բոլորը, երբ կ'ըսէ.— Ո՛չ միայն խելացի պէտք է ըլլալ, այլեւ ուսեալ։ Իսկ Ֆրանսացիները կ'արտայայտեն նո՛յն միտքը աւելի նկարագեղ ձեւով մը, կ'ըսեն.— Անմիտ մարդ չէ, բայց զուրկ է մտաւորական պաշարէ (պակած)։

Խոփը հողը անընդհատ պատռելով է, որ կը սրուի ու կը փայլի։ Ու հուսկ ապա կը մաշի, աւարտելէ յետոյ իր ճակատագիրը։ Այլ որքան մտքեր հայ կեանքի մէջ կը նմանին ժանգոտած գործիքներու, որոնցմով ո՛չ մէկ գեղեցկութիւն եւ ոչ մէկ զօրեղ ստեղծագործութիւն կարելի է կրկնել։

Վերոյիշեալ երկու պայմանները կը բաւե՞ն արդեօք, որպէսզի ոեւէ՛ անհատ կուրծքին՝ ադամանդակուռ շքանշանի մը պէս կախենք մտաւորականի տիտղոսը։ Անշուշտ ոչ. բայց վայրկեան մը կանգ առնենք, աւելի մօտէն քննելու համար այս առաջին երկու պայմաններուն, որ հիմնականներն են, մէկ ուրիշ երեսը։

Հայ կեանքը լի է շփոթութիւններով, երբ այս ըսուածներուն լոյսին տակ կը քննենք զայն։ Եթէ այս երկու պայմաններուն առաջինը չի բաւեր մէկը մտաւորական յորջորջելու համար, երկրորդը սակայն յաճախ կ'ըլլայ թիւրիմացութիւն։ Արդարեւ, կարգ մը մտքի կալուածներ կան, ուր կարելի է որոշ մշակոյթի, զարգացման ու դրական որոշ արդիւնքի յանգիլ՝ առանց առաջին պայ-

digitised by A.R.A.R.@

մանը լիովին եւ իրապէս լրացնելու: Բազմաթիւ ուրիշ էջերու մէջ, այլուր, ջանացած եմ տարբերութիւն մը դնել բուն, ստեղծագործ իմացականութեան ու միւսին միջեւ(*), որուն ամէն օր կը հանդիպինք եւ որ դիւրութեամբ կ'իւրացընէ ի՛նչ որ ստեղծուած է արդէն, — իւրացնող իմացականութեան: Այս տարբերութիւնը աւելի զգալի կը դարձնէ մտքի աստիճանաւորումն ու իմացական նուիրապետութիւնը, որուն մասին խօսեցանք վերը: Արդարեւ, մշակութապէս յառաջացած երկիրներու մէջ, մտաւորականութեան մաս կազմող բոլոր անհատները կը պատկանին առաջին խումբին: Փորձել բանաձեւել իմացականութեան այս երկու հիմնական ճիւղերը՝ մեզ կրնայ հեռու տանիլ: Վերստին կարճ օրինակով մը ջանանք բացատրել մեր միտքը: Առնենք օրինակ Շոփէնհաուէրի կամ Նիցչէի փիլիսոփայութիւնը: Ի՛նչն է, որ կը յատկանշէ ստեղծագործական տարրը Նիցչէի մօտ, — ընդունակութիւնն ու յարատեւութիւնը, որ ան ակիզբէն ունի եւ որոնց շնորհիւ, մինակը՝ տիեզերքին դիմաց, կը վերստեղծէ այս վերջինը, համաձայն իր պատկերին: Ստեղծագործ իմացականութիւնը արարչութիւն է: Նիցչէ իր տիեզերքը ունի, Տոսթոյեւսկի, Շէյքսփիր, Գէօթէ իրենց տիեզերքները ունին: Անշուշտ անոնցմէ ո՛չ մէկը պիտի կրնար ստեղծագործել՝ առանց մարդկային քաղաքակրթութեան ընձեռած տարրերուն ու նախանիւթերուն: Այդ չէ՞, որ մարդոց մեծ մասը ի վիճակի է օգտուելու այդ հաւաքական ժառանգութենէն: Բարձրանալ ուրեմն բազմութեան խորունկներէն, յենած մարդկային քաղաքակրթութեան տըւեալներուն վրայ ու կոփել իւրայատուկ, տարբեր մեծութիւն մը, որ չկար առաջ, կամ չկար այդ նորոգ կերպով անձնական ձեւին մէջ: Ահաւասիկ ուրեմն ստեղծագործութեան բարձրագոյն վիճակը, իմացականութեան էական բնոյթը:

Մէկ Նիցչէի դիմաց՝ որքա՛ն բազմաթիւ են անոնք, որ ընդունակ են ըմբռնել ու իւրացնել Նիցչէի փիլիսոփայութիւնը: Երկրաչափութիւնն ու բարձր ուսողութիւնը ստեղծողներ ուրիշ են ու ուրիշ են անոնք, որ կրնան իւրացնել արդէն ստեղծուած իմացական կառուցումները: Այս վերջինները հետեւաբար օժտըւած են իւրացնող իմացականութեամբ ու այն չափով միայն կրնան մերձենալ ստեղծագործական բարձր ձեւերուն, որչափով որ ստեղծագործ իմացականութեան լոյսը կը լուսաւորէ զիրենք:

Անտարակոյս, ամէ՛ն ոք ո՛չ Նիցչէ կրնայ ըլլալ, ոչ Տոսթոյեւսկի: Այս օրինակը կու տանք ըսելու համար, որ բազմաթիւ մշակութային կալուածներ կան, ուր արագ արդիւնքի մը յանգելու համար կը բաւեն կարգ մը պարզ յատկութիւններ, — յատկութիւններ, որոնց բոլորն ալ կը սերին իւրացնող իմացականութենէ մը, — մտքի հետաքրքրութիւն, յիշողութիւն, ուշիմութիւն ու առաւելագոյն պարագային դասաւորման ձիրք:

Հայ կեանքի մէջ՝ այս կալուածներէն է՛ն բնորոշը պատմութիւնն է: Իրական պատմաբան՝ Հայ ազգը չէ ունեցած ցարդ: Այսինքն՝ Հայ պատմաբաններուն մէջ շատ քիչերը ու շատ աղօտօրէն ցոյց տուած են բարձր յատկանիշներ: Հայ Միշըլէ մը չենք ունեցած, որ կրցած ըլլայ պատմական դէպքերու խորունկ հըմտութիւնը միացնել ո՛չ միայն ստեղծագործ իմացականութեան մը լոյսին, այլեւ երեւակայութեան, առանց որու ո՛չ մէկ մեռեալ շրջան իր մոխիրներէն կրնայ զարթնուլ:

Ինչո՞վ կը զատուի իրական պատմա-

(*) Ցաւալի չէ՞ միթէ, որ մեր սերունդի մարդոց մեծ մասը հնարաւորութիւն չունենայ իր մտքի ստեղծագործութիւնը ժողովուրդին ծանօթացնելու: Մեծ թիւով ձեռագիր աշխատանքներ, հրատարակութեան պատրաստ վիճակի մէջ, կը ննջեն սեղանին վրայ կամ այլուր: Մինչդեռ ընթերցողները մեզմէ կը պահեն նախնական պատկեր մը: Այսպէս է մեր կեանքը: Աշխատանքով ու զոհերով երեցներ կան ու միւսները, որ վըտիտ թեւով մը՝ խոշոր համբաւներ կը քաշքըշեն:

digitised by A.R.A.R.@

բանը՝ պատմաբանութեան աշխատաւորէն, ուսուցիչէն։ Իրական պատմաբանը պատմութեան մեծ աշխատաւոր մը ըլլալէ զատ՝ ստեղծագործական իմացականութեամբ օժտուած անհատ մըն է, ընդունակ՝ պատմական նիւթերու ներքին առընչութիւնը զգալու, ընդունակ՝ պատմութեան հորիզոններուն դիմաց կեցած, առանձին, ազգի մը կեանքին գծած ուղղութիւնը նշմարելու, անցեալին անստոյգ ճամբաներուն վրայ։ Ընդունակ՝ իր իմացականութեան ճառագայթն ու շառաւիղը ձգելու կեանքի մթին բեկորներուն վրայ՝ օգտագործելով չնչին թուող նիւթերը, յանգելու համար առաջնորդող գաղափարներու, առանց որոնց իրական պատմութիւն գոյութիւն չունի։ Օրինակ մը, պարզելու համար բանս։ Միւս պատերազմէն սկսող ու այս պատերազմին յանգող այս ողբերգական պատմական շրջանը՝ կը կարծէ՞ք որ դիւրին է սեւեռել։ Պատմաբանութեան հասարակ աշխատաւոր մը, իր ամբողջ խղճմտութեամբ արձանագրելէ յետոյ դէպքերը, պիտի կարծէք անշուշտ տուած ըլլալ շրջանին պատմութիւնը։ Խորունկ սխալ։ Դէպքերու արձանագրութիւնը լոկ կրնայ առաջնորդ ծառայել՝ բուն պատմաբանին, որ կրնայ հսկայ աշխատանք գլուխ հանել, կապակցելէ յետոյ կեանքի այն բոլոր հոսանքները, որ ճեղքած են շրջանը։ Դէպքերէն մեկնիլ՝ կապտելու համար ժողովուրդներու կեանքին գաղափարական, քաղաքական, ընկերային բովանդակութիւնը, զգալ՝ հակընդդէմ շահերու, դասակարգերու, տարբեր փիլիսոփայութեանց բախումները։ Չեմ ուզեր երկարել։

Արդ՝ հայերս, չենք վարանած, բազմաթիւ միջակ գրիչներու մտաւորական տիտղոսը տալ, որովհետեւ պատմութիւն սերտած են ու գոց ըրած, յենելով յիշողութեան։ Եթէ նոյնիսկ պատմութեան գոյութիւն ունեցող բոլոր ձեռնարկները կարդացած ըլլար Մարկոս Նաթանեան, պատմաբան չըլլալէ զատ, որեւէ ձեւով մտաւորականի տիտղոսին թեկնածու չէր կրնար ըլլալ, — այլ կը մնար մօտէ պարզ աշխատաւոր մը, ուսուցիչ մը։ Ինչ որ վիրաւորական չէ անշուշտ։

Նոյն դիտողութիւնները կարելի է կրկնել նաեւ բանասիրութեան, գրականութեան մասին, — այլեւ աշխարհագրութեան, լրագրութեան, բժշկութեան։ Նոյն պատճառաւ է նաեւ, որ Թէոդիկ՝ Թանկագին մօտէ աշխատաւոր մը, մտաւորական չէր բնաւ, մինչդեռ Վռամեան՝ հայկական չափանիշով էր անշուշտ, հակառակ իր պաշարին յարաբերական թեթեւութեան։

Այս լուսաբանութիւններէն յետոյ, որ անհրաժեշտ էին պարզելու համար նիւթը, վերադառնանք մեր բուն առարկային։ Պարզ է, որ ո՛չ մէկ անհատ կրնայ յաւակնիլ մտաւորական կոչուելու՝ առանց լրացնելու վերեւի պայմանները։ Բայց հակառակ երեւոյթին, այս երկու պայմանները՝ որքան ալ փայլուն ու բացորոշ ըլլան ոեւէ անհատի մօտ, չեն բաւեր զայն բարձրացնելու մտաւորականի դիրքին։

Ու ահա՛ թէ ինչու։ Մտաւորականութիւնը ամէ՛ն ազգի մէջ հանրային, ընկերային գործօն մըն է, ընկերային դեր մը, առաքելութիւն մը նոյնիսկ։ Արդարեւ, իր գլխաւոր յատկանիշներէն մէկը հանրային ընկերային ծառայութիւնն է։ Հետեւաբար անհատը՝ որպէսզի մտաւորական ըլլայ, պէտք է որ նախ՝

Ա.— Օժտուած ըլլայ իմացական բարձր յատկութիւններով։

Բ.— Պէտք է, որ գործածած ըլլայ ու անընդհատ գործածէ իր ընդունակութիւնները՝ յանգելու համար մշակութային ու քաղաքակրթական բարձր արժէքի մը։

Գ.— Պէտք է, որ ի սպաս դնէ իր իմացականութիւնն ու տաղանդը, իր գիտութիւնը՝ մարդկային կեանքը շահագրգռող որեւէ գործունէութեան մը։

Իմացական է՛ն բարձր անհատականութիւնն իսկ, որ ընկերային, հանրային, մտաւորական որեւէ ծառայութեան մէջ չէ, արժանի չէ մտաւորական տիտղոսին։ Մէկ խօսքով՝ ամէ՛ն մտաւորական

digitised by A.R.A.R.@

պէտք է մասնակցի ստեղծագործութեան ընդհանուր գործին, պէ՛տք է արտադրէ, պէ՛տք է, որ իր անհատականութիւնը ստանայ արտաքին, մնայուն, իր զարգացումին մէջ իսկ ստեղծագործող կերպարանք մը: Գիտունը պէ՛տք է, որ հետազօտէ, փիլիսոփան երկնէ, երկրաչափը կառուցանէ:

Առաջին ակնարկով կը թուի, թէ աւելորդ ճշդումներ են այս բոլորը: Ո՛չ կարծուածին չափ: Առնենք օրինակ մը: Ամէ՛ն անոնք, որ գոյզն չափով մօտեցած են Եղիշէ Դուրեան Պատրիարքին՝ կը վըկայեն իր մօտ մտաւորական բարձր յատկանիշներ: Այդ կարողութիւնները սակայն նուազագոյն չափով միայն արտայայտուած են՝ հակառակ բացառապէս նպաստաւոր պայմաններու, որ շրջապատած են իր կեանքը: Ահա՛ ուրեմն մտաւորականի տիպար մը, որ չէ լրացած, լրիւ չէ թողբոջած: Մարդիկ գոհացած են զայն ճանճարաթափոյց մկրտելով: Ճշմարտութիւնը ուրիշ է: Դուրեան Պատրիարք այն մտաւորականներէն է, որ ուրիշ բարձունքի հասնելէ յետոյ՝ կը կորսնցնեն իրենց հաւատքը կենդանի գործին հանդէպ, որ ներքին ժպտուն թերահաւատութեամբ մը կը թունաւորուին: Մէկ խօսքով, այս ներքին վիճակը կարելի է բանաձեւել հետեւեալ ձեւով, — Դուրեան Պատրիարքի մօտ ակար է եղած հանրային ծառայութեան ոգին ու այս տկարութիւնը հետեւանքն է իր մօտ նկարագրի գծի մը, ծանօթ՝ իր աշակերտներուն, — բնատուր սկեպտիկութեան: Հետեւաբար, Դուրեան Պատրիարք մասամբ լրացուցած է միայն մեր յիշած երրորդ պայմանը:

Դուրեան Պատրիարք արտաքին կերպարանք պարգեւած է իր հարուստ անհատականութեան լոկ մասնակի կերպով: Կան սակայն օժտուած անհատներ, որ անպտուղ կը մեռնին՝ լոկ այս երրորդ պայմանին պատճառաւ: Այդպէս անհատ մը կը ճանչնայի՝ մեր հայրենի քաղաքին մէջ: Իրական փիլիսոփայական միտք մը, որ օտար չէր նաեւ գրականութեան: Ո՛չ միայն իր ինքնատիպ գաղափարները, այլեւ իր անխոնջ ընթերցումները կը մատնէին մօտքի հարուստ կեանք մը, այդ իմաստուն մարդուն մօտ: Վոլթէրի, Տիտրոյի հաւատարիմ ընթերցող՝ կեանքի փիլիսոփայութիւն մը ունէր, որ վերջին տարիները կը յանդէր լոկ ցուրտ ու ժըպտուն անտարբերութեան մը: Մեռաւ առանց արտայայտելու իր անհատականութիւնը: Հետեւաբար գոյութիւն չունի իրրեւ մտաւորական: Ժողովուրդներու կեանքին մէջ՝ որքա՛ն բազմաթիւ են նըման անհատները:

Եթէ հանրային կեանքին մէջ գործող մտաւորականներու ցուցակը կազմենք ու քննենք անոնց տեսակարար ծանրութիւնը՝ այս գաղափարներու լոյսին տակ, պիտի տեսնենք, թէ որչափ քիչ է իրապէս ընծայուածներու թիւը: Ուրիշ ազգերու մէջ՝ կարծուածէն աւելի չատ են մտաւորականները, որ կը լրացնեն այս պայմանները: Ընտրութիւնը կը սկսի տեղի ունենալ յաճախ դպրոցական գրասեղաններու վրայ իսկ: Քիչ է թիւը, շընելու համար բացառիկ, Ֆրանսայի այն մտաւորականներուն, որ գէթ լիկիոն մը չեն աւարտած, որ գէթ բարձրագոյն ուսում չունին: Տգէտ, իմացականութենէ զուրկ Ֆրանսացի մտաւորականներ դրեթէ չկան: Ըսել կ'ուզեմ, թէ կազմակերպուած իմացականութենէ եւ ուսումէ զուրկ մարդիկ չեն կրնար Ֆրանսայի մէջ մտաւորական գեր մը կատարել, բացի հանճարեղ ինքնուսներէն, որոնց թիւը հետզհետէ կը նուազի արդէն: Այնպէս է երկրին կազմակերպութիւնը, որ տաղանդի յետին նշոյլը ունեցող տղան՝ ուշ կամ կանուխ ինքզինքը կը գտնէ լիկիոնի սեղաններուն առջեւ:

Այս բոլորը չեն նշանակեր անշուշտ, թէ մտաւորականներու ընտրանիէն դուրս կ'ուզենք վտարել՝ տաղանդաւոր ինքնուսները: Պզտիկ օրինակ մը կը բաւէ, ցոյց տալու համար, թէ իրողութեան մէջ, ո՛չ մէկ իրական մտքի նշոյլ կը կորսուի, եթէ նոյնիսկ ան ծագի երկրի որեւէ յետին անկեան մէջ իսկ: Արտաշէս Թարութիւնեանի պարագան արդարեւ ինքնին պերճախօս է: Թրակիոյ մէկ

digitised by A.R.A.R.@

տնկիւնը, Մալկարայի մէջ, ահա՛ արթուն իմացականութիւն մը, որ տարիներ քաղցր լոյս մը սփռած է մեր կեանքին վրայ։ Ահա՛ մարդ մը, որ մտաւորականի իրական ատաղձ ունէր։ Այլ իրաւունք չունի՞նք ենթադրելու, թէ իր տաղանդը ուրիշ ծաւալով եւ ուրիշ տարողութեամբ պիտի զարգանար, եթէ հնարաւորութիւն ունեցած ըլլար սկիզբէն ու լիովին նուիրուելու այդ ասպարէզին։

Մէկդի ձգելով այս բացառութիւնը, առնենք կարգ մը օրինակներ գրագէտ-մտաւորականներու, որպէսզի ճշդուի, թէ ի՛նչ ձեւով կարելի է բաղդատութիւն մը ընել Ֆրանսացի եւ Հայ մտաւորականներու միջեւ։

Օրինակ Ռոմէն Ռոլանը։ Ո՛չ միայն գրական բարձր, բացառիկ տաղանդ, այլեւ արթուն իմացականութիւն, որ կը յանգի, հասուն տարիքին, յառաջընթաց վարդապետութեան մը։ Խորունկ ծանօթութիւն պատմութեան, երկարատեւ պրպտումներու, որ կը պսակուին Յեղափոխութեան Թատրոնով։ Լայն, զգայուն ծանօթութիւն երաժշտութեան, պաշտամունք Պէթհովէնի։ Դասախօս համալսարանի՝ գեղարուեստի վերաբերեալ նիւթերու շուրջ։ Ուսումնասիրութիւն՝ գերմանական գրականութեան։ Մնայուն փորձ՝ ճանչնալու գերման ոգին, ուրկէ Ժան Քրիսթոֆի շարքը։ Ուսումնասիրութիւն՝ արեւելեան ու հնդիկ փիլիսոփայութեան, ուրկէ հուսկ ապա Կանտիի հետ իր յարաբերութիւնները։ Ողջ էութեամբ կը շահագրգռուի ընկերային, քաղաքական, տնտեսական խնդիրներով։ Մեծ պատերազմի ընթացքին՝ կշիռին մէկ կողմը կը դնէ իր անունն ու համբաւը, իր կեանքը, — ծառանալու համար կեանքի չարաշուք ուժերուն դէմ։ Պատերազմէն յետոյ՝ արդէն ծեր, կրքոտ հետաքրքրութիւն ցոյց կու տայ դէպի յեղափոխական կազմակերպութիւնները։ Խորապէս, անդառնալիօրէն Ֆրանսացի սակայն։ Քար առ քար կը ճանչնար Ֆրանսայի մէկ նկարագեղ շրջանը, իր գիւղացիներով, — Պուրկոնեը։ Ո՛չ ոք աւելի հաւատարմութեամբ կրցած է սեւեռել զայն, վկայ՝ անփոխարինելի Քոլա Պրէօնեոնը։

Ուրիշ մը, — Անդրէաս Ժիտ։ Բարձր մտաւորական կեանք մը՝ լիովին, առանց սակարկութեան նուիրուած գրականութեան ու արուեստներու։ Ջերմ հետաքրքրութիւն ո՛չ միայն դէպի փիլիսոփայութիւնը, այլեւ բնական գիտութիւնները։ Գիտուն երաժշտագէտ։ Ճարտարութեամբ կը նուագէ դաշնակ։ Ծանօթ է ու բացառիկ աչալրջութեամբ մը՝ եւրոպական քանի մը դրականութեանց։ Գիտէ անգլերէն, գերմաներէն, լատիներէն ու քիչ մը ռուսերէն։ Ըրած է գեղեցիկ թարգմանութիւններ։ Գրած է փորձեր, ուսումնասիրութիւններ։ Հակառակ հիւծախտաւոր ըլլալուն, ինչպէս Ռոմէն Ռոլանը, ունեցած է բացառապէս բեղուն գրական կեանք մը։ Անձկութեամբ ուսումնասիրած է կեանքի մնայուն խնդիրները։ Ճամբորդած է բազմաթիւ երկիրներ, ու չէ վարանած, յաճախ ծառանալ՝ իր երկրի քաղքենիութեան դէմ, գաղթային հարցերու շուրջ։ Խորապէս, անդառնալիօրէն Ֆրանսացի սակայն՝ ինչպէս միւսը։ Հաւատարիմ է ծննդավայրին՝ Նորմանտիոյ։

Ջկայ մարդկութեան կեանքը ալեկոծող խնդիր մը, որ օտար ըլլայ այս երկու մեծ գրագէտ-մտաւորականներուն։ Արդարեւ, լոկ պզտիկ տաղանդներ են, որ կը վախնան կեանքէն։

Կարելի է երկարել այս շարքը։ Յիշել ուրիշներ, նորեր։ Ֆրանսացի ո՛ր ծանօթ իրական մտաւորականին կեանքը որ քննէք՝ ստիպուած էք յաճախ ձեր գլխարկը հանել ո՛չ միայն իր տաղանդին, այլեւ մնայուն, խորունկ իր ճիգին դիմաց։ Կեանքեր կան, որ դպրոցներ են, յարատեւ կատարելագործման, յարատեւ բարձրացման։ Այսպէս չէ յաճախ հայ մտաւորականներու պարագան։ Քիչերուն կեանքը կը տոկայ՝ լուրջ քննութեան մը։ Ժիտ մը եօթանասուններեք տարեկանին կը շարունակէ կարդալ ու ուսանողի մը պէս ուսանիլ՝ մինչդեռ որքա՛ն հայ մտաւորականներ տասնըհինգ

digitised by A.R.A.R.@

տարիներէ ի վեր այլեւս ոչի՛նչ կը կարդան։ Առնուազն քսան մտաւորականներ ճանչցած եմ, Փարիզ, որ այս վերջին տասներեօթը տարիներու ընթացքին՝ կըրնային մեծ յառաջդիմութիւններ ընել եւ տեղ քալել իսկ չեն ըրած։ Ու ասիկա՝ որովհետեւ հայ հանրային կարծիք չկայ։ Որովհետեւ ո՛չ ոք լրջութեամբ կ'անդրադառնայ հայ մտաւորականութեան մտքի անօրինակ աղքատութեան։

Ուրկէ սակայն մեր մտաւորական կեանքին ողբալի միջակութիւնը։ Գաղութներու մէջ ամբողջ կեանքին վրայ աստիճանաբար անդրադարձած է այս մտքի անօրինակ միջակութիւնը։ Մեր նիւթը այս չէ սակայն։ Այլապէս կ'արժէր մօտէն քննել այս խնդիրը։ Դիտել մանաւանդ մեր նոր սերունդը, որ գաղութներու մէջ՝ մտաւոր զաւակն է այս մտաւորականութեան։ Հայ թերթերն իսկ յաճախ վստահուած են մարդոց, որ ուսուցիչ ըլլալու իսկ անընդունակ են։ Ահա՛ ծառերն ու ահա՛ պտուղները։

Այժմ ջանանք բնորոշել այն պայմանները, որ արդիւնաւէտ կը դարձնեն մտաւորականի մը գործունէութիւնը։ Արդարեւ, վերոյիշեալ երեք պայմանները չեն բաւեր բնաւ՝ գրական ու մնայուն արժէքներու յանգելու համար։ Վերոյիշեալ երեք պայմանները անհրաժեշտ են՝ անհատ մը մտաւորականի աստիճանին բարձրացնելու համար, բայց չեն բաւեր պայմանաւորելու եւ որոշելու համար անոր ստեղծագործութիւնը։

Դ.— Որպէսզի որեւէ մտաւորական գործունէութիւն՝ գրական արդիւնքի մը յանգի, պէ՛տք է որ կազմակերպուած ըլլայ, պէ՛տք է որ ձգտի որոշ նպատակի մը, պէ՛տք է որ բխի որոշ գաղափարաբանութենէ մը, պէ՛տք է որ ընդգրկէ որոշ միութիւն մը՝ ո՛չ միայն իր ընթացքին, այլեւ էութեան մէջ։ Կը հետեւի ուրեմն, թէ ամէ՛ն մտաւորական պարտաւոր է կրողը ըլլալ, գէթ նուազագոյն չափով, կեանքի ուղղութեան մը, վարդապետութեան մը, փիլիսոփայութեան մը։ Ամէ՛ն մտաւորական պէ՛տք է պատկանի գաղափարաբանական ընտանիքի մը ու գիտակցօրէն, եթէ կարելի ըլլայ կազմակերպուած ձեւով։ Այլապէս՝ յեղյեղուկ, իր գործունէութեան ու իր ստեղծագործութեան մէջ, ան ընդունակ է հետեւելու ամէ՛ն հոսանքի ու ամէ՛ն ուղղութեան, առանց որեւէ կենդանարար հետք ձգելու կեանքին մէջ։

Հայ կեանքի է՛ն ցաւալի վէրքերէն մէկն է ասիկա։ Ու օր մը, եթէ Հայաստանի համալսարանը հասնի մտաւորական բարձր աստիճանի, աւարտական աշխատութեանց լաւագոյն նիւթերէն մէկը պէտք է կազմէ՝ հայ կեանքի քննութիւնը՝ դիտուած այս անկիւնէն։ Որքան ողբալիօրէն քիչ է հայ մտաւորականներուն թիւը, որոնց կեանքը կը հանգչի գաղափարաբանական ու փիլիսոփայական ամուր կառուցուածքի մը վրայ։ Որքա՛ն յաճախ հայ մտաւորականը կը նըմանի՝ առանց կողմնացոյցի նաւի մը, որ կրնայ երթալ հարաւ ու կրնայ երթալ հիւսիս, համաձայն կեանքի հովերուն, որ կը փչեն։ Հայ մտաւորականը յաճախ բնազդաբար ու անորոշ կերպով միայն ազգասէր է, ինչպէս կ'ըսէին տարիներ առաջ, մինչդեռ անհրաժեշտ է, որ իր հայրենասիրութիւնը՝ տոկալու համար կեանքի որոտընդոստ ալեկոծութեանց ու դաւադիր հարուածներուն, քաղաքական վերիվայրումներուն ու յեղափոխական ջղաձգութեանց, — անժխտելիօրէն ունենար գաղափարաբանական հիմք ու փիլիսոփայական բովանդակութիւն։ Պէտք էր, որ ան յենուր հայոց պատմութեան գիտուն ըմբռնումի մը, դրացի ազգերու տարրկայական ծանօթութեան մը, քաղաքական պայմաններու գիտակից դիտողութեան մը վրայ։ Մէկ խօսքով՝ անհրաժեշտ էր, որ իր ազգասէրի բնազդը վերածուէր գիտակից՝ ըսելու համար գիտական ու յստակատես հայրենասիրութեան մը, որ պիտի չկորսնցնէր անպայման իր ներուժ, պայթուցիկ ուժգնութիւնը։

Հայ մտաւորականը յաճախ բնազդաբար ու անորոշ կերպով ազատական է կամ կը կարծէ ինքզինք, առանց ըմբռնելու, թէ ոչինչ կը նշանակէ ազատա-

digitised by A.R.A.R.@

կան ըլլալ՝ առանց դիրք որոշելու գոյութիւն ունեցող քաղաքական, տնտեսական, ընկերային ուժերու հանդէպ։ Ազատութիւնը բան մը կը նշանակէ միայն տուեալ շրջանին մարդկութեան կեանքը ակօսող ուժերուն առընչութեամբ։ Երբ խնդիրը ազգի մը կեանքը ալեկոծող, անոր ընթացքը որոշող ուժերու շուրջ է՝ չի բաւեր բնաւ զգացական կեցուածքով մը խնդիրը փակուած յայտարարել։

Հայ մտաւորականը երբեմն յեղափոխական կը կոչէ ինքզինք, գրեթէ միշտ անգիտանալով սակայն, թէ ի՛նչն է, որ ինք կ'անուանէ յեղափոխութիւն։ Ան յաճախ դիւրութեամբ կը շփոթէ քաղաքական յարաբերական անկախութեան հաստատումը՝ յեղափոխութեան հետ, որ մէկ չէ ո՛չ ժամանակին եւ ոչ ալ տարածութեան մէջ։ Յետոյ ուրի՛շ է այսինչ պատմական շրջանին՝ այսինչ երկրին մէջ ու ուրիշ այլուր, այլ շրջանի։ Կամ նո՛յն երկրին մէջ տարբեր շրջաններուն։ Ան, իրաւ է, որոշ դիւրութեամբ կը կրկնէ կարգ մը գոց եղած տարազներ, բայց չի ջանար զանոնք կիրարկել կեանքի բարախուն երեւոյթներուն։ Ու արդէն, յաճախ, յոգնութիւնն իսկ յանձն չ'առներ՝ քննելու համար յեղափոխութեան դրած խնդիրները։ Իր զարգացումը, այս ուղղութեամբ, լրագրական յօդուածներէն անդին չ'անցնիր։

Հայ գրագէտ մտաւորականը, արուեստի կալուածին մէջ, յաճախ արդիական է։ Բայց չ'ուզեր գիտնալ, թէ ոչի՛նչ կը նշանակէ այդ ապշեցուցիչ ու գերազանցօրէն անմիտ բառը, որ լոկ կը պատշաճի ծառուղիական լրագրութեան։ Քանի որ ի՛նչ որ կայ այս վայրկեանին՝ այս երկրին մէջ արդի է միշտ։ Արդեօ՞ք ան ըսել կ'ուզէ, թէ ինք ջերմօրէն կուսակից է ներկայ ձեւերուն, ընդդէմ անցեալին, ներկայ ուղղութեանց ու ներկայ հոգեբանութեան՝ ընդդէմ անցեալ ըմբռնումներու։ Բայց չէ՞ որ ի՛նչ որ կայ, իր գոյութեամբն իսկ կը հակադրուի անցեալին, եթէ նոյնիսկ անոր բնական շարունակութիւնը ըլլայ։ Ու տուեալ վայրկեանի մը մէջ՝ ամէ՛ն ինչ գոյութիւն չունի՞ միթէ։ Գուցէ ըսել կ'ուզէ դեռ՝ թէ ինք կողմնակից է տուեալ վայրկեանին մէջ՝ տիրող հոսանքին։ Բայց մանուկն իսկ գիտէ, թէ ո՛չ մէկ հոսանք կը մնայ միշտ ու կը մնայ իր առաջին ձեւով։ Տասը տարուան յարաբերական կարճ շրջան մը կը բաւէ՝ քանի մը գրական ու գեղարուեստական դպրոց արդիականութենէ պարպելու համար։

Հայ մտաւորականը երբեմն նաեւ հմայաթափ անիշխանականի հովեր կ'առնէ, ջատագովելով ամէն ճիգի ունայնութիւնն ու ամէ՛ն ստեղծագործ աշխատանքի վհատեցուցիչ ամլութիւնը։ Բայց եթէ իր մակերեսային դժգոհութեանց կեղեւը պատռէք՝ անմիջապէս ձեր երեսին կը ցատկէ իր դառնութիւնը։ Փոխանակ պայքարելու հայ կեանքի ապերախտ պայմաններուն դէմ կամ խոստովանելու իր դասալքութիւնը՝ կ'ուզէ իր յուսահատութեան մտաւորական կերպարանք մը տալ, մինչդեռ իր ամէնօրեայ կեանքին մէջ կը շարունակէ առաւելագոյն չափով հաւատարիմ մնալ յետադիմական քաղքենի ըմբռնումի մը։

Անօգուտ է շարունակել այս շարքը՝ ցոյց տալու համար, թէ մտաւորական գործունէութեան անհրաժեշտ պայմաններէն մէկն ալ՝ հաւատարմութիւնն է կեանքի ընդհանուր ըմբռնումի մը, անշուշտ առանց աղանդամոլութեան։ Որեւէ մտաւորական կեանք, պէտք է թաւալի որոշ գծով մը, արդիւնաւէտ ըլլալու համար։ Այդ ուրիշ՝ թէ կեանքի տարբեր շրջաններու, այդ գիծը կրնայ որոշ թեքումներ ունենալ, բայց անհրաժեշտ չէ՞ միթէ, որ գէթ իր մեկնման կէտը, միջոցին մէջ իր գծած շաւիղն ու իր սեւեռման վայրը ծանօթ ըլլան։ Այլապէս ինչի՞ կրնայ նմանիլ կեանք մը, եթէ ոչ կոյր միջոցին մէջ աննպատակ անկման մը։

Այս չորս պայմաններուն կից, որոնց վրայ ըստ կարեւորին կանգ առինք, կայ նաեւ ուրիշ մը, որուն վրայ աւելորդ է իրապէս երկարօրէն յապաղիլ։ Պայման մը՝ որ մինակը կրնայ ընդլայնել, ամրացնել, իր առաւելագոյն չափին վերա-

digitised by A.R.A.R.@

ծել ստեղծագործ անհատի մը կարողութիւնները, — ատիկա անհատին նկարագիրն է։ Ի՛նչ հանճարեղ մարդը լոկ վնասակար հանրային ու ընկերային գործիքի մը կը վերածուի, առանց նկարագրի։

Ն.— Ուրեմն մարդկութեան եւ հետեւաբար որեւէ հաւաքականութեան ծառայութեան մէջ եղող մտաւորականը՝ պէ՛տք է կրողը ըլլայ որոշ անհատականութեան մը ու նկարագրի դրական գործերու։ Պէտք չէ սակայն, որ այս ըսածը սովորական թիւրիմացութեան տեղի տայ։ Առօրեայ խօսակցութեանց մէջ՝ մարդիկ սովորութիւն ունին աննկարագիր մակդիրը փակցնելու բոլոր անոնց, որ ընթացիկ բարոյական ըմբռնումներու չափիչին մէջ չեն մնար։ Ո՛վ որ չ'ընդունիր ընկերային կեղծաւորութիւններն ու ընթացիկ եւ անգիր սովորութիւնները՝ անբարոյական կը համարուի ու աննկարագիր. ո՛վ որ լեզուապատառ երկիւղով մը չի յարգեր ուրիշին կինն ու ուրիշին դրամը կամ կը յարգէ ձեւով մը, որ չի պատշաճիր ժամանակաշրջանի սովորոյթներուն, աննկարագիր է։ Մեր նիւթը որեւէ կապ չունի, գէթ անմիջական կապ այս տեսակին խնդիրներուն հետ։

Անհատականութեան ու նկարագրի դրական գծերու տէր է մտաւորական մը, եթէ ընդունակ է իր զօրեղ ու յարատեւ կամքովը յառաջ երթալ իր գծած շաւիղէն։ Եթէ արհամարհելով կեանքին մնայուն խոչընդոտները ու արգելքները՝ ընդունակ է ցատկել անդին իր բոլոր հիասթափութիւններէն, ի կատար ածելու համար իր առաքելութիւնը։ Նկարագրի տէր է՝ եթէ ընդունակ է անվեհեր ու խրոխտ անշահախնդրութեամբ մը արհամարհելու կեանքին բոլոր որոգայթները, որ յաճախ իր ճամբան կը խափանեն։ Եթէ գիտէ, թէ բոլոր դիւրին հաճոյքներէն, բոլոր բարեկեցութիւններէն ու բոլոր հանգիստներէն անդին՝ կայ խորին ու եզակի հրճուանք մը, այն է՝ յաղթել կեանքի չարագործ ուժերուն, այն է՝ լիիւ կերպով արդարացնել իր անհատականութիւնը։ Որքա՜ն յաճախ ան ինքզինքը պիտի գտնէ վճռական երկընտրանքներու առջեւ։ Խրամին այս կողմը՝ երբեմն իրեն կը սպասէ ընդհանուր յարգանքն ու ընտանեկան խաղաղութիւնը, փառքի դափնին ու իմաստութեան վկայականը, նիւթական ապահովութիւնն ու հանդարտ քունը, մինչդեռ խրամին միւս կողմը իր պարտականութիւնն է, իր անհատականութեան հրամայական կոչը։ Խրամին այս կողմը՝ ժամանակաւորապէս, ամբոխին հաւանութիւնը ծափ կը զարնէ իր ճամբուն վրայ. մինչդեռ խրամին միւս կողմը՝ երբեմն նոյն ամբոխին ատելութիւնն է ու ապերախտութիւնը։ Մտաւորականը նկարագրի ու անհատականութեան տէր է, երբ չի վարանիր երբեմն, երբ այդ է պատմութեան ու ժողովրդական զանգուածներու գերագոյն շահերէն բխած հրամայականը, իր ողջ անցեալն ու ողջ ապագան գրաւի տակ դնել՝ ցոյց տալու համար կեանքի իրական ճամբան։ Ո՛չ միայն ցոյց տալու կեանքի իրական ճամբան՝ այլեւ ինք առաջինը քալելու այդ ճամբէն ու ճակատէն՝ առանց վարանումի ու առանց զղջումի։

Մտաւորականը նկարագրի եւ անհատականութեան տէր է, երբ ընդունակ է կարեւորութիւն չտալու շուրջին բարձրացող ամէ՛ն հայհոյչի։ Ընտրելէ յետոյ իր ճամբան, որ իրը չէ՝ այլ այն հաւաքականութեան, որուն ծոցէն ինք բարձրացած է եւ որուն հետ կը նոյնանայ, — երբ ընդունակ է յառաջանալու անտեղիտալի վճռականութեամբ մը, այդ նոյն հաւաքականութեան հետ, դիմելու համար դէպի կեանքի բարձրագոյն ու աւելի բարօր ձեւերը։

Քաղաքացիական քաջութիւն, ինքնավստահութիւն, հաստատակամութիւն, անշահախնդրութիւն, արհամարհանք դէպի դիւրին եւ աժան հաճոյքները ու գրեթէ միշտ ձերբազատում՝ դրամին ահարկու իշխանութենէն, — ահա՛ նկարագրի կարգ մը գծեր, որ մտաւորականին կ'ընծայեն բացառիկ կարկառ մը։ Նախաձեռնութեան ոգի, ձեռներէցութիւն, յստակատեսութիւն, զոհողութեան ոգի, որ երբեմն կը հասնի ինքնու-

digitised by A.R.A.R.@

բացման ու հրաժարման կեանքի առօրեական ուրախութիւններէն, յանդգնութիւն ու նաեւ ճկունութիւն ամէն անգամ, որ կեանքը կը պարտադրէ ժամանակաւոր նահանջներ, կամք՝ յառաջ խիզախելու ու նաեւ պատրաստակամութիւն՝ նահանջելու, երբ հոդ է փրկութիւնն ու հետեւաբար քաջութիւնը, — ահա՛ բարութեան յատկանիշներ, որ պատիւ կրնան բերել մտաւորականի մը։

Եթէ բազմութիւնները միշտ իրաւունք ունենային, որքա՞ն դիւրին պիտի ըլլար մտաւորականին դերը։ Եթէ բազմութիւնները միշտ զգային յառաջդիմական քաղաքականութեան արժէքները, — ո՞ւր պիտի ըլլար մեծութիւնը ստեղծագործ գրագէտին։ Ամբոխներու ճակատէն միշտ քալած են արի ու խիզախ մարդիկ, մեծ բանաստեղծներ ու ժողովրդի մեծ զաւակներ, նոյնանալով այդ նոյն ամբոխին հետ, այլեւ լուսաւորելով զայն։ Ու ինչպէ՛ս որ գետերը կը կազմուին թել առ թել, առու առ առու եւ վտակ առ վտակ՝ այնպէս ալ այդ բազմութիւնները։ Ուրկէ, երբեմն, մտաւորականին սահմռկեցուցիչ միայնութիւնը՝ իր ներքին տիեզերքին դիմաց։ Ուրկէ նաեւ անհրաժեշտութիւնը՝ զօրեղ անհատականութեան մը ու նկարագրի գրական գծերու։ Անհատականութիւն ու նկարագրի գծեր՝ որոնց չափանիշը միշտ կը մեկնի տուեալ հաւաքականութեան քաղաքակրթութեան գերագանց շահերէն։

Ու վերջապէս այս հինգ ընդհանուր յատկանիշներէն վեր, այս հինգ ընդհանուր յատկանիշներուն կից, — կայ վեցերորդ մը, որ կը զատորոշէ որեւէ ազգի մը մտաւորականները՝ ուրիշ ազգի մը մտաւորականներէն։ Անիկա պատկանելութիւնն է տուեալ ազգի մը։ Որքան բազմաթիւ են այն մարդիկը, որոնց համար ազգութիւնը արկած մըն է յաճախ։ Կրնային սահմանին այս կամ այն կողմը ծնած ըլլալ ու ոչինչ պիտի փոխուէր իրենց էութենէն։ Փոխարէնը մարդիկ կան ու մանաւանդ մտաւորականներ, որ տուեալ պատմական շրջաններու, կը յաջողին ծածուկ թուղ հրաշքով մը, անձնուիրել իրենց ազգը, առանց յախուռ կեցուածքներու, առանց պոռոտ շարժումներու, առանց հատուածական ատելութեան, բնական գեղեցկութեամբ մը բիւրեղացնելով իրենց դէմքին վրայ ի՛նչ որ ազգը ունի՝ ինքնեկ կերպով հարազատ, արարչօրէն նշանակալից, ստեղծագործօրէն տարբեր ու միաժամանակ միայնուն կերպով մարդկային։

Այդ մտաւորականները՝ կերպով մը՝ պատմութեան ու ժամանակին մէջ յարաշարժ, այլ իր ընթացքին մէջ մէկ ու եզակի ազգի մը ներքին եղելութեան արտաքին ցուցադրութիւններն են։ Այս երեւոյթը կարելի է միայն՝ երբ մտաւորականը ո՛չ միայն իր անցեալով, իր հոգեկան ու զգացական աշխարհով, այլեւ իր մարդկային բարձրագոյն էութեամբ, այսինքն՝ իր ստեղծագործական նուաճումներով, առանց արուեստական ճիգի, կը յաջողի զինքը ծնող ազգին գերագանց շահերուն ու հարուստ էութեան առանցքին մէջ մնալ, առանց զայն հարկադրելու մարդկային հաւաքականութեան։ Այս յաղթանակը կ՚ենթադրէ ծայրագոյն համեստութեան մը հետ՝ որով մտաւորականը իր յետին մազարմատներով կը խրի իր ժողովրդին թաքուն հարստութեանց ենթահողին մէջ, քաղցր ու անկորնչելի հաւատարմութիւն մը՝ դէպի անոնք, որ իսկական կեանքը կը կերտեն ժողովուրդին, անոնք՝ որ անոր թռչուններուն լեզուն գիտեն, անոնք՝ որ երկրին հողին համը կը զգան, անոնք՝ որ գիտեն, թէ ո՛ր հովը ո՛ր կողմէն կ՚ելլէ, — գիւղացիներն ու բանուորները։

Ազգի մը պատկանելիութիւնը անունի ու մկրտութեան խնդիր չէ միշտ։ Որքա՜ն յաճախ կը հանդիպինք մարդոց, մանաւանդ գաղութներու մէջ, որ ի սպառ պարպուած են ո՛չ միայն ազգային, այլեւ մարդկային ամէ՛ն բովանդակութենէ։ Որքա՜ն յաճախ կը հանդիպինք մտաւորական կոչուած պարոններու, որ մտաւորական ըլլալէ զատ՝ մարդ ալ չեն ու հայ ալ չեն։

Ու հոս է, որ այս դոյզն աշխատանքին վերջաւորութեան, կանգած մը կը

digitised by A.R.A.R.@

սպրդի հոգւոյս խորը։ Այս վեց պայմաններէն յետոյ ու այս բոլորէն վեր, — նախապայման մը չկա՞յ արդեօք։ Ի յառաջագունէ ու ըստ էութեան անկարելիութիւն մը չէ՞ միթէ գռեհիկ եսասիրութեան ու անտեղի անձնասիրութեան վրայ յենած յետադիմութեամբ տոգորուն անհատի մը համար՝ ձգտիլ մտաւորականի բարձր տիտղոսին։ Խորունկ տարընչութիւն մը չկա՞յ միթէ մտաւորականութեան ու յեղափոխութեան միջեւ։ Ու ամբողջ խնդիրը տարբեր ձեւակերպում մը սխալի չստանա՞ր միթէ, եթէ այս լոյսին տակ քննէինք զայն։

Հաւաքենք սակայն մեր մտքերը՝ յանգելու համար հետեւեալ սահմանումին, հապճեպ ու անկատար անշուշտ, ինչպէս բոլոր տարազները, քանի որ կեանքը կը խնդայ մեր բոլոր սահմանումներուն վրայ։

Մտաւորականութեան սահմաններուն կրնայ մտնել այն անհատը միայն, որ, —

Ա.— Օժտուած է բարձր իմացական յատկութիւններով, որ ստեղծագործ իմացականութեան նշոյլ մը ունի իր ճակատին ետեւ։

Բ.— Որ անընդհատ ու անընդմիջաբար, մնայուն ճիգով մը, որ կը գործածէ իր իմացականութիւնն ու տաղանդը, յանգելու համար մշակութային ու քաղաքակրթական բարձր աստիճանի մը, իւրացնելով ի՛նչ որ ստեղծուած է իրմէ առաջ։

Գ.— Որ անշահախնդիր կերպով մը՝ իր իմացականութիւնն ու տաղանդը, իր մտքի պաշարն ու իր անձը ի սպաս կը դնէ իր մարդկային կեանքը շահագործող, զայն կատարելագործող կամ գեղեցկացնող որեւէ գործունէութեան մը։

Դ.— Որ մարդկային մնայուն շահերուն համապատասխանող կեանքի ընդհանուր ուղղութիւն մը ունի, որ կը յառաջանայ որոշ գծէ մը՝ հաւատարիմ մնալով ո՛չ միայն իր էութեան, այլեւ պատշաճեցնելով զայն այն գաղափարական ընտանիքին շահերուն, որուն դրօշին տակ կը կռուի։

Ե.— Որ նկարագիր ունի, որ ընդունակ է իր անձնական պզտիկ շահերը վըտանգի տակ դնել՝ պաշտպանելու համար իր գաղափարները, որ կրողն է որոշ անհատականութեան մը։

Զ.— Որ իր էութեան է՛ն նուրբ թելերով կը պատկանի ազգային հաւաքականութեան մը ու կ'արտայայտէ զայն, անոր մարդկային լինելութեամբ։

Ահա այն դատախօսութիւնը, որ պիտի ուզէի կարդալ, եթէ դատախօս ըլլայի՝ որեւէ հայ երկրորդական վարժարանի աշակերտներուն։

ՎԱԶԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՄԻՋՆԱԴԱՐԸ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Հայաստանի պատմաքաղաքների հիմնական ուսումնասիրութիւնը, ինչպէս յայտնի է, ներկայումս կենտրոնացուած է «Հայ ժողովրդի պատմութեան» աւելի քան քրտնաջան աշխատանք պահանջող 8 հատորեակի վրայ։ Արդէն լոյս են տեսել երեւի «ամէնից հեշտ» եւ յոբելեանական բնոյթի՝ վերջին 7րդ եւ 8րդ հատորները, իսկ միւսներն էլ, ըստ տեղեկատուական հաղորդումների, պատրաստուելու ընթացքի մէջ են։ Սակայն զուգահեռաբար, թէեւ անհամեմատ նուազ չափերով, աշխատանք է կատարւում նաեւ հայոց պատմութեան առանձին ժամանակահատուածներ յատուկ քննութեան նիւթ դարձնելու ուղղութեամբ։ Ժամանակահատուածների յատուկ ուսումնասիրութեան մէջ է մտնում, բնականաբար, պատմական Հայաստանի այս կամ այն մասում երբեւէ գոյութիւն ունեցած՝ ժամանակի չափանիշով ինքնավար կամ անկախ միաւորների պատմութեան լուսաբանումը։ Մինչեւ հիմա այդ կարգի ուսումնասիրութիւններ ամէնից շատ հրատարակուել են Սիւնիքի վերաբերեալ։ Գիտական մամուլում ժամանակ առ ժամանակ երեւացող նոյնաբնոյթ հանգամանալից յօդուածները ենթադրել են տալիս, որ հայոց ընդհանրական աշխարհի իւրաքանչիւր բաղկացուցիչ «աշխարհ» ունի իր նուիրեալ հետազօտողները եւ վաղ թէ ուշ իւրաքանչիւրն իր հերթին մասնաւոր մենագրութեան մէջ պիտի ներկայացուի։ Այս տեսակէտից ամենաթարմ երեւոյթն է հանդիսանում Երեւանի Համալսարանի հրատարակչութեան կողմից հրապարակ հանուած՝ Վրէժ Վարդանեանի «Վասպուրականի Արծրունեաց թագաւորութիւնը· 908–1021 թ·թ·» մենագրութիւնը, ուստի եւ արժէ այդ մասին առանձին խօսք ասել։

Նախ տեղին է շեշտել, որ համահայկական պատմութեան ամբողջական շարադրանքի կողքին՝ հայաշխարհի առանձին մասերի յատուկ ուսումնասիրութիւնը չի կարող ինքնանպատակ եւ ապար-

digitised by A.R.A.R.@

դիւն գործ համարուել: Քանզի որքան էլ որ հայոց պատմութիւնը ամբողջական ընթացք եւ ընդհանուր օրինաչափութիւններ ունեցած լինի, երկրի առանձին մասերի մէջ կեանքը անհրաժեշտօրէն դրսեւորուել է որոշակի տեղական երանգներով, ինչ որ նոյնպէս արժանի է ուշադրութեան: Սա չի նշանակում, ի հարկէ, թէ թուաբանական բծախնդրութեամբ պէտք է անպայման մենագրութիւններ նուիրել բոլոր գաւառների բոլոր առանձին դարերի պատմութեանը: Առաջին հերթին սովորաբար ուշադրութիւն են գրաւում այն երկրամասերն ու ժամանակահատուածները, որոնք առաւել ցայտուն են, ներկայանում են ինքնուրոյն արտայայտութիւններով եւ առատ սնունդ տալիս պատմագիտական մտքի որոնումներին:

Ովքեր քիչ թէ շատ տեղեակ են հայոց պատմութեան ընթացքին, գիտեն, որ ամէնից յաճախ յիշատակուող երկրամասերից է Վասպուրականը եւ նրա պատմութիւնը լի է յիշարժան դէպքերով ու դէմքերով: Մեզանից հազար տարի առաջ Վասպուրականում նոյնիսկ ինքնուրոյն թագաւորութիւն հաստատուեց եւ ժամանակի ոգուց ու պայմաններից բխող անջատողական տրամադրութիւնները վերածուեցին բացայայտ գործողութիւնների:

Այս պարագան թերեւս ոմանց մօտ սնապարծութիւն, իսկ ուրիշների մօտ էլ միակողմանի դատափետման առիթ ծառայի: Բայց պատմաբանի դերն այլ է եւ վեր այդպիսի բոլոր նկատառումներից: Նրա համար կարեւորը պարզելն է, թէ ինչը ինչպէս տեղի ունեցաւ եւ ինչու, այլ ոչ թէ անպայման պատմական գործիչներից մէկի կամ միւսի «կողքին կանգնելն» ու ուրիշներին հակադրուելը: Պէտք է սկզբից եւեթ ասել, որ Վրէժ Վարդանեանի խնամուած ուսումնասիրութիւնը ամուր ձեռքով է գրուած եւ զգաստ մտքի թելադրանքով: Հեղինակը սիրում է իր նիւթը, բայց եւ տիրում գրչի շարժումներին:

Մենագրութեան երեւան գալու հանգամանքը լաւագոյնս բացատրում է հենց հեղինակն ինքը: Նա գրում է. «Վասպուրականի Արծրունեաց թագաւորութեան պատմութեան մասին չեն գրուել առանձին աշխատութիւններ, որոնց միջոցով լայնօրէն հնարաւոր լինէր ուսումնասիրուող նիւթը վեր հանել եւ ընդհանրացնել: Հայաստանի պատմութեամբ զբաղուող գրեթէ բոլոր հետազօտողները Վասպուրականի թագաւորութեան պատմութիւնը դիտել են հայոց Բագրատունիների կենտրոնական թագաւորութեան պատմութեան համակողմանի լուսաբանման օժանդակ միջոց: Մինչդեռ, ինչպէս ցոյց են տալիս պատմական փաստերը, Վասպուրականի թագաւորութեան հետ էին գերազանցապէս կապուած Հարաւային Հայաստանում ընթացող իրադարձութիւնները թէ՛ տնտեսական եւ թէ քաղաքական յարաբերութիւնները: Այդ թագաւորութիւնը զգալի դեր է խաղացել ամբողջ Հայաստանի քաղաքական կեանքում: Այդ պատճառով էլ վաղուց գիտական անհրաժեշտութիւն է առաջացել յատուկ ուսումնասիրութիւն նուիրել այդ թագաւորութեան պատմութեանը»:

Վարդանեանի տուեալ մենագրութիւնը, նոյն բնոյթի բոլոր պատմական հետազօտութիւնների նման, լի է թուականներով ու անուններով, ճշդումներով ու հերքումներով, վերծանումներով եւ մասնագիտական դիտողութիւններով:

Արդ՝ սովորական ընթերցողը, ինչպիսի մակարդակ ու պատրաստութիւն էլ որ ունենայ, ի վիճակի չէ ստուգել ներկայացուող տուեալները, նա պարզապէս վստահում է հեղինակին (եթէ վստահում է) եւ ամէն մի գրոյթ ինքնըստինքեան «համոզիչ» համարում: Մինչդեռ մասնագէտները, զինուած լինելով իրենց կուտակած փորձով ու տուեալներով, տարբեր աչքով են նայում գործին եւ հեշտութեամբ նկատում հնարաւոր ճեղքերն ու վրիպումները: Հետեւապէս, նրանց պարտականութիւնն է նաեւ տուեալ մենագրութեան այդ կողմը գնահա-

digitised by A.R.A.R.@

տէլը։ Եւ արդէն իսկ Հայաստանի գիտական մամուլում երեւացին առաջին արձագանգները Վարդանեանի գրքի մասին, համապատասխան գնահատականներով ու դիտողութիւններով։

Բայց Վարդանեանի աշխատութիւնը ո՛չ միայն իսկական իմաստով գիտական ուսումնասիրութիւն է, այլեւ ընթերցողների լայն շրջանի համար 20 հազար տպաքանակով լոյս տեսած գիրք։ Այդ պարագան նոյնպէս ոչ-մասնագէտներին է իրաւունք տալիս իրենց խօսքն ասելու հրապարակ հանուած գրքի մասին, որպէս հայաստանեան գիտա – մշակութային կեանքի այսօրուայ իր տեսակի ուշագրաւ երեւոյթներից մէկը։ Ուրեմն, գիրքը ո՛չ միայն զուտ մասնագիտական հետազօտութիւն է, այլեւ իր բնոյթով իսկ ազգային–հասարակական իրականութեան որոշակի արտայայտութիւն, որոշակի տրամադրութիւնների հասունացում ու խտացում, հանրային ուղենիշ։

Վարդանեանի գիրքն ունի ներածութիւն, եօթը գլուխ, ռուսերէն ամփոփում ու համապատասխան ցանկեր, ինչպէս եւ ներդիր մի բաւական յստակ ու կոկիկ քարտէս։ Վարդանեանը իր գիրքը գրելուց առաջ, բնականաբար, ուսումնասիրել է եւ նիւթին վերաբերող մնացեալ գրականութիւնը թէ՛ սկզբնաղբիւրային եւ թէ հետազօտական։ Ներածութեան մէջ արւում են պատշաճ յիշատակումներ ու գնահատականներ։ Հեղինակը գրում է. «Վասպուրականի պատմութեան լուսաբանման համար անզուգական է Արծրունեաց տոհմի պատմութիւնը, որ գրել է Թովմա Արծրունին։ Արծրունեաց տան պատմութիւնը գրուած է 10րդ դարի առաջին քառորդում»։ Բարձր գնահատելով Թովմա Արծրունու աշխատութեան այլեւայլ արժանիքները, Վարդանեանը նշում է նաեւ, թէ՝ «Նա զուր տեղը արդարացնում է Արծրունիների անջատողական քայլերը եւ մեղադրական խօսքեր ասում աւելի ճիշդ դիրքերի վրայ գտնուող Բագրատունիների հասցէին, գովաբանում է Վասպուրականում առանձին թագաւորութեան հռչակումը»։

Վարդանեանը բացատրում է, թէ՝ «Թովմա Արծրունու շարունակող պատմիչները, որոնք անշուշտ Արծրունի են, երբեմն գալիս են լրացնելու, հաստատելու նրան։ Բայց որովհետեւ կորել են Թովմայի պատմութեան վերջին մասը եւ նրա անանուն շարունակողների գրած գործի սկիզբը, ուստի Վասպուրականի թագաւորութեան պատմութեան մի ըստւար շրջանը բացակայում է Արծրունեաց տան պատմութեան միջից»։ Բայց՝ «Թովմա Արծրունու եւ նրա շարունակողների պատմութեան բացերը մասամբ լրացնում են միւս մատենագիրների մօտ եղած տուեալները։ Այդ տեսակէտից ամենամեծ դերը պատկանում է Յովհաննէս կաթողիկոս Դրասխանակերտցուն»։ Ա՛յս է հիմնական սկզբնաղբիւրների վիճակը, ինչ որ պայմանաւորում է եւ Վարդանեանի գրքի բովանդակութեան շրջանակը։

Վարդանեանը նախ բնութագրում է 9րդ դարի երկրորդ կէսից Հայաստանի համար սկսուած «տնտեսական ու քաղաքական կեանքի զարգացման նոր շրջանը», Վասպուրականը համարում «Հայ ժողովրդի մղած ազատագրական պայքարի օջախներից մէկը», ներկայացնում Արծրունեաց թագաւորութեան ստեղծման գործում դեր խաղացած անձանց, նրանց դիրքը, ըմբռնումներն ու ձգտումները։ Խօսում է Վասպուրականի ու հարեւան ամիրայութիւնների, ինչպէս եւ Տարօնի տէրերի, Բագրատունիների փոխյարաբերութիւնների մասին, այնուհետեւ Արծրունի տիրակալների շինարարական ջանքերի մասին։ Հեղինակը ներկայացնում է Վասպուրականի թագաւորութեան ստեղծման հանգամանքները, քննական մօտեցում ցուցաբերում պատմական երեւոյթների հանդէպ, պատմում, թէ ինչպէս եւ ինչու էին պարբերաբար կռիւներ մղւում Ատրպատականի դէմ, իսկ միւս կողմից էլ՝ Արծրունիները, օգտուելով խաղաղութեան այս կամ այն շրջանի ընձայած բարեբախտ պայմաններից, ինչպէս էին կրկին ու կրկին նուիրւում խաղաղ շինարարութեան աշխատանքներին։ Մենք տեսնում ենք նաեւ,

digitised by A.R.A.R.@

թէ Հայոց կաթողիկոսական աթոռը ինչու է 927 թուին, «ի խորհրդանշումն Վասպուրականի թագաւորութեան հզօր ու անկախ դիրքին», Դուինից տեղափոխւում Աղթամար։ Սակայն 943 թուին վախճանուած «Գագիկ Արծրունու մահւամբ վերջանում է Վասպուրականի թագաւորութեան բուռն իրադարձութիւններով յագեցուած ժամանակաշրջանը», որին յաջորդում է մի այլ՝ «անդէմ» ու «բովանդակազուրկ» փուլ։

Վարդանեանը ներկայացնում է Վասպուրականի ո՛չ միայն քաղաքական պատմութիւնը, այլեւ սոցիալ-տնտեսական յարաբերութիւնները, աւատական հողատիրութեան բնոյթն ու նրա յարուցած հետեւանքները, այն աստիճան, որ, ասենք, «եթէ վաղ ֆէոդալիզմի շրջանում Արծրունեաց տունն ունէր ընդամէնը երկու ճիւղ, ապա արդէն 9րդ դարի կէսերին այդ տոհմը բաժանւում է ամենաքիչը 16 ճիւղերի»։ *Հետաքրքրութեամբ են կարդացւում Վասպուրականի ներքին հասարակական կեանքը լուսաբանելուն վերաբերող էջերը՝ աւատատէրերի դասակարգի տարբեր խմբերի, գիւղացիութեան, քաղաքաբնակների, արհեստագործութեան զարգացման, քաղաքների եւ առեւտրի մասին։ Ներկայացւում են տուեալներ եւ իրողութիւններ, որոնց տեղեակ լինելն անպայման ուսանելի է։*

Վասպուրականի թագաւորութեան պետական – իրաւական կարգերին անդրադառնալիս, Վարդանեանը նշում է, որ նա Բագրատունիների պետականութեան նման «ֆէոդալական-վասալական բնոյթի մի կազմաւորում էր», «թուլայօդ եւ ապակենտրոն կառուցուածքով»։ Թագաւորութիւնը միապետութիւն էր, բայց «բացարձակ միապետութիւն չի կարելի համարել»։ Հեղինակը տեղեկացնում է, որ՝ «Թագաւորին կից գործում էր իշխանաժողով, որի լուծմանն էին ենթակայ պետական կարեւորագոյն գործերը։ Իշխանների ժողովը կարող էր թագադրել Արծրունի թագաւորին, ընտրում էր եպիսկոպոսներին, հանում էր հին, սովորոյթային իրաւունքին օրէնսդրող որոշումներ։ Իշխանների այս խորհուրդը հնից եկող ինստիտուտ էր եւ ակտիւ դեր ունէր նաեւ Վասպուրականի թագաւորութեան նախորդող ժամանակաշրջանում։ Այն պահպանեց իր կարեւոր դերը Արծրունեաց թագաւորութեան ողջ ժամանակաընթացքում»։

Բանակի մասին հետեւեալն է ասւում. «Դատելով պատմական աղբիւրների տուեալներից, կարելի է եզրակացնել, որ այդ թագաւորութիւնն ունէր այն ժամանակի համեմատ լաւ կազմակերպուած եւ վարժուած բանակ։ Պատերազմների ժամանակ, ինչպէս հաւաստում են պատմիչները, զինուորական պարտաւորութիւնները տարածւում էին բոլոր տղամարդկանց վրայ, որոնցից կազմակերպւում էր ժողովրդական աշխարհազօրը։ ...Միջնադարեան Հայաստանում բոլոր միւս երկրների նման զինուորութիւնը յարգի զբաղմունք էր։ Շինականը, զինուորագրուելուց յետոյ բարձր էր դասւում իր խաւի մարդկանցից։ ...Մշտական բանակը կազմւում էր ազատներից, իսկ վտանգի դէպքում զինուորագրւում էր նաեւ ռամիկը։ Հոգեւորական դասը թէեւ ազատ էր զինուորական պարտականութիւններից, բայց պատերազմի դէպքերում, որքանով որ վտանգ էր սպառնում հայ եկեղեցուն եւ կրօնին, հոգեւորականութեան որոշ ներկայացուցիչներ մասնակցում էին պատերազմներին, իրենց մարտաշունչ քարոզներով ոգեշնչելով զինուորներին։ ...Գերիներին մեծ մասամբ ազատ էին արձակում փրկավճարով կամ փոխարինելով հայ գերիների հետ։ Վասպուրականցիների մղած պատերազմները մեծ մասամբ առաջադիմական էին, քանի որ ձեռնարկւում էին դրսից եկող ցեղերի եւ օտար այլ ուժերի ոտնձգութիւններից հայրենիքի անդորրութիւնը պաշտպանելու նպատակներ»։

Վարդանեանը ներկայացնում է Գագիկ Արծրունու յաջորդների՝ Դերենիկ Արծրունու (943–958 թ.թ.), Աբուսահլ-Համազասպի (958–968 թ.թ.) եւ այլոց

digitised by A.R.A.R.@

գործունէութիւնը: Բիւզանդական կայսրութեան վարած որոշ քաղաքականութեան կապակցութեամբ, հեղինակը հաստատում է, թէ՝ «Ընդհանուր առմամբ Բագրատունեաց եւ Արծրունեաց թագաւորութիւնների միջեւ հակադրութիւն չկար, կային լոկ հակասութիւններ, որոնք մասամբ պտտւում էին կայսրութեան թեր կամ դէմ լինելու սկզբունքների շուրջ»: *Արաբա-բիւզանդական հակամարտութեան վերարծարծման պայմաններում Վասպուրականի թագաւորութեան բռնած դիրքի եւ առհասարակ հայերի վերաբերմունքի առթիւ՝ Վարդանեանը գրում է.* «Այսօրինակ պայմաններում, բնական է, որ հայերը կը կամենային մահմեդականների օտարաշունչ ալիքի դէմ, որպէս հակակշիռ, տեսնել քրիստոնեայ Բիւզանդիային, թէեւ վերջինիս քաղաքականութիւնը պակաս ընդունելի չէր հայ ժողովրդի համար: Հայերը լաւ էին հասկանում Բիւզանդիայի քաղաքականութեան համաձուլարար էութիւնը, բայց եւ այնպէս աշխատում էին հնարաւորութեան սահմաններում իրենց համար նպաստաւոր դարձնել այն: Կայսրութեան ենթադրեալ նպատակները լաւ էին ըմբռնում Տարօնի հայ իշխանները, որոնց մէջ խմորուել էին հակաբիւզանդական լուրջ տրամադրութիւններ»:

Վասպուրականի Արծրունեաց թագաւորութեան պատմութիւնը գրող սոյն հեղինակ, ինքնաբերաբար, դառնում է թագաւորութեան ստեղծման ու վերացման հանգամանքների վրայ աւելի երկար կանգ առնելու անհրաժեշտութեան առջեւ: Այդպէս էլ Վարդանեանը, «Սենեքերիմ Արծրունին եւ Վասպուրականի թագաւորութեան անկումը» *ու յաջորդող հատուածներում, հանգամանօրէն վերլուծում է այդ ժամանակաշրջանի դէպքերը: Բազմաթիւ պատմական իրողութիւններ արձանագրուելուց յետոյ ասում է.* «Այսպէս թէ այնպէս, մի այնպիսի թագաւորութիւն, որպիսին էր Վասպուրականն իր սահմանակից շրջաններով, դառնում էր բիւզանդական նենգ քաղաքականութեան հերթական զոհը»:

Պատմութեան այդ մասը ընդհանրապէս լաւ յայտնի է, երբ Արեւելքից մօտեցող սելջուկ-թուրքերի ոտքի տակ կործանելու երկիւղից՝ Վասպուրականի Սենեքերիմ թագաւորը համաձայնութեան է գալիս բիւզանդական կայսեր հետ եւ ժողովրդի ստուար զանգուածի հետ գաղթում Սեբաստիա ու մերձակայ շրջանները: Վարդանեանը գտնում է, որ այդ զանգուածային գաղթը տեղի է ունեցել 1021 թուականին, թէեւ դրանից առաջ էլ եղել էին մասնակի գաղթեր. «Այդ գաղթաշարժը մեծազանգուած մի տեղափոխութիւն էր, — *գրում է Վարդանեանը,* — որը սակայն որակական փոփոխութիւն չմտցրեց Վասպուրականի ազգագրական միջավայրում»: *Ու թէեւ փաստօրէն «տեղի հայ ազնուականութեան մեծագոյն մասը դուրս գնաց երկրից», Վարդանեանը յայտարարում է, որ* «Սըխալ են այն պատմաբանները, որոնք գտնում են, թէ Վասպուրականի գաղթը տեղի է ունեցել հայ ազատանու գործուն ուժերի սիրայօժար համաձայնութեամբ: Թէ՛ հայ իշխանները եւ թէ նրանց հետ գաղթող ժողովուրդը թողնում էին հայրենիքը, մինչեւ մահն իրենց հոգեյատակում կուտակելով նրա նկատմամբ ունեցած ջերմ սէրը: Այս էր պատճառը, որ Սենեքերիմ Արծրունին կտակել տուեց որդիներին, որպէսզի իր մահից յետոյ դիակը տեղափոխուի եւ թաղուի հայրենի Վասպուրականում»:

Վարդանեանը մի պահ գաղթողների հետ անցնում է Սեբաստիա եւ ներկայացնում այդ նահանգի «Արծրունիների աւատական իշխանութիւնը»: Այդ շրջանը 1021 *թուից առաջ էլ «արդէն կիսով չափ բնակեցուած էր հայերով»: Իսկ գաղթից յետոյ՝ «Կապադովկիան է՛լ աւելի է շէնանում, ունենալով հոծ հայ բնակչութիւն: Հայերն այստեղ հիմնում են Արաբկիր, Ակն քաղաքները, ինչպէս նաեւ նոր բնակավայրեր ու վանքեր»: Սակայն բոլոր տուեալները ցոյց են տալիս, որ*

digitised by A.R.A.R.@

«Կապադովկիա գաղթած հայերը դժգոհ էին Բիւզանդիայի կողմից իրենց նկատմամբ վարած քաղաքականութիւնից»: Հետաքրքիր են Արծրունի իշխանների հետագայ գործունէութեան նկարագրութիւնները, որոնցից իմանում ենք նաեւ, որ՝ «Օտար միջավայրում միաբանութեամբ հանդէս եկող հայ իշխանների թափած անդուլ ջանքերի գնով, հնարաւոր է լինում ի դերեւ հանել հայոց կաթողիկոսութիւնը վերացնելու՝ կայսրութեան ունեցած նենգ դիտաւորութիւնը»: *Սեբաստիոյ Արծրունիների մասին պատմութիւնը վկայում է մինչեւ 1080 թուականը: Այդ կապակցութեամբ Վարդանեանը եզրակացնում է, որ* «Վասպուրականի գաղթից յետոյ մօտ 60 տարի Արծրունիները իրենց տիրապետութիւնն էին իրականացնում Սեբաստիայի կուսակալութիւնում, որը փաստօրէն հայկական առանձին կիսանկախ մի իշխանութիւն էր՝ ո՛չ միայն ազգագրական միջավայրով, այլեւ պետական-քաղաքական եւ կրօնական ու մշակութային յարաբերութիւններով»:

Վարդանեանը վերադառնում է Վասպուրական եւ ներկայացնում այդ երկրամասին 1021 թուից յետոյ վիճակուած կեանքը: Մենագրութեան մանաւանդ վերջին գլուխների առընչութեամբ, արժէ ընդգծել մի պարագայ: Երբ առհասարակ խօսւում է պատմա-հասարակական երեւոյթները գիտական առարկայականութեամբ ուսումնասիրելու անհրաժեշտութեան մասին, դա չի բացառում ուսումնասիրողի անհատական վերաբերմունքի հնարաւորութիւնը եւ իրաւունքը: Կարեւոր է իրականութիւնը վերապատկերել իր վաւերական գծերով եւ նոյն ժամանակ հեղինակի անհատական չափանիշով գնահատել այս կամ այն երեւոյթը: Արդէն սովորաբար այդպէս էլ լինում է որակեալ ուսումնասիրութիւնների մէջ, առանց շպարի եւ փարիսեցիութեան:

Արդ՝ պէտք է ասել, որ պատմաբան Վրէժ Վարդանեանը իր գրքում իրեն լաւ է ցուցաբերում նաեւ այդ առումով: Նա պարզ է պատկերացնում Վասպուրականի Արծրունեաց թագաւորութեան անկման ժամանակ ստեղծուած իրադրութիւնը, ճիշդ է կողմնորոշւում տարբեր ուժերի գործունէութեան գնահատման, մանաւանդ բիւզանդական քաղաքականութեան բնութագրման ասպարէզում, ամէն անգամ յստակ ձեւակերպելով իր վերաբերմունքը՝ հայ մարդու եւ հայ պատմաբանի վերաբերմունքը: Բնականոն մարդու համար չի կարող ամէն բան «նոյնը» լինել՝ յարձակուելն ու պաշտպանուելը, կողոպտելն ու կառուցելը, խաբեբայութիւնն ու գործակցութիւնը, եւայլն: Իսկ պատմութիւնն ուսումնասիրող պատմաբանին վիճակւում է անընդհատ գործ ունենալ երեւոյթների այդպիսի բազմազանութեան հետ: Մի՞թէ նա կարող է մնալ անտարբեր դիտող եւ չմտածել իր իմացածի մասին: Եւ տուեալ դէպքում Վարդանեանը մտածել ու իր մտքերը շարադրել է:

Անդրադառնալով Վասպուրականում մնացած հայութեան ճակատագրին, Վարդանեանը նշում է, թէ՝ «Օտար ցեղերի յարձակումներից Վասպուրականը պաշտպանում էր ոչ թէ նրան տիրացած Բիւզանդիան, այլ տեղական հայ աշխարհազօրայինները, որոնք չնայած կայսրութեան վարած նենգ քաղաքականութեան, տակաւին ի վիճակի էին պաշտպան կանգնելու հայրենիքին»: *Իսկ 1048 թուին յաջորդած սելջուկեան «աշխարհաւեր արշաւանքների» հետեւանքները «նոր միայն զգացնել տուին կայսրութեանը, որ Հայաստանի նկատմամբ իր վարած նուաճողական քաղաքականութիւնը հաւասարազօր էր դէպի ինքնասպանութիւն մղող քայլի»: Այնուհետեւ նկատւում է «համեմատաբար մեղմ ու հանդուրժամիտ քաղաքականութիւն» հայերի նկատմամբ, բայց արդէն ուշ էր եւ ապարդիւն: Ամբողջ Հայաստանն ու Վասպուրականը ընկան բարբարոս ցեղերի տիրակալութեան տակ: Այնուամենայնիւ, «Աղթամարում կուչ եկած Արծրունեաց տոհմի շառաւիղ-*

digitised by A.R.A.R.@

ները մարմնաւորում էին հոգեւոր եւ որոշ չափով նաեւ աշխարհական իշխանութեան ֆունկցիաներ եւ գոյատեւում են մինչեւ 16րդ դարը»։ 1466 թուին նոյնիսկ «թագաւոր օծելու» փորձ արուեց, բայց, ինչպէս Վարդանեանն է նշում, «Սմբատ Սեփեդինեանի թագաւորութիւնը Արծրունիների արքայական տան քաղաքական վերջին ճիգն էր, որն այնպէս էլ մնաց անկատար»։ «Այդուհանդերձ, *— այս տողերով է փակւում Վարդանեանի գիրքը,* — Վասպուրականի թագաւորութեան անկումից յետոյ այնտեղի հայութեան մէջ մշտապէս փայփայուեց Հայրենիքի պետական անկախութեան գաղափարը»։

Այսպիսով, Վասպուրականի միջնադարի մի ըստ ամենայնի ցայտուն ժամանակաշրջան իր հարազատ արտացոլումն է գտել Վրէժ Վարդանեանի մենագրութեան մէջ։ Թէեւ այդ երկրամասի պատմութիւնը յայտնի է հայոց պատմութեան ընդհանուր շարադրանքներից, տուեալ դէպքում հնարաւոր է դառնում ուշադրութիւնը բեւեռել որոշակի բնաշխարհի վրայ եւ աւելի յստակօրէն տեսնել ու ճանաչել այդ բնաշխարհի ժողովրդի կեանքի ու անցած ճանապարհի էական մանրամասնութիւնները։ Գիրքը իր տեսակի մէջ նոր եւ օրինակելի երեւոյթ է, գրդիչ ազդակ։ Եւ ուստի անպայման արժէր, որպէսզի ներկայացուէր ընթերցող հասարակայնութեանը։

Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

ՄԱՐԹԻՆ ԷՍԼԻՆ

ՍԱՄՈՒԷԼ ՊԷՔԷԹ

ԱՆՁԻՆ ՓՆՏՌՏՈՒՔԸ

ՀԱՅԱՑՈՒՑ
ՔՆԱՐ ՃԻՆՊԱՇԵԱՆ

Այսպէս, ենթակայ ըլլալով մեր մէջէն հոսող ժամանակին, որ փոփոխութեան կ'ենթարկէ մեզ, մենք մեր կեանքի որեւէ մէկ վայրկեանին նման չենք մենք մեզի: Հետեւաբար, «մենք յուսախաբ կ'ըլլանք տեսնելով ոչնչութիւնը այն բանին, զոր մենք հաճոյք կը զգանք վստահամբաւութիւն կոչելով: Բայց ի՞նչ է վստահամբաւութիւնը: Նայնացումը նիւթին ցանկալի առարկային հետ: Նիւթը մեռած է, եւ — ճամբու ընթացքին, — թերեւս քանի մը անգամ»: *Եթէ Կոտոն Վլատիմիրի եւ Էսթրակոնի ըղձանքին առարկան է, անիկա բնականօրէն աւելի քան անհասանելի կը թուի: Յատկանշական է անդրադառնալ, թէ այն տղան, որ լուրեր կը բերէ այդ զոյգին, օրըստօրէ կը սկսի չճանչնալ զանոնք: Թատերգութեան Ֆրանսերէն բնագիրին մէջ կը յիշուի, թէ այն տղան, որ կ'երեւի առաջին արարին մէջ միեւնոյն անձն է, որ կ'երեւի երկրորդ արարին մէջ, սակայն տղան կը ժխտէ ուրիշ որեւէ տեղ տեսած ըլլալ երկու թափառաշրջիկները, միաժամանակ չեշտելով, թէ անիկա առաջին անգամն է, որ ինք կը գործէ իբրեւ Կոտոյին պատգամաբերը: Մինչ տղան մեկնելու վրայ է, Վլատիմիր դարձեալ կը փորձէ տպաւորել զայն.* «Դուն վստահ ես, որ տեսար զիս, հա՞, վաղը պիտի չգաս եւ չըսես, թէ զիս երբեք տեսած չես»: *Տղան չի պատասխաներ, եւ մենք գիտենք, թէ ան դարձեալ պիտի չճանչնայ զանոնք: Մենք որեւէ ատեն կրնա՞նք վստահ ըլլալ, որ այն մարդկային էակները, որոնց կը հանդիպինք այսօր միեւնոյնն են, ինչ որ էին երէկ: Երբ Փոցցո ու Լաքի առաջին անգամ կ'երեւին՝ ո՛չ Վլատիմիր եւ ոչ Էսթրակոն կը թուին ճանչնալ զանոնք: Էսթրակոն նոյնիսկ կը կարծէ, թէ Փոցցոն Կոտոն է: Բայց երբ անոնք կը մեկնին, Վլատիմիր կ'անդրադառնայ, թէ անոնք փոխուած են իրենց վերջին երեւումէն ի վեր: Էսթրակոն կը*

digitised by A.R.A.R.@

շարունակէ պնդել, թէ ինք տեսած չէ զանոնք։

ՎԼԱՏԻՄԻՐ.— Այո, դուն վստահաբար կը ճանչնաս զանոնք։

ԷՍԹՐԱԿՈՆ.— Ո՛չ, ես չեմ ճանչնար զանոնք։

ՎԼԱՏԻՄԻՐ.— Մենք կը ճանչնանք զանոնք, կ'ըսեմ քեզի։ Դուն կը մոռնաս ամէն բան։ (*Լռութիւն։ Ինքն իրեն՝* — Եթէ անոնք նոյն անձերը չեն...)

ԷՍԹՐԱԿՈՆ.— Ուրեմն, ինչո՞ւ չճանչցան մեզ։

ՎԼԱՏԻՄԻՐ.— Ատիկա ոչինչ կը նշանակէ։ Ես ալ զիրենք չճանչցայ ձեւացուցի եւ դեռ ոչ ոք մեզ կը ճանչնայ։

Երկրորդ արարին մէջ, երբ Փոզզօ ու Լաքի կը վերերեւին, անգթօրէն ձեւափոխուած ժամանակի ազդեցութենէն, Վլատիմիր եւ Էսթրակոն դարձեալ կը տարակուսին այն հարցին շուրջ, թէ անոնք նոյն անձե՞րն են, որոնց հանդիպած էին երէկ։ Ոչ իսկ Փոզզօ կը յիշէ զիրենք. «Ես չեմ յիշեր ոեւէ մէկու հանդիպած ըլլալ երէկ։ Բայց վաղը, պիտի չյիշեմ նաեւ հանդիպած ըլլալ ոեւէ մէկուն այսօր»։

Սպասումը ժամանակի փորձառութիւնն է, որ պայմանաւորուած է յարատեւ փոփոխութեամբ եւ դեռ ինչպէս, որ իրական ոչինչ կը պատահի, այդ փոփոխութիւնը ինքնին պատրանք մըն է։ Ժամանակի անվերջ գործունէութիւնը ինքնապաշտպանութեան ձեւ մըն է, աննպատակ, հետեւաբար անիմաստ եւ ունայն։ Որքան տարբերակները փոխուին, այնքան նոյնը կը մնան անոնք։ Ատիկա սարսափելի կայունութիւնն է աշխարհին։ «Աշխարհի արցունքները անփոփոխ քանակ մը ունին։ Որովհետեւ, երբ մէկը լալ սկսի, ուրիշ մը ուրիշ տեղ կը դադրի լալէ»։ *Մէկ օրը կը նմանի միւսին, եւ երբ մենք մեռնինք, կրնայ ըլլալ, որ ընաւ գոյութիւն ունեցած չըլլանք։ Ինչպէս Փոզզօ կը բացագանչէ իր վերջին եւ մեծ պոռթկումին մէջ.*

«Այս ժամանակի ընթացքին չէ՞ք չարչարած զիս... Մէկ օրը բաւական չէ՞ ձեզի։ Օր մը, ուրիշ որեւէ մէկ օրուան պէս՝ ան համրացաւ, օր մը ես կուրցայ, օր մը մենք բոլորս պիտի խլանանք, օր մը մենք ծնած էինք, օր մը մենք պիտի մեռնինք, նոյն օրը, նոյն երկվայրկեանին... Անոնք ուղղակիօրէն ծնունդ կու տան գերեզմանին, լոյսը կը ցոլայ մէկ ակնթարթ, ապա անգամ մը եւս գիշերը կ'իջնէ...»։

Այդ բոլորէն քիչ անց, Վլատիմիր կը համաձայնի. «Ողբալով գերեզմանի մը, եւ դժուար ծնունդ մը։ Վարը, փոսին մէջ, գերեզմանափորը տնտնալով գործի կը լծէ ունելիները»։

Տակաւին Վլատիմիր եւ Էսթրակոն կ'ապրին յոյսով. անոնք կը սպասեն Կոտոյին, որուն գալուստը պիտի կասեցնէ ժամանակի հոսքը։ «Այս գիշեր, թերեւս մենք քնանանք անոր տեղը, ջերմութեան մէջ, չորութեան, լեցուն ստամոքսներով, յարդին վրայ։ Կ'արժէ սպասել տակաւին, այնպէս չէ՞»։ *Այս հատուածը, որ յապաւուած է թարգմանութեան անգլերէն բնագրին մէջ, յստակօրէն կը թելադրէ այն խաղաղութիւնն ու հանգիստը, որ սպասումը կը պարգեւէ, կը թելադրէ երկինք հասած ըլլալու զգացումը, երկինք մը, զոր Կոտօ կը ներկայացնէ երկու թափառաշրջիկներուն։ Անոնք կը յուսան ձերբազատուիլ ժամանակի պատրանքին անկայունութենէն եւ ցնդումէն, կը յուսան նաեւ խաղաղութիւն եւ յաւերժութիւն գտնել անկէ դուրս։ Այնուհետեւ, անոնք թափառականներ պիտի չըլլան, անտուն դատարկապորտներ պիտի չմնան, այլ հասած պիտի ըլլան տուն։*

Վլատիմիր եւ Էսթրակոն կը սպասեն Կոտոյին, հակառակ անոր, որ Կոտոյի հետ ունեցած իրենց ժամադրութիւնը ոչ մէկ ձեւով ապահովուած է։ Էսթրակոն ընաւ չի յիշեր ատիկա։ Վլատիմիր ինք ալ վստահ չէ, թէ ինչ խնդրած են Կոտոյէն իրենց համար։ Հոն «ոչինչ կայ որոշ... տեսակ մը աղօթք... անորոշ պաղատանք»։ *Եւ ի՞նչ խոստացած էր*

digitised by A.R.A.R.@

Կոտօ անոնց։ «Այն, զոր ինծի տեսած է… այն, որուն մասին դարձեալ պիտի մտածէ…»։

Երբ Պէքէթի հարց կը տրուի «Սպասելով Կոտոյին» *թատերախաղին թեմային մասին, ան երբեմն կը յիշեցնէ անոնց հատուած մը Սէնթ Օգիւսթինի գրութիւններէն*․ «Հոյակապ նախադասութիւն մը կայ Օգիւսթինի գրութեան մէջ։ Կը փափաքէի յիշել լատիներէնը։ Անիկա լատիներէնով աւելի նուրբ է, քան անգլերէնով։— Մի յուսահատիր, գողերէն մէկը ազատուած էր։ Մի խաբուիր, գողերէն մէկը անիծուած էր»։ *Երբեմն Պէքէթ կ'աւելցնէ*․ «Ձիս հետաքրքրողը գաղափարի յայտնութեան ձեւն է, եթէ նոյն իսկ չեմ հաւատար այդ գաղափարին… Այդ նախադասութիւնը հոյակապ ձեւ մը ունի։ Ձեւն է կարեւորը»։

Խաչուած գողերու թեման, փրկութեան յոյսին անստուգութեան, ինչպէս եւ շնորհքի ընծայման անստուգութեան թեման, երկակութեան մէջ կը ղեկավարեն ամբողջ թատերգութիւնը։ Վլատիմիր այդ մասին կ'արտայայտուի թատերգութեան սկիզբէն իսկ․ «Գողերէն մէկը ազատուած է… եւ ատիկա շահեկան առաւելութիւն մըն է»։ *Յետոյ ան կը յառաջանայ նիւթին մէջ*․ «Երկու գողեր… Մէկը կ'ենթադրուի ազատած ըլլալ եւ միւսը՝ անիծուած… Բայց ինչպէս կը պատահի, որ չորս աւետարանիչներէն միայն մէկը կը խօսի գողին ազատագրման մասին։ Անոնք չորսն ալ այդտեղ էին, կամ մօտակայ տեղ մը, բայց անոնցմէ միայն մէկը կը խօսի գողի մը ազատութեան մասին… միւս երեքէն երկուքը բնաւ չեն յիշատակեր գողերու գոյութիւնը, իսկ երրորդը կ'ըսէ, որ երկուքը կը կեղծեն»։ *Յիսուն առ հարիւր բախտ կայ, բայց որովհետեւ մէկ վկայ կը խօսի այդ մասին, միւսներուն վկայութիւնները ինքնաբերաբար կ'արժեզրկուին։ Բայց ինչպէս Վլատիմիր ինք եւս կը մատնանշէ, հետաքրքրական երեւոյթ մըն է, որ ամէն ոք կը թուի հաւատալ այդ մէկ վկայութեան*․ «Այդ աւետարանը միակն է, զոր անոնք գիտեն»։ *Էսթրակոն, որ ընդհանրապէս կասկածոտ խառնուածք մը ունի պարզապէս կ'ըսէ*․ «Անոնք արիւնարբու եւ տգէտ կապիկներ են»։

Գաղափարը յայտնելու ձեւն է, որ կը գրաւէ Պէքէթը։ Պատմութեան ընթացքին, բոլոր չարագործներուն մէջ, ոճրագործներու միլիոնաւոր եւ միլիոնաւոր բազմութենէն միայն երկուքը առիթ ունեցած էին ներում ստանալու իրենց մահուան ժամուն, յատուկ եւ ազդեցիկ արարքով մը։ Այնպէս պատահեցաւ, որ անոնցմէ մէկը թշնամական ակնարկութիւն մը ըրաւ, եւ անիծուեցաւ։ Այնպէս պատահեցաւ, որ անոնցմէ մէկը ժխտեց թշնամական ակնարկութիւնը, եւ ան փրկուած էր։ Որքան դիւրութեամբ կրնային դերերը փոխուիլ։ Այդ բոլորը, վերջին հաշուով, մտածուած դատումներ չէին, այլ պարզապէս բացագանչութիւններ ցաւի եւ տառապանքի գերագոյն վայրկեանի մը մէջ բախտով արձակուած։ Ինչպէս որ Փոցցո կ'ըսէ Լաքիի մասին․ «Նկատի ունեցէք, որ ես դիւրութեամբ կրնամ իր տեղը ըլլալ, իսկ ինք՝ իմ տեղս։ Եթէ բախտը հակառակ ձեւով չտնօրինէ։ Ամէն մարդուն կը տրուի իր բախտի բաժինը»։ *Նմանապէս, կրնայ պատահիլ, որ մեր կօշիկները օր մը ցաւցընեն մեզ, իսկ յաջորդ օրը՝ ոչ․ Էսթրակոնի կօշիկները կը տանջեն զինք առաջին արարին մէջ․ երկրորդ արարին մէջ, անոնք հրաշալիօրէն կը յարմարին իրեն։*

Կոտոն ինքը անկրկնելի է՝ պատիժ եւ ազնուութիւն բաշխելու իր տրամադրութեան մէջ։ Այն տղան, որ իր լրաբերն է, հոգ կը տանի այծերուն եւ Կոտօ լաւ կը վարուի անոր հետ։ Բայց նոյն տղուն եղբայրը, որ հովուութիւն կ'ընէ ոչխարներուն, ծեծ կ'ուտէ Կոտոյէն։ «Իսկ ինչո՞ւ ան չի ծեծեր քեզ», *կը հարցնէ Վլատիմիր*, «Չեմ գիտեր, պարոն», *կը պատասխանէ տղան՝ կրկնելով խօսքերը այն ցեղապետին, որ փորձած էր սրախողխող ընել Պէքէթը։ Կայէնի եւ Աբէլի պարագային հետ գծուած զուգահեռը հոս ալ երեւան կուգայ։ Հոն եւս Աստուծոյ շնորհքը իջած էր անոնցմէ մէկուն*

digitised by A.R.A.R.@

եւ ոչ թէ միւսին վրայ, առանց տրամաբանական բացատրութեան — միակ տարբերութեամբ մը, որ Աստուած կը պատմէ ոչխարներ արածողը, իսկ կը հոգայ այծերու հօտիւը։ Այստեղ, Կոտօ կը գործէ հակադրուող արարք մը՝ Մարդու Որդիի Վերջին Դատաստանին. «Եւ ան ոչխարները պիտի առնէ իր աջ ձեռքին մէջ, մինչ այծերը՝ ձախին»։ Բայց եթէ նոյնիսկ Կոտոյի ազնուութիւնը ոչինչին համար կը վատնուի եւ անոր գալուստը բիւրեղ վայելքի աղբիւր մը չէ միայն, այլ անիկա կրնայ նաեւ նշանակել անէծք։ Երբ, երկրորդ արարին մէջ, էսթրակոն կը հաւատայ, որ Կոտօ ծօտեցած է, անոր առաջին խօսքը կ'ըլլայ. «Ես դատապարտուած եմ», ու մինչ Վլատիմիր յաղթականօրէն կը բացագանչէ. «Կոտոն է, վերջապէս. Երթանք եւ հանդիպինք իրեն», էսթրակոն հեռու կը փախչի, պոռալով. «Դժոխքի մէջ եմ»։

Շնորհքի անորոշ բնձայումը, որ վեր է մարդկային հասկացողութենէ, մարդկութիւնը կը բաժնէ երկու մասի. անոնք, որոնք պիտի փրկուին եւ անոնք, որոնք պիտի անիծուին։ Երկրորդ արարին մէջ, երբ Փոցցօ ու Լաքի կը վերադառնան եւ երբ երկու թափառաշրջիկները կը փորձեն ճանչնալ զանոնք, էսթրակոն կը պոռայ. «Կայէն, Կայէն», Փոցցօ դարձեալ կը փոխադարձէ. «Ան ողջ մարդկութիւնն է», կ'եզրափակէ էսթրակոն։

Կայ նոյնիսկ կարծիք մը, ըստ որում՝ Փոցցօ իր գործունէութիւնը կը տանէր մասնաւորաբար ի խնդիր այն աւիթին, որ իրեն պիտի բերէր փրկութեան յիսուն առ հարիւր հաւանականութիւն մը։ Առաջին արարին մէջ, Փոցցօ գրեթէ ծախելու վրայ է Լաքին տօնավաճառին մէջ։ «Սպասելով Կոտոյին» թատերգութեան ֆրանսերէն բնագիրին մէջ անգամ յիշուած է, որ տօնավաճառը կը տրուէր «Ս. Սովէտօր շուկային» մէջ — Ս. Փրկիչի շուկային — ուր Փոցցօ կը տանէր Լաքին։ Արդեօ՞ք Փոցցօ կը ծախէ Լաքին ինքն իր հատուցումը բնելու համար։ Արդեօ՞ք ան կը ծախէ զայն Լաքիէն հեռացնելու համար փրկութեան յիսուն առ հարիւր հաւանականութիւնը — որուն կացութեան մէջ ինք կրնայ յանկարծ գտնուիլ —։ Արդեօ՞ք, Փոցցօ այդ բոլոր հաւանականութիւնը կ'ուզէ ինքզինքին վերապահել։ Ան վստահաբար կը գտնգատի, որ Լաքին ցաւ ու տաղտուկ կը պատճառէ իրեն, եւ անոր լոկ ներկայութիւնը արդէն սպանիչ բան մը ունի, — այս բոլորը, թերեւս կը յիշեցնեն Փոցցոյին, որ Լաքին փրկութեան արժանի միակ անձն է։ Երբ Լաքին հանդիսաւորապէս կը բանաձեւէ իր մտածումը, ի՞նչն է արդեօք այն բարակ, թելանման գիծը, որ ընթացք կու տայ իր վայրագ, հիւանդագին եւ «սալյատի կոյտ» բառերուն։ Անիկա դարձեալ առընչուած ըլլալ կը թուի փրկութեան անորոշութեան հետ։ «Տրուած գոյութիւնը… մարմնաւորուած Աստուծոյ… ժամանակէն դուրս առանց երկարաձգումի ան աստուածային անտարբերութեան բարձունքներէն աստուածային ապշութեան աստուածային անխօսութեան մէջ կը սիրէ խորունկ սիրով մը միշտ քանի մը բացառութիւններով որոնց պատճառը անհասկնալի է… եւ կը ցաւի… անոնց հետ, որոնք անիմանալի պատճառներով կը տառապին չարչարանքներու մէջ»։ Հոս մենք դարձեալ ունինք անձնաւորուած Աստուածը, իր աստուածային անորոշութեամբ, ապշութեամբ եւ անխօսութեամբ եւ իր անկարողութեամբ մեզի հետ ապշելու, Աստուած մը սակայն, որ մեզ կը սիրէ խորապէս, քիչ բացառութիւններով, որոնք չուտով պիտի մատնուին դժոխքի տանջանքին։ Ուրիշ խօսքով, Աստուած մը, որ չի կրնար հաղորդակցիլ մեզի հետ, չի կրնար զգացում ունենալ մեզի հանդէպ եւ մեզ կը դատապարտէ անհասկնալի պատճառներով։

Երբ յաջորդ օր, Փոցցօ եւ Լաքի կը վերերեւին, առաջինը՝ կուրցած իսկ երկրորդը՝ համր, այլեւս ոչ մէկ խօսք կ'ըլլայ տօնավաճառին մասին։ Փոցցօ ձախողած է ծախելու Լաքին, իսկ Փոցցոյի կուրութիւնը, որ, ըստ իրեն, ծնունդ կու տայ համակրանքի եւ շնորհքի արարքի մը ազդեցութեան, տրուած է բացա-

digitised by A.R.A.R.@

յայտօրէն ֆիզիքական ամբողջականութեամբ մը։

Այս ձեւով՝ թէ՛ թատերգութեան բնագիրը եւ թէ հեղինակը ինքը կը հաստատեն, որ «Սպասելով Կոտոյին» *թատերախաղը գրուած է ցոյցնելու համար փրկութեան յոյսը՝ շնորհներու սպասումին ընդմէջէն։ Այս բոլորը կը փաստե՞ն արդեօք, որ անիկա քրիստոնէական ըմբռնումով կամ առնուազն կրօնական հետապնդումով գրուած է։ Այդ իմաստով կատարուած կարգ մը վերլուծումներ Էսթրակոնի եւ Վլատիմիրի սպասումը կը բացատրեն իբրեւ խորհրդանիշ անոնց ամրակուռ հաւատքին եւ յոյսին, մինչ իր բարեկամին հանդէպ ցուցաբերած Վլատիմիրի ազնուութիւնը, ինչպէս նաեւ երկու թափառաշրջիկներուն անքակտելիօրէն իրարմէ կախեալ ըլլալը կը նկատեն քրիստոնէական բարեգործութեան խորհրդանիշներ։ Բայց կրօնական իմաստ զգեցող այս վերլուծումները ակներեւօրէն կ'անտեսեն թատերգութեան կարգ մը հիմնական յատկանիշները. օրինակ, յատկապէս անոր շեշտած անորոշութիւնը Կոտոյին հետ ժամադրութեան մէջ, Կոտոյին անվստահելի ու անկայուն անձը, նաեւ կրկնուող նշումները յոյսի եւ սպասումի ամլութեան, զոր Կոտոն ինքը կը պատճառէ։ Կոտոյի սպասման արարքը կը յայտնաբերուի իբրեւ չափէս անհեթեթ մէկ արարք։ Բնական առումով անիկա կրնայ ըլլալ* «Անհեթեթութեան հաւատալու պարագայ մը («Credere qui a absurdum est»), *իսկ քիչ մը աւելի զօրացնելով՝ զայն կարելի է վերածել* «Անհեթեթ է հաւատալը» («Absurdum est credere»)։

Թատերգութիւնը ունի յստակ տրուեալ մը, որ կ'առաջնորդէ մեզ եզրակացնելու, թէ երկու թափառաշրջիկներուն համար գոյութիւն ունի Կոտոն սպասելէն աւելի լաւ կացութիւն մը, զոր իրենք եւս կը նախընտրեն — անիկա անձնասպան ըլլալն է —։ «Հարկ է, որ մենք մտածած ըլլայինք այդ մասին, երբ աշխարհ տակաւին երիտասարդ էր, 90ական թուականներուն... Ձեռք ձեռքի տուած էյֆէլի աշտարակին գագաթէն վար՝ հոնկէ նետուողներու առաջին խումբին հետ։ Բայց հիմա շատ ուշ է արդէն. մարդիկ նոյնիսկ պիտի չարտօնեն մեզի մինչեւ վեր բարձրանալ»։ *Անձնասպանութիւնը կը մնայ նախընտրելի լուծում, սակայն, կարելի չ'ըլլար զայն իրագործել պարզապէս անոր համար, որ երկու թափառաշրջիկներուն կը պակսի ձեռնհասութիւն եւ գործնական միջոցներ՝ զայն յաջողցնելու համար։ Այնուհետեւ, անձնասպան ըլլալու իրենց ձախող փորձերն են, որ առիթ կու տան արդարացնելու իրենց կացութիւնը՝ զայն վերածելով կամ փորձելով վերածել Կոտոյին սպասելու արարքին։* «Ես հետաքրքիր եմ իմանալու, թէ ան ի՞նչ ունի հրամցնելիք։ Անկէ ետք, մենք կ'ընդունինք զայն, կամ կը մերժենք»։ *Էսթրակոն, որ նուազ կ'ապաւինի Կոտոյի խոստումներուն, քան Վլատիմիրը, անձկութեամբ կ'ուզէ ստուգել, որ իրենք կապուած չեն Կոտոյին։*

ԷՍԹՐԱԿՈՆ.— Կը հարցնեմ քեզի, թէ կապուա՞ծ ես։
ՎԼԱՏԻՄԻՐ.— Կապուա՞ծ։
ԷՍԹՐԱԿՈՆ.— Կապ-ուած։
ՎԼԱՏԻՄԻՐ.— Ինչպէ՞ս։
ԷՍԹՐԱԿՈՆ.— Վար։
ՎԼԱՏԻՄԻՐ.— Բայց որո՞ւն։ Որո՞ւ կողմէ։
ԷՍԹՐԱԿՈՆ.— Մարդուդ։
ՎԼԱՏԻՄԻՐ.— Կոտոյի՞ն։ Կապուած Կոտոյի՞ն։ Ի՜նչ միտք։ Ոչ մէկ հարցում այդ մասին։
(Լռութիւն) Այս վայրկեանիս։

Այնուհետեւ, աւելի ուշ, երբ Վլատիմիր տեսակ մը գոհունակութիւն կը զգայ իրենց սպասումին համար. «Մենք յարգեցինք մեր ժամադրութիւնը... Թէեւ սուրբեր չենք — բայց յարգած ենք մեր ժամադրութիւնը։ Քանի՞ մարդ կրնայ հպարտանալ մեզի չափ նման պատճառով մը»։ *Էսթրակոն անմիջապէս կը խայթէ՝ գոչելով.* «Միլիոնաւոր»։ *Եւ Վլատիմիր գրեթէ նախապատրաստուած*

digitised by A.R.A.R.@

է ընդունելու, որ իրենք կը սպասեն անհիմն սովորոյթով մը։ «Ստոյգ է ա՛յն, թէ ժամերը երկար են... եւ անոնք կը պարտադրեն մեզի հրապուրուիլ նախատաեալներով... որոնք կրնան առաջին առթիւ տրամաբանական թուիլ, մինչեւ որ վերածուին սովորութեան։ Կրնա՞ք ըսել, որ այդ մէկը կ'ըլլայ, որպէսզի ձուլումը արգիլէ մեր տրամաբանելու կարողութիւնը։ Անկասկած։ Բայց այդ մէկը չէ՞ր կրնար երկար թափառիլ գիշերուան մէջ, անդնդային խորութիւններու անծայրութեան մէջ»։

Պաշտպանելով քրիստոնէական մեկնաբանութիւնը՝ կարելի է մատնանշել, որ Վլատիմիր եւ Էսթրակոն, որոնք կը սպասեն Կոտոյին, գերակայ ներկայութիւն մըն են, քան Լաքին ու Փոզզոն, որոնք ո՛չ մէկ ժամադրութիւն ունին, ոչ մէկ հեռանկար եւ կատարելապէս եսակեդրոն մարդիկ են, ամբողջովին կլանուած իրենց փոխյարաբերութեամբ։ Այսպէս՝ երկու թափառաշրջիկներուն հաւատքը չէ՞ որ զիրենք կը դնէ աւելի բարձր մակարդակի մը վրայ։

Իրականութեան մէջ, անառարկելի է, որ Փոզզո միամտօրէն չափազանցեալ ինքնավստահութիւն մը ունենայ եւ շատ ինքնակեդրոն ըլլայ։ «Կը ճանչնա՞մ մարդու մը, որ աշխարհ եկած է տառապելու համար», կը հպարտանայ ան։ Նոյնիսկ երբ ան կը նկարագրէ թախծալի մայրամուտ մը եւ գիշերուան մօտեցումը, մենք վստահ ենք, թէ ինք երբեւիցէ չի հաւատար, որ գիշերը կրնայ նաեւ իրեն համար գալ, այլ պարզապէս կը ներկայացնէ այդ բոլորը։ Ան բնաւ գիտակից չէ իր արտասանած բառերուն, զինք հետաքրքրողը պարզապէս այդ բառերուն ունկնդիրին վրայ գործած ազդեցութիւնն է։ Հետեւաբար, ան բոլորովին անլուր է, երբ գիշերը կը պատէ զինք եւ ինք կը կուրնայ։ Նոյն ձեւով՝ Լաքին կ'ընդունի Փոզզոն իբրեւ իր տէրը, եւ երբ կ'ուսուցանէ իր գաղափարները, կը թուի միամտօրէն համոզուած ըլլալ տրամաբանութեան, գեղեցկութեան եւ ճշմարտութեան ուժին։ Էսթրակոնն ու Վլատիմիրը յստակօրէն կը գտնուին ե՛ւ Փոզզոյէն, ե՛ւ Լաքիէն գերակայ մակարդակի մը վրայ — ո՛չ անպայման որովհետեւ անոնք կը սպասեն Կոտոյին, այլ որովհետեւ նուազ միամիտ են։ Անոնք չեն հաւատար արարքին, հարստութեան կամ տրամաբանութեան։ Անոնք գիտակից են, թէ ինչ որ մենք կ'ընենք մեր կեանքի ընթացքին՝ բոլորովին անիմաստ արարքներ են ժամանակի գործունէութեան դիմաց, որ, իր կարգին, պատրանք մըն է։ Անոնք գիտակից են, որ անձնասպանութիւնը պիտի ըլլայ լաւագոյն լուծումը։ Այս ձեւով՝ անոնք գերակայ են Փոզզոյէն ու Լաքիէն, որովհետեւ նուազ եսակեդրոն են եւ աւելի քիչ պատրանքներ ունին։ Իրականութեան մէջ, ինչպէս հոգեբան Էվա Մէթման Պէքէթի մասին իր մէկ նշանակելի ուսումնասիրութեան մէջ ըսած է, «Կոտոյի պաշտօնը կը թուի ըլլալ անգիտակից վիճակի մը մէջ պահել զինք սպասողները»։ Այս առումով, յոյսը, աւելի ճիշդ յուսալու սովորութիւնը, որ ի վերջոյ Կոտոն կրնայ գալ, վերջին պատրանքն է, որ հեռու կը պահէ Էսթրակոնն ու Վլատիմիրը դիմագրաւելէ մարդկային կացութիւնն ու կը դնէ զիրենք ամբողջապէս գիտակից արթնութեան ահաւոր լոյսին մէջ։ Ինչպէս տոքթ. Մէթման կը նշէ, թատերգութեան աւարտին է միայն, որ Վլատիմիր նշաններ կու տայ անդրադառնալու, որ ինք մինչ այդ կ'երազէր, սակայն ճիշդ նոյն վայրկեանին դարձեալ կը հասնի պատգամաբեր տղան, վերարծարծելով անոր յոյսերը եւ զայն վերստին մխրճելով պատրանալից վիճակի մը կրաւորականութեան մէջ։

Երկվայրկեանի մը համար, Վլատիմիր կ'անդրադառնայ մարդկային կացութեան ամբողջական ահաւորութեան. «Միջոցը լեցուած է մեր ճիչերով... Բայց սովորութիւնը մեծ ջլատիչ մըն է»։ Ան կը դիտէ Էսթրակոնը, որ քնացած է եւ կը բացագանչէ. «Ուրիշ մըն ալ զիս կը դիտէ, ինծի համար ալ մէկը կ'ըսէ, թէ քնացած է, ան ոչինչ գիտէ, թող ան քնանայ... Ես չեմ կրնար շարունակել»։

digitised by A.R.A.R.@

Կոտոյին սպասելու միօրինակ արարքը կը յատկանշէ սովորութիւնը, որ մեզի կ՚արգիլէ հասնելու տառապանքի, բայց արդիւնաւէտ գիտակցութեան, լինելութեան իրականութեան:

Նմանապէս, «Սպասելով Կոտոյին» *թատերգութեան հետ առընչուող մտածումներու ծանօթ ենք մենք, նոյնինքն Փրուսթի մասին գրած Պէքէթի մէկ ուսումնասիրութեան մէջ եղող ակնարկութենէն.* «Սովորութիւնը խիճ մըն է, որ կը շղթայէ շունը իր փսխուքին: Շնչելը սովորութիւն է: Կեանքը սովորութիւն է: Կամ աւելի ճիշդ՝ կեանքը սովորութիւններու յաջորդականութիւն մըն է, այնպէս որ՝ անհատը յաջորդականութիւնն է անհատներու... Հետեւաբար սովորութիւնը սեռային ասութիւնն է, որ կը յատկանշէ այն բոլոր անհաշիւ դաշինքները, որոնք կնքուած են անհատը կերտող անհաշիւ նիւթերու եւ անոնց առընչուող անհաշիւ առարկաներու միջեւ: փոխանցման ժամանակամիջոցները, որոնք կը բաժնեն իրերայաջորդ յարմարեցումները... կը ներկայացնեն արկածալից շրջաններ անհատի կեանքին, վըտանգաւոր, անստոյգ, ցաւալի, խորհրդաւոր եւ արգասաբեր, երբ վայրկեանի մը համար ապրելու *ձանձրոյթը* կը փոխարինուի ապրելու *տառապանքին հետ*. «Ապրելու տառապանքը ազատ խաղն է իւրաքանչիւր կարողութեան: Որովհետեւ վարժութեան չարամիտ զգուշութիւնը կը զուգադիպի մեր ուշադրութեան, կը քաշէ այդ շինծու ակնկալութիւնները, որոնց գործակցութիւնը բացարձակապէս անհրաժեշտ չէ»:

Վլատիմիրի եւ Էսթրակոնի ժամանցները, ինչպէս անոնք կը կոչեն յաճախ, զիրենք մտածելէ արգիլող ծրագիրներն են. «Մենք այլեւս մտածելու վտանգին մէջ չենք... Տակաւին մտածելը յոռեգոյնը չէ: Ինչ որ աւելի գէշ է՝ մտածում ունենալն է»:

(Շար. 3)

ՄԱՐԹԻՆ ԷՍԼԻՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՆՇԱՆ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Երբ մեր գրականութեան անդաստանէն մէկը մեկնի անվերադարձ, մեր տըխուր նայուածքը սեւեռած կը մնայ անոր թողած պարապին...

Երգիծաբան, վիպագիր ու քրոնիկագիր Նշան Պէշիկթաշլեանի բացակայութիւնը պիտի զգայ հայ գրականութիւնը երկար ատեն:

Առիթով մը, ան ըսած է. «Դժբախտաբար պոլսեցի եմ»: Արդեօ՞ք այս խօսքով չէր ակնարկեր իր ունեցած տեսական արուեստի մտահոգութեան, որ կը ճնշէր գրագէտի հոգիին...

Հաստատ իրողութիւնը այն է, որ «դժբախտ պոլսեցին» բարեբախտութիւն մը եղաւ մեր գրականութեան համար: Ան խորապէս կը զգար, որ քաղաքական խորշակը վանեց իր սերունդը հայրենի աշխարհէն եւ անոր պարտադրեց օտարութեան անհրապոյր կեանքը:

Հակառակ գաղթաշխարհի եղծանումին, կոչումով գրագէտը՝ իր արգասաբեր մտքով յաջողեցաւ մեր գրականութեան տալ որակաւոր էջեր ու մեր մշակոյթի մառանին մէջ՝ ապահովել իրեն յատուկ տեղ մը:

Առհասարակ գրողը կը գրէ իրեն համար, մղուած իր ներքին եսին փայփայանքէն, բայց Նշան Պէշիկթաշլեան ստիպուած էր նաեւ մարմնին համար գըրել, մղուած՝ ապրուստ ճարելու հարկադրանքէն:

Իր մշակած բազմաճիւղ գրականութեան մէջ բացայայտ է իր գուրգուրանքն ու հոգածութիւնը հայ լեզուի հանդէպ:

Հայ լեզուն, անոր համար նուիրական մասունք մըն էր, որուն կը մօտենար պաշտամունքի խոր գիտակցութեամբ ու նոյնիսկ չէր ներեր հայ անունները օտարացնելու չուտիկ օտարասիրութեան:

Ընդունակ էր իր տուածէն աւելին տալ մեր գրականութեան, եթէ զերծ ըլլար ընդարմացնող պարագաներէ, որոնք կը քանդեն մտածումին համար անհրաժեշտ անդորրութիւնը:

Հակառակ հայ լեզուի իր ունեցած բացառիկ հմտութեան, իր մշակած գրականութեան մէջ զգալի է մխիթարեանական յամեցող շեշտը:

Կատարելապէս վստահ իր ամբարած լեզուական փարթամ պաշարին, բառերու գործածութիւնը կը հասցնէր քմայքոտ չարաչարանքի:

Ընթերցողի ուշադրութենէն չի վրիպիր այն կեդրոնացած ճգնումը, որ Պէշիկթաշլեան ի մտի ունի իր ընթերցողը մղելու հայ լեզուին ճոխութիւնը ուսանելու եւ ըստ այնմ գնահատելու անոր աչքառու գեղեցկութիւնը: Այլ խօս-

digitised by A.R.A.R.@

ԵՐԿՈՒ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐԸ

խով՝ Պէշիկթաշլեան իր գրականութեան զուգընթաց, ծառայած է հայ լեզուի դասաւանդութեան, զոր իբր պաշտամունքի առարկայ կը դաւանէր։

Իր սերունդէն գտնուեցան անձեր, որոնք շեղեցան իրենց երբեմնի գաղափարաբանական լցուածքէն եւ տարուեցան խնկարկել օտարին. իսկ Պէշիկթաշլեան պահեց հայ մտաւորականի արմատացած ըմբռնումն ու յաճախ՝ ի սրտէ փառաբանեց հայ հերոսական դէմքերն ու դէպքերը։

Ան կը հաւատար, թէ ազգ մը իր իմացական մասնայատկութիւններուն զուգընթաց պէտք է ունենայ զայն արժեւորող ռազմունակ ներքին գիտակցութիւն. այլ խօսքով՝ տաճարին քովն ի վեր բերդն ալ անվթար պահուելու էր։

Հայ մշակոյթով արբեցած Նշան Պէշիկթաշլեանի համար սուրբեր էին Մաշտոցն ու Նարեկացին, Շնորհալին ու Կոմիտասը, խնկելի հերոսներ էին Անդրանիկն ու Սերոբը, Գէորգ Չաւուշն ու Մուրատը, ու այս երկու դասերուն պատկանող մեծերուն հաւատացող հայութեամբ յաւերժութիւն կը դառնայ հայկականութիւնը։

Կէս դարէ աւելի հայ գրականութեան ծառայած Պէշիկթաշլեանի գրական վաստակը անմոռաց պիտի պահէ իր անունը։

●

ՆԻԿՈՂՈՍ ՍԱՐԱՖԵԱՆ

Հարթելու մտանդէտ, հռչակաւոր գրական քննադատ՝ Յ. Օշական, վարանումով մօտեցած է բանաստեղծ Սարաֆեանի գրականութեան սկզբնական շրջանին, եւ սակայն, տարիներ ետք, իր վերաբերումը փոխած է անոր հանդէպ։

Նիկողոս Սարաֆեան կեանքէն ու աշխարհէն մեկուսացած, առաւելապէս երկնեց մենութեան մէջ։

Երիտասարդական արդար համարուած պոռթկումի նպատակով հրապարակ ելած «Մեհեան» խմբակին մաս կազմած է նաեւ ան, բայց այնքան նշմարելի չէ այս շարժումին բերած իր դերը, ինչպէս էր խանդավառ Շուշանեանի եւ Նարդունիի պարագան, որոնք մտադրած էին նորոգչական դեր մը կատարել արտահայաստանի մեր գրական կեանքին մէջ։

Եթէ չյաջողեցան իրենց առաջադրութեան մէջ, շահեցան սակայն մեծ համակրանք մը։ Անտարակոյս, իրենց այդ շարժումը որոշապէս խթանեց հայ բանին սպասարկելու իրենց ներքին նախասիրութիւնը ու հայ գրականութիւնը օգտուեցաւ անոնց տաղանդի արդիւնքէն։

Սարաֆեանի բանաստեղծութիւնները կարդացողը բացարձակապէս կը հա–

digitised by A.R.A.R.@

մղուի, որ բանաստեղծը առաքելութիւն մը ստանձնած է. մտային անվերջ թափառումներով շրջիլ կեանքի թաւիղներուն մէջ, իմանալու համար եղելութիւնը եւ հոլովոյթը աշխարհի խղճմտանքին.— ու իր ոտքերը «կ'այրին» եւ ինք՝ անտրտունջ կը շարունակէ իմացութեան դիւրաբեկ ճամբաներէն առաջանալ։

Փիլիսոփայական խոհերով Ֆաքիր մըն է, որ կը ձգտի պարզաբանել կեանքին մեծ ու անիմանալի հանելուկը՝ «ինչը» եւ «ինչու»։

Անտարբեր չէ իր ազգային ինքնութեան, բայց իր մտային որոնումները կը կատարուին եւրոպական մտքին բացած անդաստանին մէջ ու այս պարագան զինք կը տեղաւորէ հարցականի մղումով ընթացող մեր սակաւաթիւ գրողներու շարքին մէջ։

Մտքի յստակ արտայայտութիւնը կը դեղեւի մասնաւորապէս իր առաջին երկու հատորներուն մէջ, եւ սակայն, ան աւելի բիւրեղացած կը տեսնուի իր «Վէնսէնի անտառը» երկարաշունչ կտորին մէջ, ուր իր տաղանդին փայլը աւելի պայծառացած է արդէն։

Չես գիտեր ինչո՞ւ բանաստեղծ Սարաֆեանը կը թուի որբացած մարդը հայ շրջանակին ու կ'ափսոսաս, որ այդպէս է։ Անտարակոյս, հարազատ միջավայրի եւ անկէ առաջ եկող գուրգուրանքի բացակայութիւնը որոշ դեր ունի այս երեւոյթին մէջ։

Օտար հող, օտար միջավայր. ահա՛ պատճառը այն հոգեկլկումին, որ ազդած է հայրենի աշխարհէն հեռու մեր կարգ մը գրողներուն վրայ։

Ծնաւ օտարութեան մէջ, խոկաց ու գրեց հայրենի աշխարհէն հեռու ու տագնապեցաւ անոր հեւքով։ Իր մենաւոր կեանքի ընթացքին հայութեան ձգած իր առանձնայատուկ ստեղծագործութիւնը անկորուստ պիտի պահէ բանաստեղծ Սարաֆեանի գործն ու յիշատակը։

Յ. Խ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Հ. Բ. Ը. Մ.ի Ալեք Մանուկեան Գրական Մրցանակին Վերջնական Արդիւնքները

•

Մտահաճոյ ուրախութիւնը ունինք հաստատելու, որ ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ Գրական Մրցանակը ամբողջ սփիւռքահայութեան մէջ առաջ բերաւ մեծ հետաքրքրութիւն եւ, 70 երկեր, որոնցմէ շատերը արժէքաւոր՝ ներկայացուեցան մրցանքին: Յատկապէս ուրախալի է այն պարագան, որ Մրցանակը խթան եղաւ նոր երկերու յօրինումին եւ ամբողջացումին՝ իր ստեղծած լուրջ շահագրգռութեամբ եւ ցոյց տուած նկատառելի քաջալերանքով:

Այժմ հաճոյքը ունինք հրապարակելու լրիւ եւ վերջնական արդիւնքները մրցանքին.—

Ա.— ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ.— 1.) Դատական կազմի անդամներ՝ փրոֆ. Յակոբ Նաչիկեան, պր. պր. Զարեհ Մելքոնեան եւ Երուանդ Ազատեան: 2.) Մրցանքը, — 1.500 տոլար եւ երկին տպագրումը, — կը շահի՝ Պոլիսէն տոքթ. Իգնա Սարըասլան, իր «Լօ» հատորին համար:

Բ.— ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ ԵՒ ՎԷՊ.— 1.) Դատական կազմի անդամներ՝ պր. պր. Սուրէն Մանուէլեան, Արամ Հայկազ եւ փրոֆ. Յակոբ Էքմէքճեան: 2.) Առաջնութեան աստիճանին հասնող երկ մը չգոյութեան պատճառով՝ Դատական Կազմին կողմէ որոշուեցաւ մրցանակ չյատկացնել այս բաժինին մէջ:

Գ.— ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆ.— 1.) Դատական կազմի անդամներ՝ պր. պր. Պերճ Ֆազլեան, Գրիգոր Սաթամեան եւ Գրիգոր Պէօզիկեան, 2.) Մրցանակը, — 750 տոլար եւ երկին տպագրումը, — կը տրուի՝ Պոլիսէն՝ պր. Արթօ Պէրպէրեանի՝ իր «Մկոյի պատմութիւնը» երկին համար:

Դ.— ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ.— 1.) Դատական կազմի անդամներ՝ փրոֆ. Աւետիս Սանճեան, փրոֆ. Վարդան Գրիգորեան, վեր. Բիւզանդ Ուլուեան: Երաժշտական նիւթերու վերաբերող ուսումնասիրութեանց համար՝ Գերշ. Թորգոմ սրբազան Մանուկեան, պր. պր. Համբարձում Պէրպէրեան եւ Ռաչիկ Փէլիկեան: 2.) Մրցանակը, — 1.500 տոլար եւ երկին տպագրութիւնը, — կը շահի՝ Երուսաղէմէն տոքթ. Մարտիրոս Մինասեան՝ իր «Յատկացուցիչ-յատկացեալ կապակցութիւնը գրաբարում» երկին համար:

ՍԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ.— 1.) Կը վերադարձուին այն ձեռագիրները, որոնց հեղինակները այդ փափաքը կը յայտնեն գրաւորապէս մինչեւ 31 Յուլիս, 1973: 2.) ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ Մրցանակը ամէն տարի արուող մրցանակ մը չէ: Յաջորդ մրցանքին պայմանները եւ թուականը պիտի ծանուցուին 1974ի սկիզբը: Ուրեմն՝ գրողներէն կը խնդրուի այդ ծանուցումին բովանդակութեան անկախ ըլլալէ ե՛ւս միայն ղրկել իրենց նոր երկերը:

digitised by A.R.A.R.@

Յ.— ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— Հետեւեալ կէտերը ուշադրութիւնը գրաւեցին Գործադիր Մարմինին՝ Ալեք Մանուկեան Գրական Մրցանակի առիթով. զանոնք կ'ուզենք ուշադրութեանը յանձնել ընթերցող հասարակութեան, ինչպէս նաեւ գրողներուն.

Ա.— Ընդհանուր կէտեր.— ա.) Տարեց եւ անուն հանած մեր գրողներէն շատերը չմասնակցեցան մրցանքին: Գլխաւոր պատճառը այս երեւոյթին, հաւանաբար ունի երեք բաղկացուցիչ մասեր. Առաջին՝ այդ տարեց կամ անուն հանած գրողները չունէին աւարտած ձեռագիրներ, եւ կամ՝ չունէին տրամադրութիւնը նոր գործեր արտադրելու, Երկրորդ՝ մեր մրցանքին առաջին տարին ըլլալուն՝ չէին ուզեր աճապարել, Երրորդ՝ կը խուսափէին մրցակցութեան մասնակցելէ:

Մեր փափաքն է, որ սփիւռքահայ անուանի գրողներն ալ, ինչպէս նաեւ տարեց գրողները՝ մեծաթիւ մասնակցին մեր մրցանքին՝ ըլլայ արդէն պատրաստ ձեռագիրներով եւ ըլլայ մանաւանդ՝ նորագոյն ստեղծագործութիւններով: Մենք ջանք պիտի չխնայենք բարձր մակարդակի վրայ պահելու մրցանքը՝ կարելիութեան սահմաններուն մէջ: Անոնց մասնակցութիւնը մեծապէս պիտի նպաստէ մեր ջանքերուն յաջողութեան:

բ.) Գործնականութեան եւ լաւագոյն արդիւնքի մտահոգութեամբ՝ անկախ դատական կազմեր որոշուած էին մրցանքին չորս մարզերուն համար, եւ Դատաւորները նշանակուած էին մրցանքին փակումէն ետք՝ առիթ տալով բոլորին որ մասնակցին: Ուրախ ենք, որ բոլոր դատաւորներն ալ որակաւոր եւ համբաւաւոր անձեր էին: Այս կապակցութեամբ գիտելի են հետեւեալ կէտերը.— Առաջին՝ Արձակի երեք Դատաւորներն ալ Ամերիկայէն էին, երեքն ալ առաւելաբար աւանդական հակումի տէր անձեր, երեքն ալ ոչ-երիտասարդ: Երկրորդ՝ Թատերական բաժնի Դատաւորները երեքն ալ Պէյրութէն էին, երեքն ալ յառաջապահ հակումի տէր, երեքն ալ ոչ-տարեց: Երրորդ՝ Ուսումնասիրութեան մարզի Դատական Կազմի անդամները վեցն ալ Ամերիկայէն էին, — թէեւ Մերձաւոր Արեւելքցի, — երեքը համալսարանական դասախօս ամերիկեան համալսարաններու մէջ, միւս երեքը մասնագէտներ երաժշտութեան մէջ: Չորրորդ՝ Բանաստեղծութեան կոչուածին երեք Դատաւորներն ալ գրողներ էին, երեքն ալ միջին տարիքի եւ Մերձաւոր Արեւելքէն գաղթած, երեքն ալ իրենց հակումներով կը ներկայացնէին միջին դիրքաւորում մը՝ որոշակի թեքումով մը դէպի յառաջապահը:

Արդ, նշմարելով հանդերձ նման դատաւորումի մը անխուսափելի հետեւանքները, կը խորհինք, թէ Դատական Կազմերուն որոշումները եղան արդար եւ որակաւոր՝ կարելիութեան սահմանին մէջ:

գ.) Պէյրութը, որ կը նկատուի մշակութային կեդրոնը Սփիւռքի, կը բացակայէր գրականօրէն թէ՛ իր գրողներով եւ թէ նորերով ու նորագոյններով: Այս երեւոյթը չենք ուզեր վերագրել միմիայն վերապահ կեցուածքի մը կամ մրցակցութենէ խուսափումի. հարցը կը թուի արժանի ըլլալ մասնաւոր ուշադրութեան:

Բ.— Մասնակի կէտեր.— ա.) Բանաստեղծական երկերը, — անոնցմէ խումբ մը ամբողջ, — գործն էին տաղանդաւոր արուեստագէտներու եւ, հետեւաբար, դժուարին կացութեան մը առջեւ կը դնէին Դատաւորները: Այս կապակցութեամբ՝ Գործադիր Մարմինս որոշեց իրրեւ գնահատանքի արտայայտութիւն՝ սահմանել տպագրութեան ծախքը կարգ մը երկերու:

Ոչ-պոլսեցիներու համար անծանօթ մը՝ տիկ. Ինկա Սարգսեան, կը շահէր մրցանակը. մասնաւոր յիշատակութեան կ'արժանանային ուրիշ երկու պոլսեցիներ՝ Մկրտիչ Հաճեանն ու Զարեհ Երախունին, ինչպէս նաեւ շատերու համար նոր անուն մը՝ Կալիա Տէր Յովհաննէսեանը, Թեհրանէն: Այս առընչութեամբ պէտք է յիշատակել անունը պէյրութահայ Վեհանոյշ Թեքեանին, որ միակ ներկայացուցիչն էր նորագոյն սերունդին եւ որուն գործը կարելի է նկատել ուշադրութեան արժանի խոստում մը:

բ.) Գեղարուեստական արձակը, — վէպ եւ պատմուածք, — չէր հասներ ակնկալուած նուաճումին, թերեւս նաեւ այն պատճառով, որ շատ մը տաղանդաւոր արձակագիրներ

digitised by A.R.A.R.@

լէին մամուլցած։ Այսուհանդերձ պէտք է յիշատակել անունը Նուպար Ակիշեանին, որուն պատմուածքները երկուքն ալ կը բերէին հասկացողութեան նոր եւ համարձակ երիտասարդ գրող մը։

գ.) Թատերական մարզին մէջ եւս, թիւի եւ նաեւ որակի տեսակէտէն՝ իշխողն էր Պոլիսը, թէեւ այս կողմանք եւս յարաբերաբար նուազ զօրաւոր էր եւ, ընդհանրապէս, չէր լրացներ արդիական բեմին բոլոր պահանջները։ Անշուշտ զարմանք մը չէ, թէ թատերգութիւնը կը կարօտի աւանդութեանց եւ բեմական եռուն կեանքի։ Այս առընչութեամբ պէտք է նշել, թէ Պէյրութը ունեցած է, դէթ վերջին երկու տասնամեակներուն, հաստատուած թատերախումբեր եւ որոշ բեմական կեանք եւ, ուրեմն, ակնկալելի էր, որ հո՛ն մանաւանդ արտադրուէին թատերախաղեր եւ երեւան գային թատերագիրներ։

դ.) Բացի կարգ մը շատ լուրջ ուսումնասիրութիւններէ, ուսումնասիրութեանց շարքին մէջ կային նաեւ այնպիսիներ, որոնք կրնային իրրեւ կորիզ ծառայել արժէքաւոր նոր գործերու։ Գործադիր Մարմինս, նկատի ունենալով այն հսկայական աշխատանքն ու ժամանակը, որոնք անհրաժեշտ են ուսումնասիրութեանց պատրաստումին համար, որոշեց քաջալերել այդ կարգի երկերուն հեղինակները, առիթ տալով, որ անոնք վերամշակեն իրենց գործերը։ Մեծապէս փափաքելի կը գտնենք, որ մեր յաջորդ մրցանքին ներկայացուին երկերը նաեւ երիտասարդ բանասէրներու։

4.— ԵԶՐԱՓԱԿՈՒՄ.— ա.) Գործադիր Մարմինս կը խորհի, թէ լուրջ եւ որակաւոր Գրական Մրցանք մը կրնայ ստեղծել հետաքրքրութիւն, յառաջ բերել մրցակցութեան ոգի, խթան հանդիսանալ նոր երկերու յօրինումին։

բ.) Գործադիր Մարմինս խորունկ յոյսը ունի, թէ իւրաքանչիւր նոր մրցանք, որ կը կազմակերպուի իր կողմէ՝ պիտի գերազանցէ նախորդը թէ՛ իր կազմակերպչական կիրարկումով, թէ՛ իր ծրագիրով, եւ թէ իր որակով։

գ.) Գործադիր Մարմինիս կողմէ ծրագրուած է յաջորդ ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆՔԸ ծանուցանել 1974ի սկիզբը՝ մէկ տարուան պայմանաժամով, հիմակուընէ հետաքրքրուողներուն տալով լուրջ երկու տարուան շրջան մը, աշխատանքի համար։

դ.) Մեր ջերմ փափաքն ու ակնկալութիւնն է, որ աւելի մեծաթիւ գրողներ, — տարեց, անուանի թէ նոր ու նորագոյն, — մասնակցին մեր յաջորդ մրցանքին՝ ա՛լ աւելի որակաւոր ու նոր ստեղծագործութիւններով։

ե.) Գոհ պիտի մնանք եթէ արուեստագէտներ ու մտաւորականներ մեզի փոխանցեն իրենց մտածումներն ու կարծիքները՝ մրցանքին, եւ առհասարակ մրցանքի գաղափարին մասին։

զ.) Պարտ կը զգանք մեր շնորհակալութիւնները յայտնելու Դատական կազմերու անդամներուն, մասնակցող գրողներուն, մեր ծանուցումները արտատպող թերթերուն եւ, յատկապէս, Հիմնադրամիս Նախագահին՝ Տիար Ալեք Մանուկեանին, որուն ոգին ու հետաքրքրութիւնը դէպի մեր մշակոյթը սահման չեն ճանչնար։

ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄԻՆ
ԱԼԵՔ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ

Տիթրոյիթ, 2 Ապրիլ 1973

Մեր հասցէն.—

ABGU ALEX MANOOGIAN Literary Prize
22001 Northwestern Hwy
Southfield, Mich. 48075, U. S. A.

digitised by A.R.A.R.@

Ապրիլ ամսոյն 12ին, Ամերիկայի Նիւ Ճըրզի քաղաքին մէջ իր աչքերը փակեց ազգային հերոս Արշաւիր Շիրակեան, խոր սուգի մատնելով բովանդակ հայութիւնը։

Քսանը չէր մտած տակաւին Շիրակեան, երբ իր ուշիմութեամբ, հնարամտութեամբ, արագութեամբ, ցեղին համապարփակ վիշտը ի խորոց սրտի ապրելու իր տառապանքով եւ ետ այդ բռնկած վրէժխնդիր զգացումներով ուշադրութիւնը գրաւեց ղեկավար մարմիններուն, որոնք ներքին ցեցերուն ու մեծ ջարդարարներէն քանի մը հատին դատաստանը ընելու առաքելական պատիւը յանձնեցին իրեն։

Շիրակեան անմիջապէս հասաւ սահմանուած կէտերուն ու յաջորդաբար ու ամենայն յաջողութեամբ, վրիժառու հայ երիտասարդի մը անհողդողդութեամբ, արութեամբ ու նպատակասլացութեամբ պայթեցուց դաւաճան ու արիւնախում ուղեղները Պոլսոյ մէջ՝ մատնիչ Վահէ Իհսանին, Հռոմի մէջ՝ Սաիտ Հալիմ փաշային ու Պերլինի մէջ՝ Ճեմալ Ազմիին։

Անկէ ութ տարի առաջ, վիշտակրող այս սերնդին գրի առաւ իր յուշերը ու հրատարակեց առանձին հատորով մը՝ «Կտակն էր նահատակներուն», ձօնելով զայն՝ մեր բիւրաւոր նահատակներուն անմոռանալի յիշատակին»:

Իր մարմինը հողին յանձնուեցաւ 17 Ապրիլին, իր կտակած փափաքը մէկ գործին փառաւոր տարեդարձին, ճի՛շդ այն օրը, երբ յիսունըմէկ տարի առաջ, իր ընկերոջ՝ Արամ Երկանեանի հետ Պերլինի փողոցին մէջ գետապատ ըրին հրէշներէն Պէհաէտտին Շաքիրն ու Ճեմալ Ազմին։

Հրաշագործ ու ամէնօրհնեալ իր աջը պիտի պահուի Փարիզի Հ. Յ. Դաշնակցութեան Թանգարանը։

«Բագին»ի Յունիսի թիւով լայն բաժին մը պիտի յատկացնենք Արշաւիր Շիրակեանին՝ ի փառս իր անձին, արութեան, [illegible]ուն։

ԳՐԱԴԱՐԱՆ Гос. Библиотека
digitised by A.R.AR.@

ՄԷԿ ՏԱՐՈՒԱՆ «ԲԱԳԻՆ» ԿԸ ՆՈՒԻՐԵՆ

●

- Պր. Յարութիւն Առաքելեան (Տիթրոյիթէն) երկու տարուան *«Բագին»* կը նուիրէ Հայաստանի պետական Մատենադարանին:
- Օր. Հայկուհի Նալպանտեան (Տիթրոյիթէն) մէկ տարուան *«Բագին»* կը նուիրէ Քարէն Եփփէ ճեմարանին (Հալէպ):
- Օր. Զապէլ Ինճէճիկեան (Տիթրոյիթէն) մէկ տարուան *«Բագին»* կը նուիրէ պր. Ինճէճիկեանին (Պէյրութ):
- Տէր եւ տիկին Սիմոն Աֆէթեան (Տիթրոյիթէն) մէկ տարուան *«Բագին»* կը նուիրեն Տէր Կորիւն Քհնյ. Շիրիգեանին (Տիթրոյիթ):

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

●

ԻՄԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ՈՒՂԻՈՎ (Հեքիաթներ եւ աւանդութիւններ), Կ. Մեխեան, Պէյրութ, 1972:

Ո՞ՒՄ ՍԻՐՏՆ ԵՍ, ԱՐԵՒ (Բանաստեղծութիւններ), Ռուբէն Երազ, Պէյրութ, 1972:

ՔԱՋԱԶՆՈՒՆԻՆ ՈՒ ՊԵՐՃՈՒՀԻՆ (Պոեմ), Գրիգոր Մըսրլեան, Նիւ Ճըրզի, 1972:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՒ

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ԱՅՍ Է ԱՐԻՒՆ ԻՄ

(Բանաստեղծութիւններ)

digitised by A.R.A.R.@

<u>ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ</u>

ԼԻԲԱՆԱՆ	25 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ	10 ՏՈԼԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՃԱՌ	2·50 Լ. ՈՍԿԻ

باكين
مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
مدير المسؤول
السيد ارتين كارنيك قزانجيان

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

ԲԱԳԻՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ

ԽՄԲԱԳԻՐ
Գ. ՄՆԱՑԵԱՆ

Հեռաձայն՝ 296898

Վարչութեան հասցէ
G. SASSOUNI
Rue Sélim Boustani
Beyrouth - Liban